

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ФІЛОСОФІЯ

Практикум

УДК 101(076)
Ф 56

Авторський колектив

Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц. (голова авторського колективу),
Ю. М. Вільчинський, д.філос.н., проф., **В. Л. Деркач**, к.філос.н., доц., **І. П. Дедяєва**, к.філос.н.,
доц., **М. І. Кругляк**, к.філос.н., на посаді доц., **Т. М. Кучера**, к.філос.н., доц., **С. І. Присухін**,
к.філос.н., доц., **С. В. Соколов**, к.філос.н., доц., **В. В. Терещенко**, старш. викл.

Рецензенти

Н. А. Колотілова, к.філос.н., доц.
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)
О. М. Іщенко, к.філос.н., доц.
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)
О. Б. Гасвська, д.філос.н., проф.
(Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою КНЕУ
Протокол № 9 від 22 червня 2017 р.*

Ф 56 **Філософія** : практикум [Електронний ресурс] / Л. В. Северин-Мрачковська,
Ю. М. Вільчинський, В. Л. Деркач та ін. — Київ : КНЕУ, 2018. — 248 с.
ISBN 978-966-926-218-9

Практикум з дисципліни «Філософія» відповідає змісту основних тем, проблем та питань навчального курсу «Філософія», обов'язковому мінімуму професійних знань, умінь та навичок студентів нефілософських спеціальностей. Дане навчальне видання містить перелік основних термінів (глосарій) до кожної з тем навчальної дисципліни, кросворди та тести для самоконтролю з «ключами» відповідей до них, питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань студентами, теми рефератів; у ньому подається перелік сучасних наукових джерел та зазначаються електронні ресурси, що стане в пригоді студентам з метою написання ними рефератів, самостійного доопрацювання тем, підготовки до семінарських занять та екзамену.

Для викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 101(076)

*Розповсюджувати і тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-926-218-9

© Л. В. Северин-Мрачковська, Ю. М. Вільчинський,
В. Л. Деркач, 2018
© КНЕУ, 2018

З М І С Т

Розділ 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ФОРМА КУЛЬТУРИ. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

Тема 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ЛЮБОВ ДО МУДРОСТІ.....	5
<i>(Ю. М. Вільчинський, д.філос.н., проф.)</i>	
Тема 2. ТРАДИЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ ІНДІЇ ТА КИТАЮ	15
<i>(Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 3. ФІЛОСОФІЯ АНТИЧНОСТІ	33
<i>(Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....	58
<i>(Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 5. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ	76
<i>(Т. М. Кучера, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА	87
<i>(І. П. Дедяєва, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 7. НІМЕЦЬКИЙ ІДЕАЛІЗМ ХVІІІ–ХІХ ст.	99
<i>(В. В. Терещенко, старш. викл.)</i>	
Тема 8. ПОСТКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ	117
<i>(М. І. Кругляк, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 9. УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА.....	131
<i>(Ю. М. Вільчинський, д.філос.н., проф.)</i>	

Розділ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

Тема 10. ОНТОЛОГІЯ	143
<i>(В. Л. Деркач, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 11. ГНОСЕОЛОГІЯ. ЛОГІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ	158
<i>(С. І. Присухін, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 12. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ	184
<i>(С. В. Соколов, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 13. ЕТИКА ЯК «ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ»	194
<i>(Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 14. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ	210
<i>(В. В. Терещенко, старш. викл.)</i>	
Тема 15. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ	222
<i>(В. Л. Деркач, к.філос.н., доц., Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.)</i>	
Тема 16. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ	233
<i>(І. П. Дедяєва, к.філос.н., доц.)</i>	

Розділ 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ФОРМА КУЛЬТУРИ. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

Тема 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК ЛЮБОВ ДО МУДРОСТІ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ особливості філософського знання, його структуру та функції філософії;
- ✓ визначення поняття «світогляд», його складові та історичні типи;

вміти:

- ✓ застосовувати філософський понятійно-категоріальний апарат;
- ✓ володіти навичками публічного мовлення та аргументації власної думки.

Основні терміни

Гноми — короткі прозаїчні сентенції, що подавали якесь загальне правило життєвої мудрості або філософічну думку.

Міф (грец. *mythos* — буквально «слово», «оповідь», «мова») — це розповідь про походження світу (*космогонія*), родовід богів (*теогонія*) та подвиги героїв (*героїчний епос*).

Мудрість складається з почуття пропорції, або *міри*, і певного розуміння *мети* людського життя.

Релігія — особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини.

Світовідчуття — спосіб ствердження світогляду, в якому світ і ставлення людини до нього відтворюються в чуттєво-емоційній формі. Переживання та оцінки, звернені не до окремих явищ, а до світу в цілому і до загальної позиції

людини в ньому. Це є духовний стан людини, який визначає прийняття чи неприйняття нею світу, її довіру або недовіру в ставленні до людей тощо.

Світогляд — це сукупність узагальнених уявлень про дійсність, які відображають, розкривають і зумовлюють певне практичне й теоретичне ставлення людини до світу, спосіб сприйняття, осмислення і оцінки навколишньої дійсності та самої себе як конкретно-історичного суб'єкта пізнання і практики.

Світорозуміння — рівень світогляду, на якому відбувається подальша конкретизація світосприйняття, що перетворює його у вищий рівень організації світогляду, що дозволяє надати людині мотиви та орієнтири вибору в кожній життєвій ситуації. Тобто світ набуває цілісності. Світорозуміння — це абстрактне мислення + теоретичне пізнання.

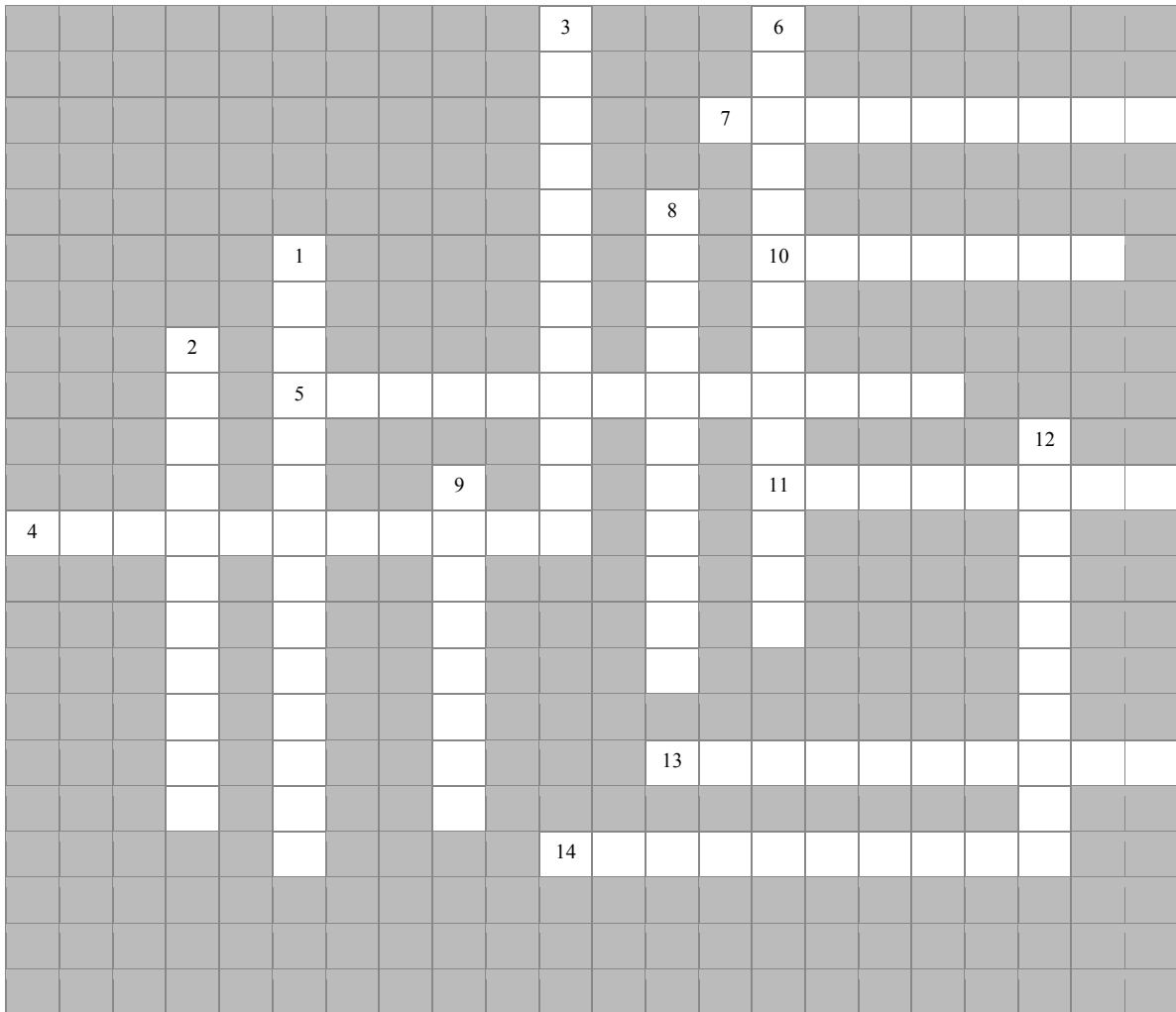
Світосприйняття — рівень світогляду, на якому світ дається людині як цілком предметна реальність, яка певним чином організована та впорядкована. На цьому етапі переважають різного типу знання, просторово-часові уявлення про світ, єдність яких утворює цілісний образ світу.

Філодокс — це любитель поглядів, колекціонер думок, на відміну від філософа, який глибоко шанує мудрість.

Філософ — це наставник мудрості вченням і ділом, законодавець людського розуму, адже філософія — це ідея досконалої мудрості, яка вказує найвищу мету людського розуму.

Філософія — це пізнання єства людського духу, його безсмертя і найвищого призначення, як законодавство людського розуму, філософія має два предмети — *природу і свободу*

КРОСВОРД

По горизонталі

4. Філософський світогляд, відповідно до якого матерія є онтологічно первинним початком, а ідеальне — вторинним. **5.** Найбезпосередніший за змістом спосіб ствердження світогляду. **7.** Найбільш рання форма світогляду. **10.** Особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини. **11.** Напрямок філософії, вихідним принципом якого є твердження, що в основі речей і явищ об'єктивної дійсності лежить не матеріальне, а ідеальне, духовний початок: світовий розум, ідея, відчуття тощо. **13.** Галузь філософії, що розглядає буття як буття, досліджує граничні й надчуттєві принципи, причини та засади буття. **14.** Складові елементи світогляду.

По вертикалі

1. Уособлення природних сил та способів людської діяльності. **2.** Галузь філософії, яка вивчає сутність пізнавального процесу, його закономірності та принципи, форми і типи одержання знання про світ в усьому його багатоманітті. **3.** Світосприйняття, в основі якого лежить заперечення об'єктивних законів розвитку й утвердження чільної ролі окремого суб'єкта в процесі пізнання і в суспільній діяльності. **6.** Абстрактне мислення + теоретичне пізнання. **8.** Вчення про метод діяльності як такий, включає принципи, методи діяльності та знання, що відображає їх. **9.** Поняття, яке вказує на людську, соціальну й культурну значимість певних явищ і предметів діяльності. **12.** Концепція, згідно з якою світ за своєю структурою є єдиним цілим, де все взаємопов'язано і взаємообумовлено, а з погляду стану — він перебуває в русі, у розвитку.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

4. Матеріалізм.
5. Світовідчуття.
7. Міфологія.
10. Релігія.
11. Ідеалізм.
13. Метафізика.
14. Підсистема.

По вертикалі

1. Персоніфікація.
2. Гносеологія.
3. Суб'єктивізм.
6. Світорозуміння.
8. Методологія.
9. Цінності.
12. Діалектика.

Тести для самоконтролю

1. Який з перерахованих типів не належить до типів світогляду:

- а) філософський;
- б) світовий;
- в) міфологічний;
- г) науковий.

2. У філософії основним є питання:

- а) совісті та права;
- б) людини та світу;
- в) релігії та науки;
- г) чи можливе знання.

3. Термін «філософія» перекладається як:

- а) любов до знань;
- б) любов та пестоці;
- в) любов до мудрості;
- г) мудрість і знання.

4. Священими текстами та основою релігійного світогляду є:

- а) Міф про Сізіфа;
- б) Біблія та Коран;
- в) підручник з філософії;
- г) повість минулих літ.

5. Філософський напрям, що заперечує пізнаванність світу, називається:

- а) антисцієнтизм
- б) атеїзм;
- в) атавізм;

г) агностицизм.

6. Історичними формами світогляду прийнято вважати такі:

- а) міфологічний, історичний, сучасний;
- б) релігійний, історичний та міфічний;
- в) міфологічний, релігійний та філософський.

7. Відмітна риса релігійного світогляду:

- а) віра в Бога;
- б) віра в пришестя Бога на землю;
- в) поділ світу на «земний» і «небесний».

8. Предметом вивчення філософії не є:

- а) Біблія (Святе Письмо);
- б) твори філософів;
- в) розташування природних ресурсів на планеті Земля.

9. Функціями філософії є:

- а) історична;
- б) аналітична;
- в) іронічна;
- г) саркастична;
- д) гносеологічна;
- е) праксеологічна.

10. Прагне дати оцінку людським стосункам і поведінці в складному й суперечливому взаємовідношенні добра і зла. Вона звертається до віри, як до найефективнішої форми освоєння розмаїтої реальності:

- а) філософія;
- б) міф;

в) релігія;

г) наука.

11. Який зі світоглядів не потребує доказів:

а) історичний;

б) релігійний;

в) міфічний;

г) науковий.

12. Філософський та релігійний світогляд може бути поєднаний:

а) ні;

б) так;

в) тільки, якщо ви Ейнштейн або Папа Римський);

г) може бути поєднаний, але прикладів цього поєднання немає.

«Ключ» до відповідей

1 — б;

2 — б;

3 — в;

4 — б;

5 — г;

6 — в;

7 — в;

8 — в;

9 — д, е;

10 — в;

11 — б, в;

12 — б.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Назвіть основні типи світоглядів.
2. Які існують підходи до класифікації світоглядних позицій?
3. Розкрийте співвідношення таких понять, як «релігія», «міф», «наука», «філософія».
4. Поясніть відмінність між міфом та релігією.
5. Поясніть, чим філософське знання відрізняється від загальнонаукового.
6. Чи існує протиріччя між філософськими, науковими та релігійними знаннями?
7. Які існують стратегії пізнання світу?
8. Дайте характеристику проблемі «світ – людина».
9. Перерахуйте та поясніть головні функції філософії.
10. Поясніть актуальність філософського знання для економістів.
11. Як філософія відповідає на глобальні проблеми сучасності?

Теми рефератів

1. Особливості світоглядних позицій в умовах глобалізації.
2. Філософський світогляд.
3. Сутність та значення філософії як системи знань.
4. Міф, релігія та філософія як світоглядні позиції.
5. Проблема людини в релігії та міфології.
6. Сучасність та міфи.
7. Міф як форма пояснення реальності.
8. Методологія філософського знання.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Кант И.* Понятие философии вообще // Трактаты и письма. — М.: Мысль, 1980. — С. 329–340.
2. *Кассирер Э.* Миф и религия // Философские науки. — 1991. — № 7.
3. *Мамардашвили М. К.* Как я понимаю философию. — М., 1992.
4. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия? — М., 1991.
5. *Рикёр П.* Человек как предмет философии // Вопросы философии. — 1989. — № 2.

Додаткова література

1. *Антология* мировой философии: в 4 т. — М., 1969–1972. — Т. 1. — Ч. 1.
2. *Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінціцький В. М.* Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К.: КНЕУ, 2008.
3. *Приченій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-тє вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.
4. Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. / За заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник. — Львів: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001.
5. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посіб. для студ. вищих учбових закл. — К.: Абрис, 1995.
6. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х. : Фоліо, 2013.
7. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.

8. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. Посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.

9. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: С. І. Присухін. — К.: КНЕУ, 2011.

10. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. — К.: Абрис, 2002.

Предметний покажчик

Антропологія, людина, міф, міфотворчість, мистецтво, мораль, мудрість, надлюдина, наука, необхідність, пропедевтика, світогляд, історичні форми світогляду, практична теорія, спосіб духовно-практичного освоєння світу, форма суспільної самосвідомості людини, сім мудреців, релігія, філософ, філософія, архітектоніка, вільний вибір способу мислення, спосіб раціонального пізнання, теоретичне освоєння світу, філософування.

Тема 2. ТРАДИЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ ІНДІЇ ТА КИТАЮ

Після виконання практичних і навчальних завдань
теми студент має

знати:

- ✓ основні етапи становлення філософії Стародавньої Індії;
- ✓ особливості філософських поглядів ортодоксальних та неортодоксальних шкіл Стародавньої Індії;
- ✓ філософські школи Давнього Китаю та їх основні ідеї;
- ✓ особливості філософії Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.

вміти:

- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз визначеної теми;
- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ володіти навиками публічного мовлення та аргументації власної думки;
- ✓ застосовувати навики наукового обґрунтування власної точки зору.

Основні терміни

Антропоцентризм (грец. *άνθρωπος* — людина і лат. *centrum* — центр) — пізнавальна установка, згідно з якою утверджується наявність людського виміру в будь-якому знанні про природу, суспільство і у, власне, самому пізнанні.

Аскетизм (грец. *άσκητής* — той, хто вправляється, подвижник) — життєвий принцип і відповідний спосіб життя, що передбачає добровільне обмеження життєвих потреб, відмову від чуттєвих насолод, створення умов, які б завдавали додаткових труднощів і страждань; метод моральнісного вдосконалення та духовного піднесення людини, протилежний гедонізму.

Астика — термін, яким позначають групу давньоіндійських даршанів (шкіл), що визнають вищий авторитет Вед, тому трактуються як традиційні, ортодоксальні.

Атеїзм — (грец. *άθεος* — без бога, безбожництво) — заперечення Бога (богів).

Варни — верстви давньоіндійського суспільства, система яких, імовірно, почала формуватися ще в Доведійський період, що відрізнялися між собою за суспільно-правовим статусом, місцем у певній релігійній системі, кодексом моралі й поведінки, родинними зв'язками, професією.

Веди (санскр. — знати) — великі зібрання книг, в яких зафіксовано релігійні, міфологічні та філософські уявлення давніх індусів; священні книги індусів, написані віршами та прозою, своєрідні збірки молитв, гімнів, заклинань, легенд тощо.

Гуманізм (лат. homo — людина, humanus – людський, людяний) — тип філософського світогляду, у центрі якого є людина з її земними справами та досягненнями, притаманними здібностями й потребами, характерними для неї нормами поведінки й відносинами.

Брахман — термін давньоіндійської філософії, який означає безособове світове начало.

Брахмани (санскр. — двічі народжені) — своєрідні коментарі до текстів Вед, в яких тлумачиться сакральний (тобто священний) смисл давньоіндійських ритуалів, богослужбних формул; люди, що належать до найвищої суспільної касты.

Гедонізм (грец. ήδονή — задоволення) — напрям в етиці, згідно з яким критерієм моралі та принципом її пояснення є досягнення насолоди; прагнення насолоди тлумачиться як природна властивість людини, джерело й мета її вдосконалення, сенс життя.

Дао — термін давньокитайської філософії, який у системі даосизму означає першооснову буття, першоджерело всього сущого, загальну єдність багатоманіття буття, всезагальний шлях розвитку всіх явищ, речей, процесів навколишньої дійсності.

Даршани (санскр. — бачити, погляд) — давньоіндійські філософські школи.

Детермінізм (лат. determino — визначаю, обмежую) — філософське вчення про визначений (а не довільний) характер буття явищ; ґрунтується на принципі причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжується іншими явищами, тобто через необхідність.

Діалектика — (грец. *dialektice* — мистецтво вести бесіду, сперечатися) — учення про розвиток буття в багатоманітні його форм і суперечностей; спосіб мислення і метод пізнання дійсності в її суперечності, цілісності та розвитку; вчення про розвиток буття й мислення.

Дхарми — дрібні одиничні психофізіологічні елементи, аналоги атомів, з яких складається кожний предмет, явище.

Дуалізм (лат. *dualis* — двоїстий) — філософське вчення, що виходить з визнання рівноправності та незведеності одне до одного двох основних начал універсуму — матеріального та ідеального, фізичного та психічного, душі та тіла.

Егоїзм (лат. *ego* — я) — життєва позиція, відповідно до якої задоволення людиною особистого інтересу розглядається як найвище благо, можливо, навіть усупереч та з порушенням інтересів інших людей чи спільного інтересу.

Жень — термін, яким у філософії конфуціанства позначається гуманність, людинолюбство.

Карма — це «вантаж» вчинків, бажань, думок, що прив'язує живих істот до існування в ілюзорному світі (сансарі), «прирікає» їхню душу на коло перероджень.

Мантра — коротке, легке для запам'ятовування й повторення висловлювання, в якому зафіксована основна думка чи ідея філософського вчення в Давній Індії.

Матеріалізм (лат. *materialis* — речовинний) — філософський підхід, послідовники якого вважають, що матерія існує сама по собі, поза й незалежно від свідомості, що матерія, буття є первинним, а свідомість, дух, мислення — є похідним (вторинним) від матеріального; принцип, протилежний ідеалізму.

Мокша (або нірвана) — термін давньоіндійської філософії, який означає звільнення душі з кола перероджень.

Настика — термін, яким позначають групу давньоіндійських даршанів (шкіл), що не визнають вищий авторитет Вед, тому трактуються як нетрадиційні, неортодоксальні.

Небо — поняття, яке в конфуціанській філософії трактується і як частина природи, і як вища духовна сила, що визначає природу й людину.

Релятивізм (лат. *relativus* — відносний) — філософський принцип, який ґрунтується на уявленні про відносність та умовність змісту пізнання, на однобічному підкресленні постійної мінливості дійсності та запереченні відносної сталості речей (явищ).

Сансара (санскр. — ланцюг) — коло перероджень, що існують, бо підтримуються кармою.

Сутри — об'ємні та систематичні релігійно-філософські трактати, в яких викладалася суть того чи іншого вчення в Давній Індії.

Тантризм — напрям релігійної думки та практики, що виник на початку V ст. до н. е. в Індії в межах буддизму, індуїзму та, меншою мірою, джайнізму, що пропонував новий шлях до «звільнення» — «мокшу», або «нірвану».

Тіань — термін давньокитайської філософії, яким позначається складний когнітивний акт, що включає в себе пізнання, емоційне переживання та вольові імпульси; пізнання поєднується з естетичним відчуттям та волею до реалізації на практиці моральних норм.

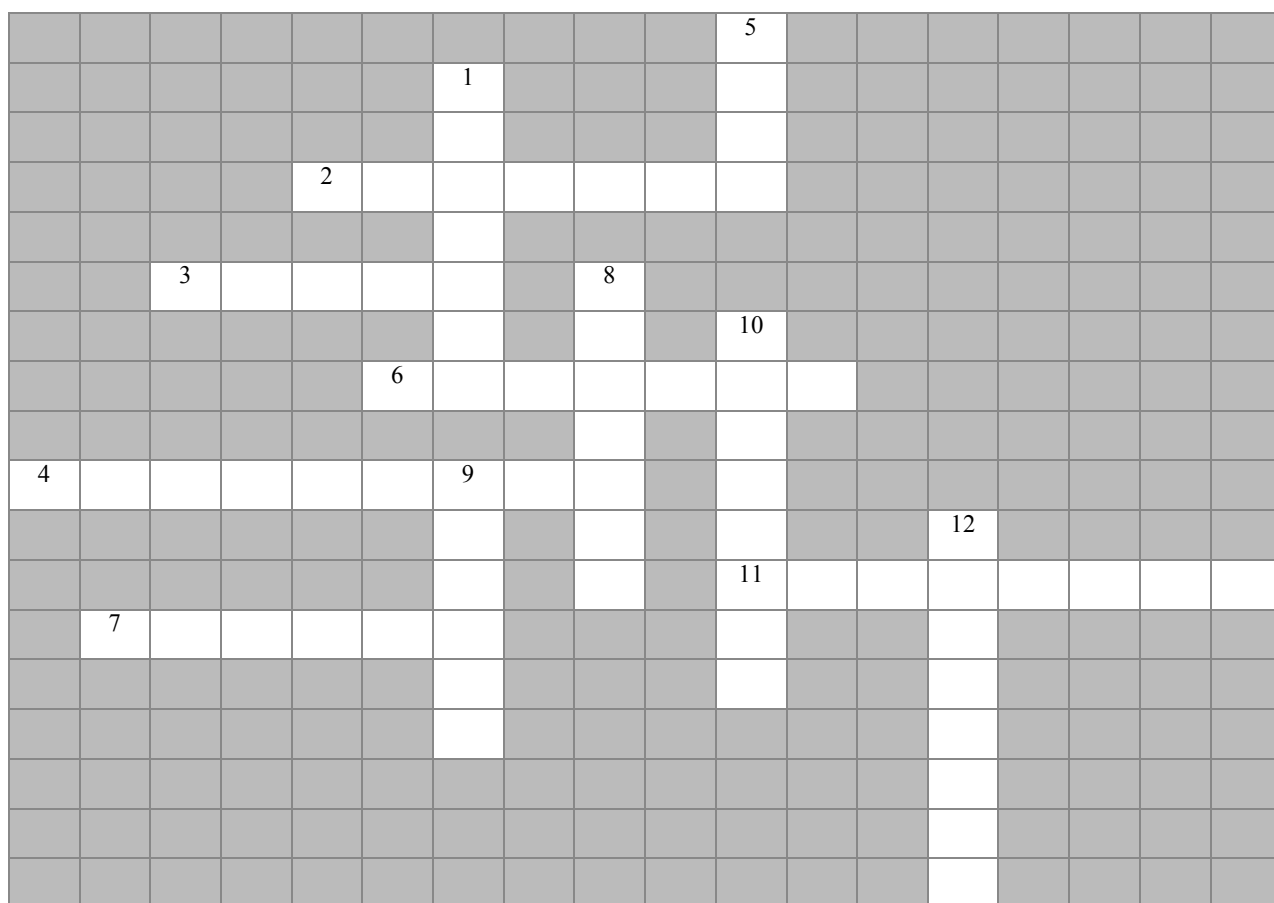
Традиціоналізм — орієнтація індивідуальної, групової та суспільної свідомості на минуле, яке зазвичай протиставляється як сукупність цінностей теперішньому.

Упанішади — загальна назва різних за своїм характером і обсягом трактатів релігійно-філософського змісту; завершальний етап у розвитку Вед.

Фаталізм — (лат. *fatalis* — наперед визначений долею) — світоглядно-філософська позиція, що виявляється в абсолютизації незбагненності підстави зв'язків і явищ природного світу, людської поведінки та уявляє її потаємною надлюдською силою — фатумом (лат. *fatum* — віщування, пророче оповіщення), що виключає свободу волі. Фатум — термін, яким позначається невідворотність, неминучість певного перебігу подій та людських вчинків.

Холізм (гр. *χολος* — цілий, увесь) — світоглядний принцип, згідно з яким світ і кожний індивід розглядаються як цілісність.

КРОСВОРД 1

По горизонталі

2. Давньоіндійські філософські школи. **3.** «Вантаж» вчинків, бажань, думок людини, який прив'язує її до існування в ілюзорному світі, «прирікає» її душу на коло перероджень. **4.** Загальна назва різних за своїм характером і обсягом трактатів релігійно-філософського змісту; завершальний етап у розвитку Вед. **6.** Коло перероджень, що існують, бо підтримуються кармою. **7.** Дрібні одиничні психофізіологічні елементи, аналоги атомів, з яких складається кожний предмет, явище. **11.** Життєвий принцип і відповідний спосіб життя, що передбачає добровільне обмеження життєвих потреб.

По вертикалі

1. Термін давньоіндійської філософії, який означає звільнення душі з кола перероджень. **5.** Священні книги індусів, написані віршами та прозою, своєрідні збірки молитв, гімнів, заклинань, легенд тощо. **8.** Термін, яким позначають групу давньоіндійських шкіл, що не визнають вищий авторитет Вед. **9.** Термін, яким позначають групу давньоіндійських шкіл, що визнають вищий авторитет Вед. **10.** Своєрідні коментарі до текстів Вед, в яких тлумачиться сакральний (тобто, священний) смисл давньоіндійських ритуалів, богослужебних формул. **12.** Напрямок в етиці, згідно з яким критерієм моралі та принципом її пояснення є досягнення насолоди.

Відповіді до кросворда 1

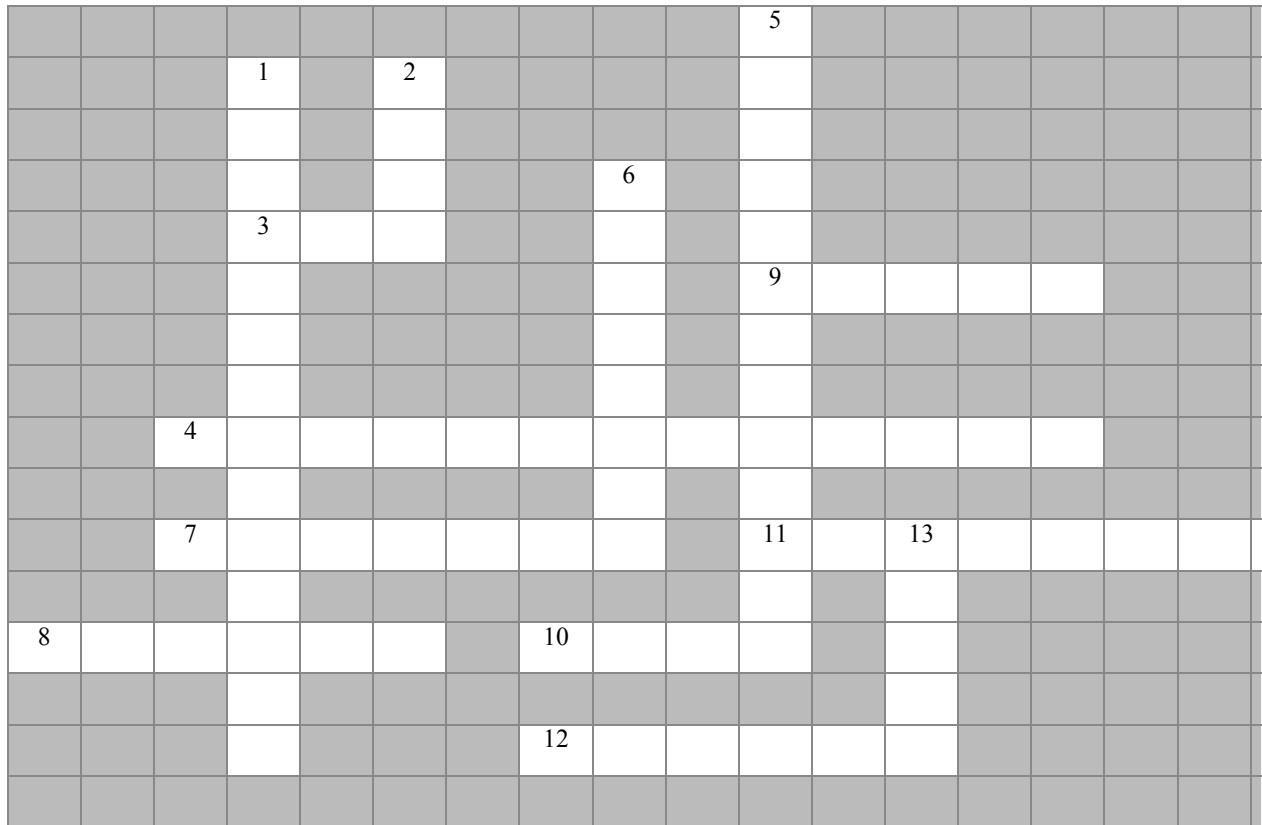
По горизонталі

2. Даршани.
3. Карма.
4. Упанішади.
6. Сансара.
7. Дхарми.
11. Аскетизм.

По вертикалі

1. Нірвана.
5. Веди.
8. Настіка.
9. Астіка.
10. Брахмани.
12. Гедонізм.

КРОСВОРД 2

По горизонталі

3. Термін давньокитайської філософії, який у системі даосизму означає першо-основу буття, всезагальний шлях розвитку. **4.** Школа вчених у Давньому Китаї. **7.** Школа відлюдників у Давньому Китаї. **8.** Світоглядний принцип, згідно з яким світ і кожний індивід розглядаються як цілісність. **9.** Термін давньокитайської філософії, яким позначається складний когнітивний акт, що включає в себе пізнання, емоційне переживання та вольові імпульси. **10.** Термін, яким у філософії конфуціанства позначається гуманність, людинолюбство. **11.** Особливість давньокитайської філософії, детермінована використанням мислителями образів як знаряддя мислення. **12.** Школа «знавців методів» у Давньому Китаї.

По вертикалі

1. Особливість давньокитайської філософії, що детермінована орієнтацією індивідуальної, групової та суспільної свідомості на минуле, яке зазвичай протиставляється теперішньому. **2.** Поняття, яке в конфуціанській філософії трактується і як частина природи, і як вища духовна сила, що визначає природу і людину. **5.** Особливість давньокитайської філософії, пов'язана з уявленням про інтуїтивне прозріння як єдино можливий спосіб пізнання «Єдиного», «єдиної цілісності». **6.** Світоглядно-філософська позиція, що ґрунтується на уявленні про невідворотність, неминучість певного перебігу подій та людських вчинків. **13.** Школа воїнів у Давньому Китаї.

Відповіді до кросворда 2

По горизонталі

3. Дао.

4. Конфуціанство.

7. Даосизм.

8. Холізм.

9. Тіянъ.

10. Жень.

11. Символізм.

12. Легізм.

По вертикалі

1. Традиціоналізм.

2. Небо.

5. Інтуїтивність.

6. Фаталізм.

13. Моїзм.

Тести для самоконтролю

1. Усі даршани (філософські системи) Давньої Індії поділяються на групи «астика» та «настика» за принципом:

- а) регіональної належності;
- б) вагомості наукового чинника;
- в) визнання вищого авторитету Вед;
- г) інтерпретації сутності божества;

2. Продовжіть думку: «До групи давньоіндійських філософських шкіл групи «астика» належать такі даршани, як...». (Вказати не менше трьох).

3. Продовжіть думку: «До групи давньоіндійських філософських шкіл групи «настика» належать такі даршани, як...». (Вказати не менше трьох).

4. Яка зі шкіл давньоіндійської філософії, зазначених нижче, не визнавала авторитету Вед:

- а) йога;
- б) міманса;
- в) ньая;
- г) чарвака-локаята.

5. Релігійно-філософська школа Стародавньої Індії, вчення про буття якої ґрунтується на дуалізмі:

- а) бхагаватизм;
- б) буддизм;
- в) джайнізм;
- г) йога.

6. Релігійно філософське вчення про чотири шляхетні істини:

- а) даосизм;

- б) джайнізм;
- в) йога;
- г) буддизм.

7. Основоположником буддизму був:

- а) Мен-цзу;
- б) Лао-цзи;
- в) Сіддхартха з роду Гаутами;
- г) Конфуцій.

8. Котру зі шкіл давньоіндійської філософії, що зазначені нижче, можна зарахувати до матеріалізму:

- а) джайнізм;
- б) буддизм;
- в) чарвака-локаята;
- г) йога.

9. Основними особливостями філософії Стародавньої Індії є:

- а) формування на ґрунті релігійно-міфологічного світогляду;
- б) своєрідність ставлення до Вед;
- в) споглядальний характер і слабкий зв'язок з наукою;
- г) змалювання духу як безликого і бездіяльного явища;
- д) побудова соціальної філософії на принципах етики страждань і щастя;
- е) зародження логіки (у ньяя).

10. Загалом конфуціанство — це вчення:

- а) про космос;
- б) про правильне життя;

- в) про самопізнання;
- г) про Бога.

11. Конфуцій поділяв людей на:

- а) бідних та багатих;
- б) шляхетних і нищих;
- в) освічених і невігласів;
- г) добрих і злих.

12. Філософське вчення Стародавнього Китаю, яке у системі «людина – світ» проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених «небом» суспільних норм:

- а) дзен-буддизм;
- б) даосизм;
- в) конфуціанство;
- г) моїзм.

13. Продовжіть думку: «У системі конфуціанства розробляються такі поняття, як...». (Вказати не менше чотирьох).

14. Центральним принципом моралі Конфуція є:

- а) доброчесність;
- б) гуманність;
- в) жадоба життєвих насолод;
- г) справедливість;
- д) довіра.

15. Релятивізм є характерною ознакою такого давньокитайського філософського вчення, як:

- а) конфуціанство;

- б) даосизм;
- в) моїзм;
- г) легізм;
- д) школа імен.

16. Ідея всезагальної любові була характерна для філософського вчення:

- а) моїстів;
- б) конфуціанців;
- в) легістів.

17. Закон як важіль державного управління виступає у філософії:

- а) моїстів;
- б) конфуціанців;
- в) легістів;
- г) даосів.

18. Засновником даосизму вважається:

- а) Кун Фу-цзи;
- б) Мен-цзи;
- в) Сюнь-цзи;
- г) Лао-цзи.

19. Поняття «дао» в системі даосизму позначає:

- а) першоджерело всього сущого;
- б) першооснову буття;
- в) загальну єдність багатоманіття буття;
- г) всезагальний шлях розвитку всіх явищ, речей, процесів навколишньої дійсності.

20. Основними особливостями філософії Стародавнього Китаю є:

- а) формування на ґрунті релігійно-міфологічного світогляду;
- б) гуманізм, антропоцентризм;
- в) споглядальний характер і слабкий зв'язок з наукою;
- г) розробка проблем моралі, пізнання природи, соціального управління, життєвської мудрості;
- д) символізм, холізм.
- е) традиціоналізм.

«Ключ» до відповідей

1 — в.

2 — «...Санкх'я Йога, йога Патанджалі, ньяя, вайшешика, міманса, веданта».

3 — «...буддизм, джайнізм, чарвака-локаята».

4 — г.

5 — в.

6 — г.

7 — в.

8 — в.

9 — а, б, в, г, е, д.

10 — б.

11 — б.

12 — в.

13 — «жень», «цзюнь-цзи», «сяо», «і», «лі», «чжун».

14 — б.

15 — д.

16 — а.

17 — в.

18 — г.

19 — а, б, в, г.

20 — а, б, в, г, д, е.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Вкажіть передумови та етапи розвитку філософії Давньої Індії.
2. У чому полягає сутність поняття «карма»?
3. У чому полягає сутність поняття «сансара»?
4. Розкрийте сутність поняття «мокша» (або «нірвана») у філософії Давньої Індії.
5. Хто такі йоги? Що є характерним для їхніх поглядів?
6. Назвіть даршани, які визнавали (не визнавали) вищий авторитет Вед.
7. Розкрийте сутність благородних істин буддизму.
8. На вашу думку, чим можна пояснити те, що буддизм порівняно дуже швидко набув поширення у світі?
9. Розкрийте основні положення філософії чарваків-локаятиків.
10. Які характерні риси філософії Давньої Індії ви можете назвати?
11. Розкрийте основні положення вчення про буття у філософії буддизму.
12. Проаналізуйте характерні особливості філософії буддизму.
13. Охарактеризуйте передумови формування філософії Стародавнього Китаю.
14. Охарактеризуйте основні філософські ідеї Конфуція.
15. Розкрийте сутність релігійно-філософської системи даосизму.
16. Розкрийте сутність філософської системи моїзму.
17. Розкрийте сутність філософської системи легізму.
18. Розкрийте сутність філософських ідей школи натурфілософів.
19. Розкрийте сутність філософських ідей школи імен.
20. Які характерні риси філософії Давнього Китаю ви можете назвати?

Теми рефератів

1. Соціально-економічні та гносеологічні передумови виникнення філософської думки Стародавнього Сходу.
2. Особливості філософії Стародавнього Сходу (Індія, Китай).
3. Веди як священне одкровення та скарбниця мудрості.
4. «Ведична» література та її роль у формуванні ортодоксальних давньоіндійських філософських шкіл.
5. «Ведична» література та її роль у формуванні неортодоксальних давньоіндійських філософських шкіл.
6. Проблема людини та людського існування у філософії Стародавньої Індії.
7. Вчення про буття у філософії Стародавньої Індії.
8. Вчення про пізнання у філософії Давньої Індії.
9. Філософські школи Стародавнього Китаю.
10. Конфуцій про людину та її виховання.
11. Проблема організації державного устрою у філософії Давнього Китаю.

Бібліографічний список

Основна література

1. Дао дэ цзин. Книга пути и благодати. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. — 400 с.
2. И-цзин: Китайская классическая книга перемен / Ю. К. Шуцкий. — М.: Рус. книгоизд. товарищество, 1993. — 382 с.
3. *Конфуций*. Изречения; Книга песен и гимнов / пер. с кит. — М.; Харьков: АСТ: Фолио, 2000. — 448 с.
4. *Конфуций*. Беседы и суждения Конфуция / сост., авт. примеч., ред. Р. В. Грищенко, авт. предисл. Л. С. Переломов. — СПб: Кристалл, 1999. — 120 с.
5. *Конфуций*. Луньюй. Изречения / Сер. оформ. Е. Шамрай. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2003. — 464 с.

6. *Лаоцзы*. Обрести себя в Дао. — М.: Республика, 2000. — 447 с.
7. *Мо-цзи* / [Пер. М. Л. Титаренко] // Древнекитайская философия. Собрание текстов: в 2 т. — М.: Мысль, 1972. — Т. 1. — 363 с.
8. *Чжуан-Цзы*: даосские каноны / Пер., вступ. ст., коммент. В. В. Малявина. — М.: АСТ, Астрель, 2002. — 432 с.

Додаткова література

1. *Андросов В. П.* Диалектика рассудочного познания в творчестве Нагарджуны / Рационалистическая традиция и современность. Индия. — М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. — 248с.
2. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г.* Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
3. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г., Ярошовець В. І.* Філософія: підручник. — К.: Центр учбової літ-ри, 2010. — 648 с.
4. Буддизм. История и культура. — М.: Наука, 1989. — 228 с.
5. Буддизм: Четыре благородных истины / Сост. Я. Боцман. — М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 2000. — 992 с. — (Серия: «Антология мысли»).
6. *Вандишев В. М.* Філософія. Історія філософії. Антропологія. Культура і цивілізація: конспект лекцій. — Суми : Вид-во СумДУ, 2008. — 204 с.
7. *Герасимчук А. А.* Курс лекцій з філософії: навч. посіб. / Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2002. — 422 с.
8. Дао: гармония мира. — М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 2000. — 864 с.
9. Древнеиндийская философия. — М.: Мысль, 1972. — 271 с.
10. Древнекитайская философия. Собрание текстов: в 2 т. — М.: Мысль, 1972–1973.
11. Древнекитайская философия. Эпоха Хань. — М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. — 523 с.
12. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002. — 774 с.
13. Історія філософії: підручник для вищої школи / В. Г. Кремень [та ін.]. — 2-ге вид., перероб. та доп. — Х.: Прапор, 2003. — 768 с.
14. Історія філософії: словник / За ред. В. І. Ярошовця. — К.: Знання України, 2005. — 1200 с.

15. История философии: учебник для вузов. — Ростов н/Д.: Феникс, 2002. — 576 с.
16. *Лысенко В. Г.* «Философия природы» в Индии: атомизм школы вайшешика. — М.: Наука, 1986. — 200 с.
17. *Лукьянов А.Е.* Истоки Дао. — М.: ИНСАН, РМФК, 1992. — 160 с.
18. *Лукьянов А. Е.* Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия). — М.: ИНСАН, 1992. — 205 с.
19. Мифология древнего мира. — М.: ГРВЛ, Наука, 1977. — 456 с.
20. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Сов. энциклопедия, 1992. — 719 с.
21. *Подольська Є. А.* Філософія: підручник — К.: Інкос, Центр навчальної літератури, 2006. — 704 с.
22. *Саух П. Ю.* Філософія: навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
23. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 1991. — 456 с.
24. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
25. Філософія: навч. посіб. — 6-те вид., перероб. і доп. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. — К.: Вікар, 2006. — 455 с.
26. Філософія: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. — 7-ме вид., стереотип. — К.: Вікар, 2008. — 534 с.
27. Філософія: підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін.; [За ред. Г. А. Заїченка та ін.]. — К.: Вища шк., 1995. — 455 с.
28. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
29. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 576 с.
30. *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її меж: навч. посіб. / Н. Хамітов, С. Гармаш, С. Крилова; [під ред. Н. Хамітова]. — К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. — 296 с.
31. *Шохин В. К.* Брахманистская философия. — М.: Восточная литература РАН, 1994. — 355 с.
32. *Щербатской Ф. И.* Избранные труды по буддизму. — М.: Наука, 1988. — 426 с.

Електронні ресурси

1. Антологія мирової філософії: в 4 т. — М.: Мисль, 1969–1972. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 69–261 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [antologiya_mirovoy_filosofii_-_tom_1.zip](#)
2. Введення в філософію: учеб. посібник для вузів / Авт. колл.: Фролов І. Т. і др. — 3-є изд., перераб. і доп. — М.: Республіка, 2003. — Ч.ІІ. — С. 129–141 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001072/st000.shtml>
3. *Кремень В. Г., Ільїн В. В.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005. — 528 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://docplayer.net/37647409-V-g-kremen-v-v-ilyin-filosofiya-misliteli-ideyi-konceptsiyi.html>
4. http://supermif.com/istoria_shid/133_istoria_shid.html
5. <http://readbookz.com/book/179/6150.html>
6. <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001072/st000.shtml>
7. <http://vuzlib.com.ua/articles/book/42267-F%D1%96losof%D1%96ja/5.html>
8. http://pidruchniki.com/15870424/filosofiya/konfutsiy_kun_kun_chzhunni
9. <http://all-filosof.ru/filosofija-prava/64/733-moizm>
10. <http://ibib.ltd.ua/tszyi-32057.html>
11. <http://religa.narod.ru/fen/fen08.htm>
12. <http://proxy.coollib.net/b/321646/read>
13. www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part2/049.htm
14. http://www.lib.ru/POECHIN/ch_tzh.txt
15. http://psylib.org.ua/books/_laotz01.htm
16. buklib.net/books/22715/

Предметний покажчик

Антропоцентризм, аскетизм, астика, атеїзм, варни, веди, гуманізм, брахман, Брахмани, гедонізм, дао, даршани, детермінізм, діалектика, дхарми, дуалізм, егоїзм, жень, карма, мантра, матеріалізм, мокша (або нірвана), настика, небо, релятивізм, сансара, сутри, тантризм, тіянь, традиціоналізм, Упанішади, фаталізм, холізм.

Тема 3. ФІЛОСОФІЯ АНТИЧНОСТІ

Після виконання практичних та навчальних завдань
теми студент має

знати:

- ✓ періодизацію філософії античності;
- ✓ основні філософські школи докласичного періоду та суть їхніх учень;
- ✓ основних представників античної філософії класичного періоду та суть їхніх філософських поглядів;
- ✓ особливості філософії греко-римського періоду, її представників;
- ✓ особливості та значення античної філософії;

вміти:

- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ чітко орієнтуватись у належності конкретного філософа до тих чи інших філософських шкіл (напрямів, течій тощо);
- ✓ володіти навиками публічного мовлення, аргументації власної думки та провадження дискусії;
- ✓ застосовувати навики наукового обґрунтування власної точки зору.

Основні терміни

Анамнезис (грец. ἀνάμνησις — пригадування) — поняття, вжите Платоном для позначення процесу пізнання як процесу пригадування душею своїх вражень від ейдосів.

Анатєя — поняття давньогрецької філософії, яким позначається байдуже терпіння, з яким треба переносити життєві негаразди, несправедливість тощо, передбачаючи їхню неминучість.

Антропоцентризм (грец. ἀνθρώπος — людина і лат. centrum — центр) — сукупність поглядів на людину як на кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту.

Архе (грец. ἀρχή — початок, принцип, лат. principium) — термін давньогрецької філософії, що позначає першопочаток; вихідна, стійка, сутнісна, автономна першооснова, з якої народжується предметне багатоманіття буття; першопричина, субстанція, те, що лежить в основі всього.

Апатія (грец. ἀπάθεια, ἀ — заперечна частка + πάθος — аффект, лат. tranquillitas animi) — поняття античної етики, яким позначається незворушність як відсутність аффекта чи несприйнятність до нього; у філософії стоїків означало позитивний ідеал спокійного, урівноваженого життя, вільного від емоцій і пристрастей.

Апейрон (грец. ἀπειρον, ἀ — заперечна частка + πέρας — кінець, межа) — термін давньогрецької філософії, що позначає дещо безкінечне, безмірне, безмежне; не тільки субстанційний, ще й генетичний початок космосу, з якого не лише все у своїй основі складається, а й виникає, вічний і невизначений, оскільки внутрішньо безкрайній.

Апорія (грец. ἀπορία — утруднення, безвихідне становище, непорозуміння; ἀ — заперечна частка + πόρος — вихід) — поняття давньогрецької філософії, яким позначається важко- чи невіршована проблема; форма вираження суперечності між спостереженням явищ та їх мисленевою рефлексією. Зазначені суперечності фігурують у вигляді несумісності висновків, котрі випливають із чуттєвого досвіду, з тими, що є продуктами теоретичного аналізу цього досвіду.

Аскетизм (грец. ἀσκητής — той, хто вправляється, подвижник) — життєвий принцип і відповідний спосіб життя, що передбачає добровільне обмеження життєвих потреб, відмову від чуттєвих насолод, створення умов, які б завдавали додаткових труднощів і страждань; метод моральнісного удосконалення та духовного піднесення людини, протилежний гедонізму.

Атараксія (грец. ἀταραξία, ἀ — заперечна частка + ταραχή — хвилювання, тривога) — термін античної етики, що означає «відсутність хвилювання», «незворушність», «душевний спокій»; ужите Епікуром, для позначення ідеального стану душі, кінцевої мети блаженного життя, до якої має прагнути людина; досягається шляхом незалежності від зовнішніх умов існування через обмеження потреб, помірність у насолодах, самовідстороненість від тривог і небезпек суспільних і державних справ.

Атом (грец. atomos — неподільне) — найменші частинки матерії, з яких складається все суще, зокрема й душа (за Левкіппом, Демокритом, Епікуром); атоми вічні, вони не виникають і не зникають, перебуваючи у постійному русі; розрізняються за формою та величиною, порядком та положенням.

Гедонізм (грец. ἡδονή — задоволення) — напрям в етиці, згідно з яким критерієм моралі та принципом її пояснення є досягнення насолоди; прагнення насолоди тлумачиться як природна властивість людини, джерело й мета її вдосконалення, сенс життя.

Гілозоїзм (грец. ἥλη — речовина, матерія й ζωή — життя) — філософське вчення про всезагальну одухотвореність матерії.

Детермінізм (лат. determino — визначаю, обмежую) — філософське вчення про визначений (а не довільний) характер буття явищ; ґрунтується на принципі причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжується іншими явищами, тобто через необхідність.

Діалектика (грец. dialektice — мистецтво вести бесіду, сперечатися) — вчення про розвиток буття в багатоманітті його форм і суперечностей, спосіб мислення і метод пізнання дійсності в її суперечності, цілісності та розвитку; вчення про розвиток буття і мислення.

Діалектика суб'єктивна — мистецтво діалектичного судження і суперечки, мистецтво заперечувати опоненту і ставити його в нелегке становище; відображення безперервного розвитку, зміни, виникнення та зникнення явищ природи і суспільства у свідомості людини.

Дуалізм (лат. dualis — подвійний) — філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості) субстанцій або першоначал світу (духу і матерії).

Евдемонізм (грец. εὐδαιμονία — щастя, блаженство) — етичний принцип, згідно з яким щастя є основною і кінцевою метою людського існування; щастя розглядається не лише як індивідуальна насолода, а й як здатність отримати її на основі досконалого облаштування внутрішнього світу людини та її стосунків з іншими; спроможність гармонійно розвиватися.

Ейдос (грец. εἶδος — ідея, вид, вигляд) — поняття, вжите Платоном для позначення незмінних, вічних, неподільних і надчуттєвих зразків усього сущого; уособлення істинного буття, на відміну від буття неістинного — світу речей, що сприймаються чуттєво.

Екстаз (грец. *έκστασις* — зміщення, переміщення, несамовитість, захват) — термін давньогрецької філософії, яким позначається вихід людини за межі речово-психічної даності; у неоплатонізмі — шлях наближення до божественного принципу, що досягається лише духовним зусиллям — душевним зосередженням і пригніченням усього тілесного.

Еманация (лат. *emanatio* — витікання) — поняття неоплатоністської філософії, яке означає перехід від вищого й досконалого онтологічного ступеня універсуму до менш досконалих і нижчих його ступенів.

Епохе (грец. *έποχή* — зупинка, припинення, утримання від судження) — термін давньогрецької філософії, яким позначається припинення міркування, коли «ми нічого не заперечуємо й нічого не стверджуємо» (Секст Емпірик).

Ідеалізм (грец. *ιδέα* — ідея) — філософський підхід, послідовники якого розуміють духовне начало (свідомість, дух, мислення) як першооснову дійсності, а матерію, природу розглядають при цьому як похідне (вторинне) від духовного; принцип, протилежний матеріалізму.

Космос (грец. *κόσμος* — світ, світобудова, лат. *mundus*) — поняття давньогрецької філософії та культури, що означає природний світ як гармонійно впорядковане предметно-речове ціле.

Космоцентризм (грец. *κόσμος* — світ, світобудова і лат. *centrum* — центр) — термін, яким позначається уявлення про Космос як найвищу цінність та основний предмет філософського осмислення; риса ранньогрецької філософії.

Логос (грец. *λόγος* — слово, речення, висловлювання, мова, мовлення, думка, смисл, основа, розум тощо) — смислова впорядкованість буття та свідомості; уведений у філософію Гераклітом, у якого він означає всезагальний закон і розумну основу світу, які є вічними і необхідними.

Маєвтика (грец. *μαευτικήσ Τέχνη* — повивальне мистецтво) — термін, який позначає метод філософствування Сократа, що допомагає народженню істини в інших людях через діалогічне спілкування.

Матеріалізм (лат. *materialis* — речовинний) — філософський підхід, послідовники якого вважають, що матерія існує сама по собі, поза й незалежно від свідомості, що матерія, буття є первинним, а свідомість, дух, мислення — є похідним (вторинним) від матеріального; принцип, протилежний ідеалізму.

Метафізика (грец. *μετάτα* — після + *φυσικά* — фізика) — вчення про незмінність буття; спосіб мислення і метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їх внутрішнім зв'язком і розвитком, не досягає внутрішні протиріччя як джерело саморозвитку, а також безперервність і стрибкоподібність розвитку в їх органічній єдності; вчення про надчуттєві принципи та першооснови буття.

Пантеїзм (грец. *παν* — все і *θεός* — Бог) — релігійно-філософська доктрина, згідно з якою Бог і світ єдині; Бог ніби «розчинений» у світі, живій та неживій природі.

Пневма (грец. *πνεῦμα*, початково — подув, дихання, повітря, що вдихається, пізніше — дух, від *πνέω* — дую, дихаю) — термін давньогрецької філософії, яким позначається найтонша та найрухоміша субстанція (у стоїка Хрисіппа — поєднання вогню та повітря), що ототожнюється з божеством, «пронизує» весь Космос життєвим диханням і об'єднує його в цілісний організм.

Релятивізм (лат. *relatives* — відносний) — методологічний принцип мислення, світоглядно-філософська позиція, що виявляється в абсолютизації відносності змісту і значення феноменів духовної культури та соціального життя (знань, норм, цінностей, традицій тощо), в абсолютизації їхньої залежності від суб'єкта, від різних умов та ситуацій.

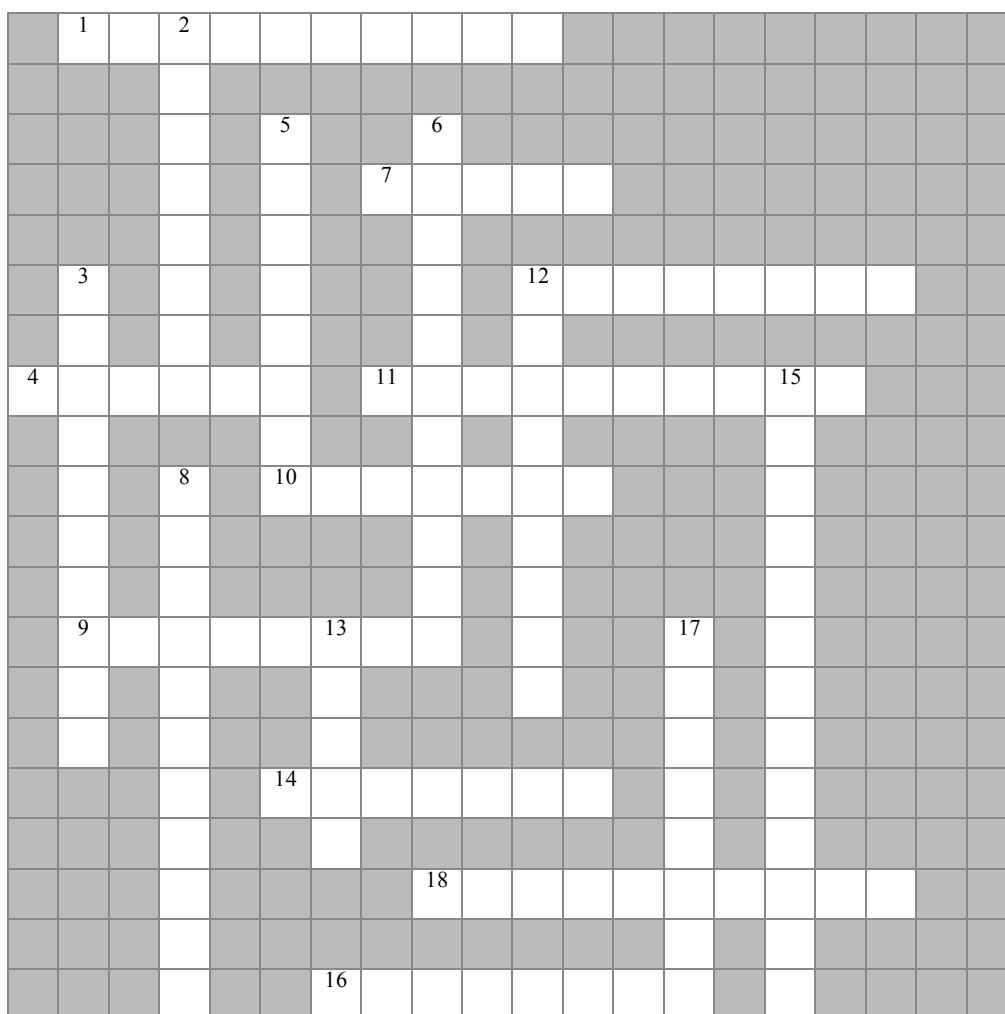
Софістика (грец. *sophistike* — хитре уміння провадити дебати) — термін, що вживається у двох значеннях: 1) філософська течія, що існувала у Стародавній Греції з середини V до I половини IV століття до н.е., яка абсолютизувала відносність (релятивність) знань; 2) міркування, ґрунтоване на навмисному порушенні законів логіки, вживанні помилкових аргументів, що базуються на суб'єктивістському тлумаченні фактів і подій (або софізм).

Софізм — логічно неправильне (некоректне) міркування, умовивід чи висловлювання, сформульоване з метою переконання, що умисно видається за правильне (коректне); засіб доказу (обґрунтування) у софістів.

Фаталізм (лат. *fatalis* — наперед визначений долею) — світоглядно-філософська позиція, що виявляється в абсолютизації незбагненності підстави зв'язків та явищ природного світу, людської поведінки та уявляє її потаємною надлюдською силою — фатумом, що виключає свободу волі.

Фатум (лат. *fatum* — віщування, пророче оповіщення) — термін, яким позначається невідворотність, неминучість певного перебігу подій та людських учинків.

КРОСВОРД 1

По горизонталі

1. Етичний принцип, згідно з яким щастя є основною і кінцевою метою людського існування. **4.** Філософ, іменем якого позначається «лінія ідеалізму» в західноєвропейській філософії. **7.** Засновник Мілетської школи. **9.** Філософський підхід, згідно з яким свідомість, дух — первинні, а матерія — вторинна. **10.** Філософська позиція, що виходить з визнання подвійності першоначал світу. **11.** Учення про розвиток буття й мислення. **12.** Основоположник античної діалектики. **14.** Філософ, що започаткував античний ідеалізм. **16.** Напрямок в етиці, у межах якого сенсом життя людини проголошується досягнення насолоди. **18.** Спосіб мислення й метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їх внутрішнім зв'язком та розвитком.

По вертикалі

2. Основоположник матеріалістичної тенденції у філософії. **3.** Принцип абсолютизації відносності. **5.** Основоположник античної метафізики. **6.** Філософський підхід, згідно з яким матерія — первинна, а свідомість, дух — вторинні. **8.** Філософське вчення, що ґрунтується на принципі причинності. **12.** Філософське вчення про всезагальну одухотвореність матерії. **13.** Частина Стародавньої Греції, що розташована на Західному узбережжі Малої Азії, де у VII – VI ст. до н. е. виникла філософія. **15.** Ріска ранньогрецької філософії. **17.** Філософська позиція, що виключає прояв свободи волі.

Відповіді до кросворда

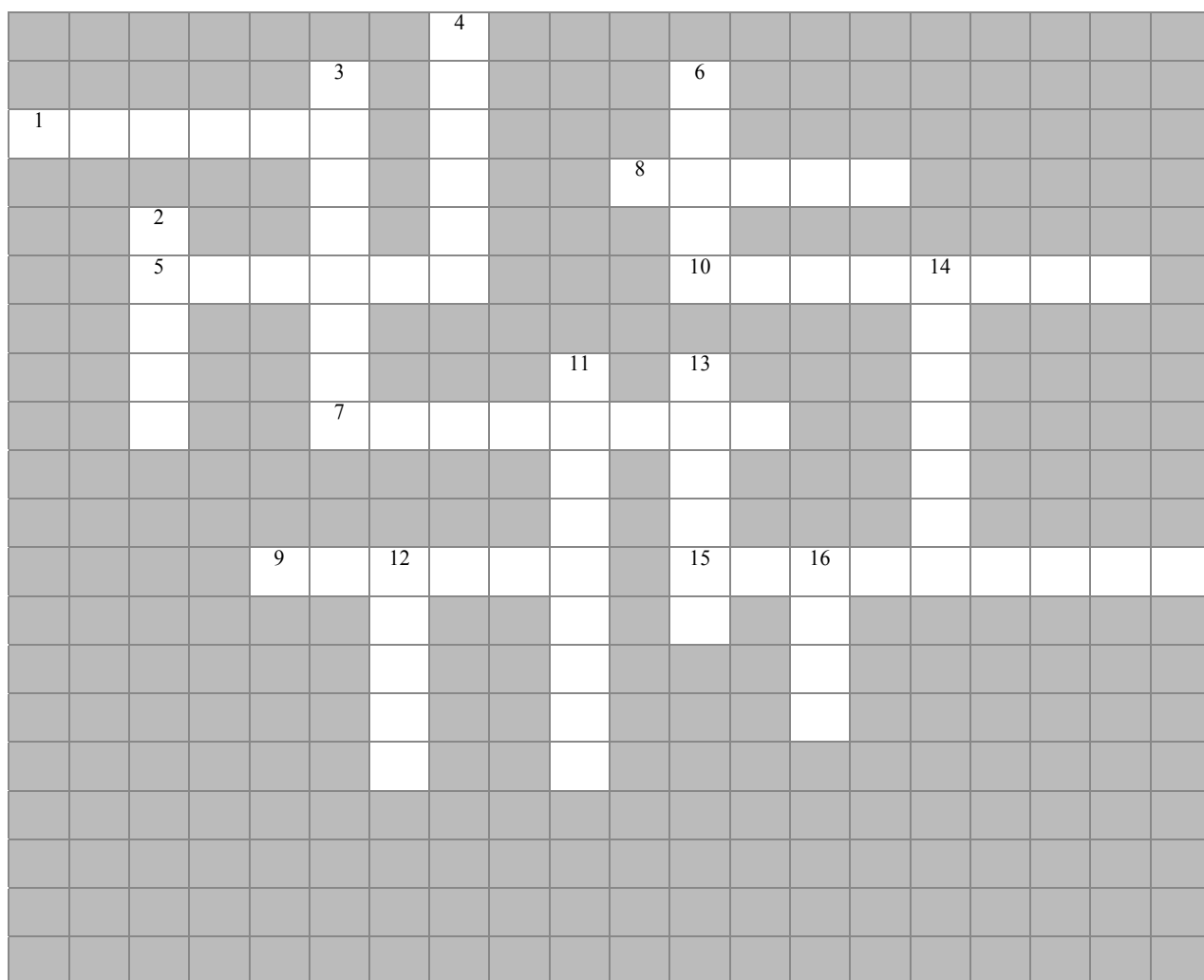
По горизонталі

1. Евдемонізм.
4. Платон.
7. Фалес.
9. Ідеалізм.
10. Дуалізм.
11. Діалектика.
12. Геракліт.
14. Піфагор.
16. Гедонізм.
18. Метафізика.

По вертикалі

2. Демокріт.
3. Релятивізм.
5. Парменід.
6. Матеріалізм.
8. Детермінізм.
12. Гілозоїзм.
13. Іонія.
15. Космоцентризм.
17. Фаталізм.

КРОСВОРД 2

По горизонталі

1. Природний світ як гармонійно впорядковане предметно-речове ціле.
5. Незворушність як відсутність афекту. **7.** Метод Сократа. **8.** Всезагальний закон і розумна основа світу у вченні Геракліта. **9.** Поєднання вогню та повітря у філософії стоїків. **10.** «Витікання» в неоплатонізмі. **15.** Процес пізнання у Платона.

По вертикалі

2. Невідворотність подій та людських вчинків. **3.** Добровільне обмеження життєвих потреб. **4.** «Безвихідне становище» у Зенона Елейського. **6.** «Утримання від судження», припинення міркування. **11.** «Відсутність хвилювання», «незворушність», «душевний спокій». **12.** «Зразок» речі, уособлення істинного буття у філософії Платона. **13.** Вихід людини за межі речово-психічної даності. **14.** Дещо безкінечне, безмірне й безмежне, початок Космосу у ранньогрецькій філософії. **16.** Першопричина та першооснова буття в ранньогрецькій філософії.

Відповіді до кросворда 2

По горизонталі

1. Космос.
5. Апатія.
7. Маєвтика.
8. Логос.
9. Пневма.
10. Еманація.
15. Анамнезис.

По вертикалі

2. Фатум.
3. Аскетизм.
4. Апорія.
6. Епохе.
11. Атараксія.
12. Ейдос.
13. Екстаз.
14. Апейрон.
16. Архе.

Тести для самоконтролю

1. У центрі уваги філософів-досократиків перебувають проблеми, що пов'язані зі:

- а) світобудовою;
- б) Космосом;
- в) людиною, її місцем та роллю у світі;
- г) усвідомленням першооснови буття.

2. Хто зі згадуваних нижче філософів не належить до досократиків:

- а) Анаксимандр;
- б) Піфагор;
- в) Сенека;
- г) Геракліт.

3. Започаткував усвідомлення діалектики як учення про рух та розвиток і вказав на універсальне джерело руху та змінення речей:

- а) Зенон Елейський;
- б) Сократ;
- в) Геракліт Ефеський;
- г) Парменід;
- д) Епікур.

4. Давньогрецький філософ, який учив: світ — це вогонь, основою якого є Логос, чистий розум:

- а) Емпедокл;
- б) Парменід;
- в) Демокріт;
- г) Геракліт.

5. Кому з античних мислителів належить вислів «усе тече, усе змінюється»:

- а) Фалесу;
- б) Піфагору;
- в) Геракліту;
- г) Сократу.

6. Піфагор та його послідовники шукали першопричинні основи буття в:

- а) речовинному субстраті світобудови;
- б) деяких ідеальних сутностях;
- в) у числах та їх комбінаціях;
- г) у незмінному конструктивно-розумовому принципі.

7. Основоположником метафізики як учення про потойбічні й недоступні для чуттєвого пізнання сутності був:

- а) Демокріт;
- б) Парменід;
- в) Протагор;
- г) Піфагор.

8. Відповідно до вчення Демокріта, в основі буття:

- а) атоми;
- б) апейрон;
- в) порожнеча;
- г) атоми й порожнеча.

9. Розробка детермінізму (вчення про причинність) уперше відбулася у філософському вченні:

- а) Геракліта Ефеського;

- б) Демокріта;
- в) Сенеки;
- г) Лукреція Кара.

10. Давньогрецька філософська школа VI – V ст. до н. е., яка створила вчення про ілюзорність всіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття:

- а) Піфагорійська;
- б) Елейська;
- в) Мілетська;
- г) школа неоплатонізму.

11. Школа античної філософії, яка абсолютизувала та обожнювала поняття числа і проголошувала його першоосновою світу та сутністю речей:

- а) мегарики;
- б) піфагорійці;
- в) неоплатоніки;
- г) скептики.

12. «Архе» у філософів-досократиків — це:

- а) першооснова всього суцього;
- б) першопочаток усього суцього;
- в) Бог як творець усього суцього;
- г) рок, фатум, що визначає життя людини.

13. Головна риса античної філософії досократівського періоду:

- а) наївний матеріалізм;
- б) стихійний натуралізм;

- в) теоцентризм;
- г) космоцентризм.

14. Античній філософії досократівського періоду не є притаманним:

- а) космоцентризм;
- б) теоцентризм;
- в) гуманізм;
- г) антропоцентризм.

15. Продовжіть думку: «Сократівський поворот у філософії означав...».

16. До котрого із зазначених філософських напрямів відноситься філософія Платона:

- а) матеріалізм;
- б) ідеалізм;
- в) емпіризм;
- г) міфологізм.

17. Згідно з ученням Платона, процес пізнання — це:

- а) пригадування душі;
- б) прояв активної життєвої позиції індивіда;
- в) «зчитування» інформації з карми людини;
- г) виключно божественна прерогатива.

18. Буття у філософському вченні Арістотеля постає як:

- а) співіснування царства матеріальних речей та ідеальних сутностей (ідей);
- б) єдність матерії та форми;
- в) сукупність матеріальних речей та явищ;
- г) абсолютне існування універсалій — абстрактних понять (ідей).

19. Згідно з ученням Арістотеля, яке начало є активним:

- а) матерія;
- б) причина;
- в) форма;
- г) якість.

20. Античний принцип життєрозуміння, за яким щастя є найвищою метою життя:

- а) гедонізм;
- б) імморалізм;
- в) евдемонізм;
- г) космоцентризм.

21. Який античний мислитель уперше в історії філософії класифікував науки:

- а) Геракліт;
- б) Сократ;
- в) Платон;
- д) Арістотель.

22. Хто з названих нижче філософів започаткував «лінію матеріалізму»?

- а) Фалес;
- б) Демокріт;
- в) Арістотель;
- г) Платон.

23. Хто з названих нижче філософів започаткував «лінію ідеалізму»?

- а) Парменід;
- б) Сократ;

- в) Арістотель;
- г) Платон.

24. Який античний філософ найбільш послідовно розробив учення про ідеальне буття — царство «ейдосів»:

- а) Емпедокл;
- б) Фалес;
- в) Платон;
- г) Секст Емпірик.

25. Хто з античних філософів розробив учення про матерію та форму:

- а) Плотін;
- б) Фалес;
- в) Платон;
- г) Арістотель;
- д) Протагор.

26. Основними напрямками античної філософії греко-римського періоду були:

- а) епікуреїзм;
- б) скептицизм;
- в) стоїцизм;
- г) емпіризм;
- д) неоплатонізм.

27. Кого з названих нижче філософів можна вважати послідовником учення Демокріта:

- а) Емпедокла;
- б) Епікура;

- в) Сократа;
- г) Сенеку.

28. Представники якої філософської школи вважали, що щастя — це задоволення:

- а) стоїків;
- б) епікурейців;
- в) неоплатоніків;
- г) софістів.

29. Об'єктом філософського дослідження мислителів греко-римського періоду були:

- а) питання про першооснову та першопричину буття;
- б) загальні проблеми, пов'язані з існуванням природи, Космосу;
- в) доля окремої людини, що виокремлюється із загальної долі людського світу і становить особливе неповторне й самостійне буття.

30. Сутність етики греко-римського періоду розкривається, зокрема, за допомогою таких понять:

- а) «апатія»;
- б) «атараксія»;
- в) «архе»;
- г) «анатея».

«Ключ» до відповідей:

- 1** — а, б, г.
- 2** — а, б, г.
- 3** — в.
- 4** — г.

5 — в.

6 — б, в, г.

7 — б.

8 — г.

9 — б.

10 — б.

11 — б.

12 — а, б.

13 — а, б, г.

14 — б, в, г.

15 — «...переорієнтацію філософського мислення з космогонічної проблематики на антропоцентричну, з проблеми Космосу на проблему людини».

16 — б.

17 — а.

18 — б.

19 — в.

20 — в.

21 — д.

22 — б.

23 — г.

24 — в.

25 — г.

26 — а, б, в, д.

27 — б.

28 — б.

29 — в.

30 — а, б, г.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

15. Назвіть етапи розвитку філософії Стародавніх Греції та Риму.
16. Яку головну філософську проблему вирішувала Мілетська школа?
17. У чому полягає сутність діалектики Геракліта?
18. Чи є близькими за змістом поняття «логос» і «дао»?
19. Розкрийте сутність поняття буття у філософії Парменіда.
20. Що таке апорії Зенона, яку ідею вони обґрунтовують?
21. Хто такі софісти? Що є характерним для їхніх поглядів?
22. У чому полягає істина для софістів?
23. Назвіть філософів античності, які розвивали атомістичні погляди на природу.
24. Визначте характерні особливості філософії Сократа.
25. Розкрийте сутність філософських ідей Платона.
26. У чому полягає суть критики Арістотелем поглядів Платона?
27. Як ви розумієте вислів Арістотеля: «Платон мені друг, та істина дорожча»?
28. Дайте загальну характеристику філософії Арістотеля.
29. Коли сформувались основні соціально-етичні теорії в межах античної філософії? Яку роль у формуванні цих філософських теорій відіграла конкретно-історична обстановка Давньої Греції та Давнього Риму?
30. Які характерні риси філософії греко-римського періоду античної філософії ви можете назвати?
31. Розкрийте основні положення філософії епікуреїзму.
32. Розкрийте основні положення філософії стоїцизму.
33. Розкрийте основні положення філософії скептицизму.
34. Розкрийте основні положення філософії неоплатонізму.
35. Вкажіть специфічні риси філософії античності.
36. Розкрийте значення філософської думки епохи античності.

Теми рефератів

1. Особливості античної філософії Греції та Риму.
2. Філософія Мілетської школи.
3. Філософія Іонійської школи.
4. Філософія Піфагорійської школи.
5. Філософія Елейської школи.
6. Апорії елеатів, їх значення.
7. Атомістичне вчення Левкіппа — Демокріта.
8. Філософські погляди Сократа. Софістична філософія.
9. Проблема людини у філософії Сократа.
10. Етичний раціоналізм Сократа.
11. Філософське вчення Платона та його вплив на подальшу генезу філософії.
12. Платонівська «ідеальна держава» й сучасність.
13. Поняття душі у філософії Арістотеля й сучасність.
14. Вчення про бога у філософії Платона та Арістотеля.
15. Філософія Арістотеля та її вплив на філософську культуру.
16. Категорії «якість», «кількість» та «міра» у філософії Платона та Арістотеля.
17. Філософські погляди Епікура.
18. Філософія стоїцизму.
19. Стоїчний ідеал мудреця та спосіб життя скептиків.
20. Філософія скептицизму.
21. Філософія неоплатонізму.
22. Вчення про Бога у філософії Плотіна та в християнстві.

23. Становлення античної діалектики у філософії Геракліта, Зенона, Сократа й Арістотеля.

24. Проблема людини у філософії античності.

25. Проблема пізнання у філософії Стародавньої Греції та Риму.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Арістотель*. Політика / Пер. з давньогр. і передм. О. Кислюка. — К. : Основи, 2003. — С. 15–98.

2. *Аристотель*. Метафизика // Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1975–1983. — Т. 1. — Кн. I. — Гл. I–IV.

3. *Аристотель*. Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1975–1983. — Т. 2. — 687 с.; Т. 4. — 830 с.

4. *Диоген Лаэртский*. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М.: Мысль, 1979. — 416 с.

5. Мир философии. Книга для чтения: в 2 ч. — М.: Политиздат, 1991. — Ч. 1. — С. 10–13, 184–193, 282–283, 303–308, 317–319, 363–366, 412–414, 478–483, 609–611; Ч. 2. — С. 8–9.

6. *Платон*. Сочинения: в 3 т. — М.: Мысль, 1968–1972. — Т. 2. — 611с.

7. *Плотин*. О бессмертии души // Вопросы философии. — 1994. — № 3. — С. 155–172.

8. Фрагменты ранних греческих философов. — Ч. I: От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. — М.: Наука, 1989. — 576 с.

9. Хрестоматия по истории философии. От Лао-Цзы до Фейербаха. — М.: ВЛАДОС, 1998. — С. 44–47, 49–58, 72–82, 91–127.

Додаткова література

1. *Адо П.* Что такое античная философия? –М.: Издательство гуманитарной литературы, 1999.–320 с.
2. *Асмус В. Ф.* Античная философия. — М.: Высш. шк., 1976. — 544 с.
3. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г.* Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
4. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г., Ярошовець В. І.* Філософія: підручник. — К.: Центр учбової літ-ри, 2010. — 648 с.
5. *Богомоллов А. С.* Античная философия. — М.: Высш. шк., 2006. — 390 с.
6. *Вандишев В. М.* Філософія. Історія філософії. Антропологія. Культура і цивілізація: конспект лекцій. — Суми: Вид-во СумДУ, 2008. — 204 с.
7. *Виндельбанд В.* Платон // Избранное: Дух и история. — М.: Юрист, 1993. — С. 409–451.
8. *Гавеля В. Л.* Історія зарубіжної філософії: навч. посіб. / В. Л. Гавеля, Л. В. Броннікова. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. — 76 с.
9. *Герасимчук А. А.* Курс лекцій з філософії: навч. посіб. / Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2002. — 422 с.
10. *Джохадзе Д. В.* Основные этапы развития античной философии. — М.: Наука, 1977. — 298 с.
11. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002. — 774 с.
12. Історія філософії: підручник для вищої школи / В. Г. Кремень [та ін.]. — 2-ге вид., перероб. Та доп. — Х.: Прапор, 2003. — 768 с.
13. Історія філософії: словник / За ред. В. І. Ярошовця. — К.: Знання України, 2005. — 1200 с.
14. История философии: учебник для вузов. — Ростов н/Д.: Феникс, 2002. — 576 с.

15. *Кремень В. Г., Ильин В. В.* Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, В.В. Ильин. — К.: Книга, 2006. — 432 с.
16. *Лосев А. Ф.* История античной философии в конспективном изложении. — М.: Мысль, 1989. — 204 с.
17. *Маковельский А. О.* Древнегреческие атомисты. — Баку: Изд-во АН Азербайджанской ССР, 1946. — 401 с.
18. Материалисты Древней Греции. — М.: Госполитиздат, 1955. — 239 с.
19. Мифология древнего мира. — М.: ГРВЛ. — Наука, 1977. — 456 с.
20. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Сов. энциклопедия, 1992. — 719 с.
21. *Рассел Б.* Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
22. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней: в 4-х т. — С.Пб: Петрополис, 1994–1998. — Т. 1. — 336 с.
23. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий / пер. с лат. ; вступ. ст. В. В. Сапов; сост. В. В.Сапов. — М.: Республика, 1995. — 463 с.
24. *Саух П. Ю.* Філософія: навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
25. *Соловьев В. С.* Жизненная драма Платона. Собрание сочинений: в 2 т. — Т. 2. — М.: Мысль, 1990. — С. 582–625.
26. *Соловьев Вл.* Исторические дела философии // Вопросы философии. — 1988. — № 8. — С. 118–125.
27. *Соловьев Вл.* Лекции по истории философии // Вопросы философии. — 1988. — № 6.
28. *Таранов П. С.* 120 философов. Жизнь. Судьба. Учение. Мысли: Универсальный аналитический справочник по истории философии: в 2 т. — Симферополь: Реноме, 2002. — 704 с.

29. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 1991. — 456 с.
30. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
31. Філософія: навч. посіб. — 6-те вид., перероб. і доп. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. — К.: Вікар, 2006. — 455 с.
32. Філософія: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. — 7-ме вид., стереотип. — К.: Вікар, 2008. — 534 с.
33. Філософія: підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін.; [за ред. Г. А. Заїченка та ін.]. — К.: Вища школа, 1995. — 455 с.
34. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
35. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 576 с.
36. *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її меж: навч. посіб. / Н. Хамітов, С. Гармаш, С. Крилова; [під ред. Н. Хамітова]. — К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. — 296 с.
37. *Чанышев А. Н.* Курс лекций по древней философии: учеб. пособие. — М.: Высш. шк., 1981. — 374 с.
38. *Чанышев А. Н.* Философия Древнего мира: учебник для вузов / А. Н. Чанышев. — М.: Высш. шк., 2003. — 703 с.
39. *Чанышев А. Н.* Курс лекций по древней и средневековой философии. — М.: Высш. шк., 1991. — 512 с.
40. *Шестов Л.* Судьба Сократа // Сочинения: в 2 т. — М.: Наука, 1993. — Т. 1. — 668 с.
41. *Vogel C. J. de.* Greek Philosophy. — 1959. — Vol. III. — P. 17.

Електронні ресурси

1. Антология мировой философии: в 4 т. — М.: Мысль, 1969–1972. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 262–580 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [antologiya_mirovoy_filosofii_-_tom_1.zip](#)
2. Введение в философию: учебное пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2003. — Ч. I. — С. 40–57 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001072/st000.shtml>
3. *Канке В. А.* Философия. Исторический и систематический курс. Электронный учебник. — М.: Логос, 2001. — С. 7–20. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : old.msun.ru/folders/edu_lit/kaf/msb/phil3.doc
4. *Кремень В. Г., Ильин В. В.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ильин. — К.: Книга, 2005. — 528 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://docplayer.net/37647409-V-g-kremen-v-v-ilyin-filosofiya-misliteli-ideyi-konceptsiyi.html>
5. *Платон.* Держава / Пер. з давньогрец. Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
6. *Платон.* Государство // Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1971. — Т. 3. — Ч. 1. — С. 318–319, 321–322, 324–325 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.chat.ru/~astat/ahil.html>

Предметний покажчик

Античність, софістика, анатея, діалектика суб'єктивна, першооснова буття, наївний матеріалізм, стихійний натуралізм, архе, космоцентризм, Космос, Мілетська школа, гілозоїзм, апейрон, діалектика, вогонь, Логос, матеріалізм, Піфагорійська школа, число, ідеалізм, буття, метафізика, Елейська школа, апорія, метод, атом, порожнеча, детермінізм, фаталізм, «лінія Демокріта», антропоцентризм, софізм, релятивізм, суб'єктивізм, скептицизм, маевтика, діалог, ідеалізм, «лінія Платона», анамнезис, форма, матерія, дуалізм, гедонізм, евдемонізм, фатум, атараксія, стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм, пневма, пантеїзм, апатія, епохе, еманация, аскетизм, екстаз.

Тема 4. ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Після виконання практичних і навчальних завдань
теми студент має

знати:

- ✓ релігійно-філософські традиції, що визначали середньовічну культуру;
- ✓ головні етапи розвитку філософії доби Середньовіччя та їхню специфіку;
- ✓ суть філософських вчень видатних представників філософії Середньовіччя;
- ✓ особливості філософії Середніх віків;

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії; аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції.

Основні терміни

Апологетика(грец. *apologetika* — захисний) — обґрунтування за посиланням на церковні авторитети примату віри над розумом, обґрунтування християнського віровчення філософськими методами (II–III ст.).

Біблія(грец. *biblia* — книги) — збір книг, що утворюють Святе Письмо християнства. Складається з двох частин: Старого Завіту (50 книг) і Нового Завіту (27 книг). Перша її частина (Старий Завіт) вважається священною також в іудаїзмі. У Біблії викладені основи іудейського і християнського світогляду та віровчення. Складалася протягом I тис. до н. е. та II–III ст. н. е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів.

Віра — у християнстві — особиста довіра до Бога та його слова, що звернуте до людини (божественне ставлення); передбачає рішучість виконувати волю Бога всупереч усім сумнівам та труднощам («спокусам»).

Воскресіння — це дія, акт, протилежний смерті, її «антипод», що означає оживлення плоті (тіла) людини, у яку одразу ж повертається її душа.

Геоцентризм (грец. *geos* — земля й лат. *centrum* — центр) — уявлення про те, що Земля є нерухомим центром Всесвіту, світового простору, навколо неї обертається Сонце і всі інші планети. Своїм винятковим «статусом» планета Земля

«завдячує» Святому Письму, в якому йдеться, що з-поміж інших космічних об'єктів Бог створив насамперед Землю.

Догма — положення, що сприймається як беззаперечна істина без доказу, без урахування конкретних умов.

Догматизм — спосіб філософствування, відповідно до якого положення приймаються як істинні на ґрунті віри, сліпого підпорядкування авторитету, канону, догмату, незважаючи на зміну ситуації, нові умови буття чи критичні зауваження; вияв консерватизму, шаблонності мислення.

Душа — поняття, яким виражаються різні погляди на психічне життя людини, її внутрішній світ; історично змінюється.

Ідеалізм — філософський напрям, що ґрунтується на ідеї про те, що в основі світу лежить деяке ідеальне начало, яке визначає його розвиток.

Казуїстика (лат. casus — випадок, казус) — обґрунтування якого-небудь положення шляхом підведення його під спільний прецедент, у даному випадку — під положення Святого Письма.

Концептуалізм (або номіналізм поміркований) — різновид номіналізму, що заперечує самостійне, поза природою й людиною, існування загальності, але й не зводить його до емпіричної даності предмета; визнає реальність загального як певне цілісне розумове узагальнення індивідуальних речей. Отже, загальне — похідне від одиничних речей, існує після них як знання про їхні спільні та повторювані ознаки; компромісна, помірна версія крайніх форм реалізму та номіналізму.

Креативність — характерна риса творчої особистості, що виявляється в її здатності творити щось принципово нове (ідеї, речі тощо).

Креаціонізм (лат. creatio — створюю) — релігійне вчення про створення Богом світу з нічого. Притаманне іудаїзму, християнству, ісламу.

Монотеїзм (грец. monos — один, єдиний і грец. theos — Бог) — форма вірувань і культу, що полягають у поклонінні єдиному Богу.

Номіналізм (лат. nomen — ім'я) — філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а лише в мисленні людини, тобто ідеально, а не реально.

Патристика (лат. pater — батько, отець) — сукупність філософських доктрин християнських мислителів («отців Церкви»); теологізація філософії, відповідно до якої Біблія постає як єдино повне зібрання всіх істин; філософське пізнання стає просто тлумаченням сенсу іносказання біблійських текстів, у яких зашифровані усі можливі істини (IV–X ст.).

Політеїзм (грец. poly — багато й грец. theos – Бог) — форма вірувань і культу, що полягають у поклонінні багатьом богам, багатобожжя.

Провіденціалізм (лат. providentia — провидіння) — релігійно-філософська концепція історії як промислу Божого.

Реалізм — (лат. realis — суттєвий, дійсний) — філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей.

Схоластика (грец. schole — школа; scholastikos — учений, шкільний) — релігійно-філософський світогляд, який характеризується підпорядкуванням філософії теології, поєднанням догматичних положень з раціональним та логічним обґрунтуванням (XI–XV ст.).

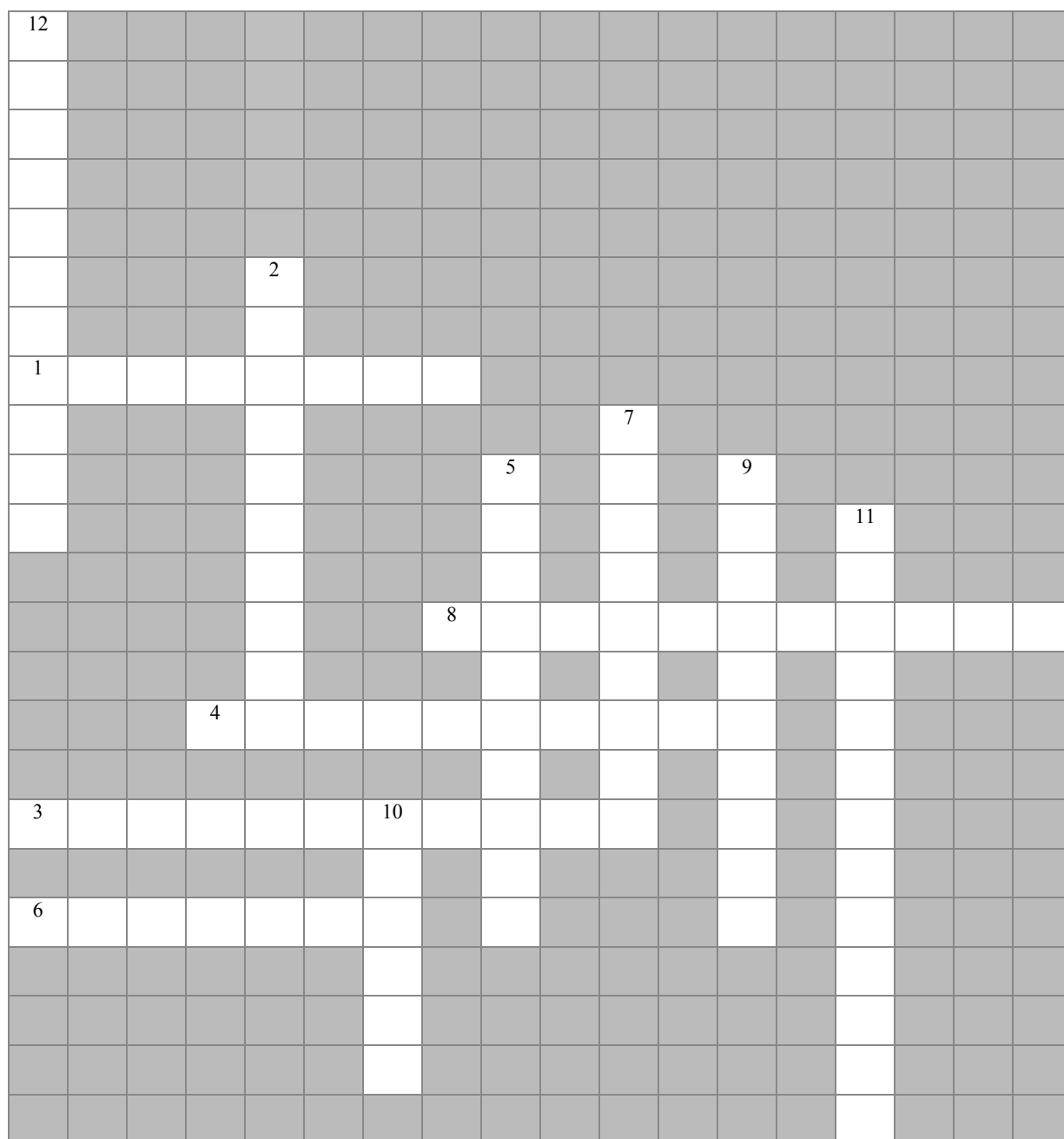
Теологія (грец. theos — Бог) — вчення про Бога як першопричину та першооснову всього сущого, абсолютну досконалість.

Теоцентризм (грец. theos — Бог і лат. centrum — центр) — основоположний принцип, згідно з яким єдиний Бог — найвища досконалість та першооснова всього сущого, центр Всесвіту, що зумовлює собою буття і сенс існування всього живого; домінантна риса філософії Середньовіччя.

Томізм (або фомізм) (лат. Thomas — Фома) — період у розвитку схоластики (XIII–XV ст.), для якого характерне поширення ідей Фоми (Томи) Аквінського (1225–1274), що пристосував учення Арістотеля до потреб зміцнення позицій католицизму; притаманне прагнення поєднати в релігійних питаннях суворо ортодоксальну позицію з визнанням значення розуму за умови пріоритету віри над ним; учення Фоми (Томи) Аквінського.

Християнство — найчисленніша світова релігія, що виникла в першій половині I ст. н. е. у східних провінціях Римської імперії.

КРОСВОРД 1

По горизонталі

1. Учення про Бога як першопричину та першооснову всього суцього. **3.** Домінантна риса філософії Середньовіччя. **4.** Обґрунтування якого-небудь положення шляхом підведення його під положення Святого Письма. **6.** Філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалиї) існують реально як сутності речей. **8.** Релігійне вчення про створення Богом світу з нічого.

По вертикалі

2. Період філософії Середньовіччя (XI–XV ст.). **5.** Період філософії Середньовіччя (IV–X ст.). **7.** Філософствування, відповідно до якого положення приймаються як істинні на ґрунті віри, сліпого підпорядкування авторитету. **9.** Філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій. **10.** Період у розвитку схоластики, для якого є характерним поширення ідей Фоми (Томи) Аквінського. **11.** Компромісна версія крайніх форм реалізму та номіналізму. **12.** Період філософії Середньовіччя (II–III ст.).

Відповіді до кросворда 1

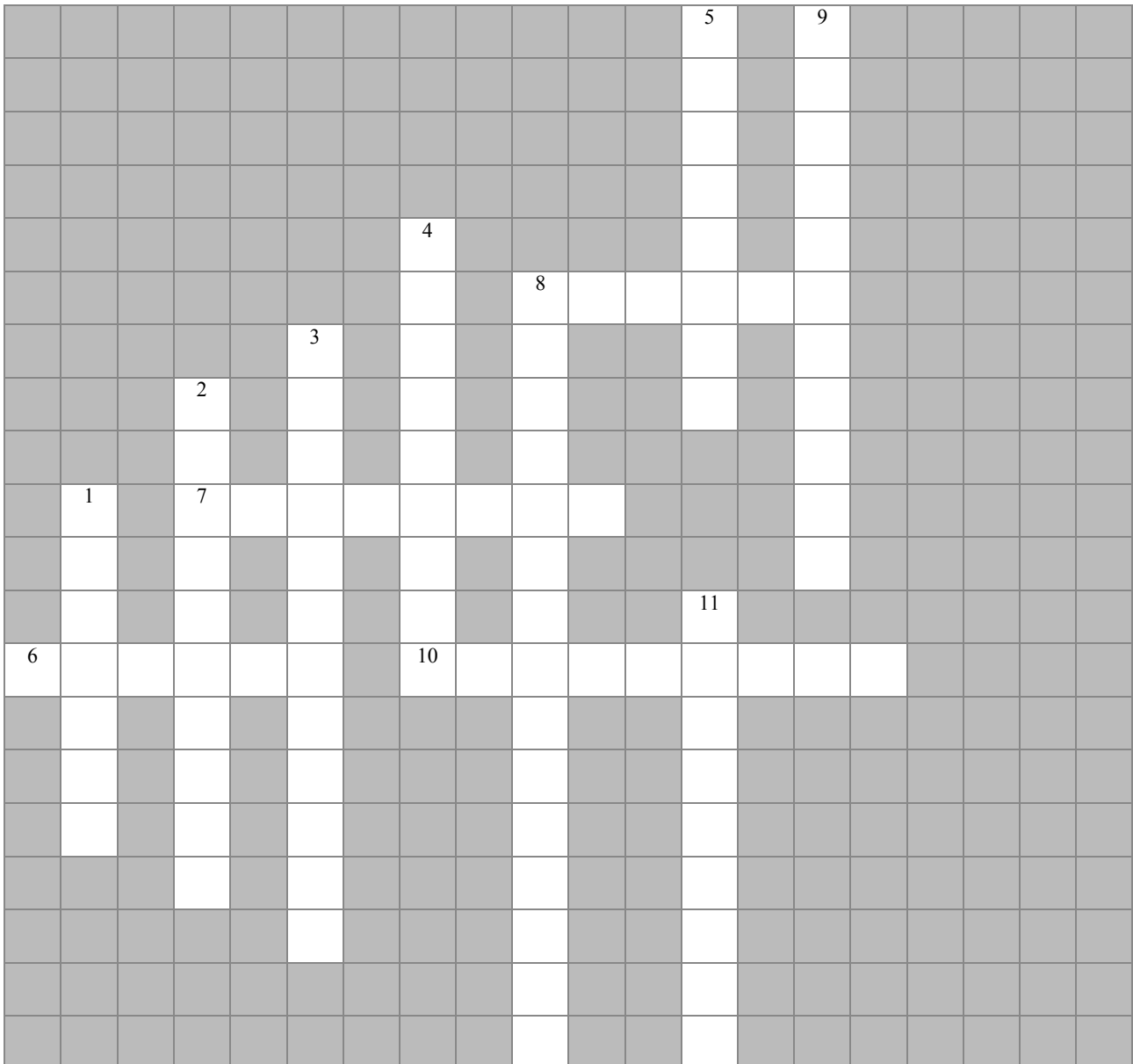
По горизонталі

1. Теологія.
3. Геоцентризм.
4. Казуїстика.
6. Реалізм.
8. Креаціонізм.

По вертикалі

2. Схоластика.
5. Патристика.
7. Догматизм.
9. Номіналізм.
10. Томізм.
11. Концептуалізм.
12. Апологетика.

КРОСВОРД 2

По горизонталі

6. Звід книг, що утворюють Святе Письмо християнства. **7.** Основоположник номіналізму. **8.** Античний філософ, учення якого стало підґрунтям середньовічної філософії. **10.** Форма вірувань і культу, що полягають у поклонінні єдиному Богу.

По вертикалі

1. Найвідоміший схоласт. **2.** Найвідоміший апологет. **3.** Світова релігія, що виникла у першій половині I ст. н. е. у східних провінціях Римської імперії. **4.** Багатобожжя. **5.** Найвідоміший патрист. **8.** Релігійно-філософська концепція історії як промислу Божого. **9.** Уявлення про те, що Земля є нерухомим центром Всесвіту. **11.** Історична епоха, у межах якої переважно розвивається філософія Середньовіччя.

Відповіді до кросворда 2

По горизонталі

- 6. Біблія.
- 7. Росцелін.
- 8. Плотін.
- 10. Монотеїзм.

По вертикалі

- 1. Аквінат.
- 2. Тертуліан.
- 3. Християнство.
- 4. Політеїзм.
- 5. Августин.
- 8. Провіденціалізм.
- 9. Геоцентризм.
- 11. Феодалізм.

Тести для самоконтролю

1. Філософське вчення якого мислителя Стародавнього Світу стало підґрунтям середньовічної філософії:

- а) Лао-Цзи;
- б) Сократа;
- в) Піфагора;
- г) Плотіна.

2. Що можна вважати основним першоджерелом середньовічної філософії:

- а) римське право;
- б) патристику;
- в) Біблію;
- г) апології.

3. Головна риса середньовічної філософії:

- а) пантеїзм;
- б) атеїзм;
- в) теоцентризм;
- г) язичництво.

4. Філософії Середньовіччя не є притаманним:

- а) космоцентризм;
- б) теоцентризм;
- в) натуроцентризм;
- г) антропоцентризм.

5. Геоцентризм як визначальна риса середньовічної філософії був детермінований:

- а) впливом міфології;
- б) прогресом античної науки;
- в) геополітичною ситуацією;
- г) впливом релігії.

6. Буття в середньовічній філософії трактується як:

- а) результат Божественного творення;
- б) те, з чого ніби «проростає» Бог;
- в) те, що не наділене самостійністю існування і є повністю залежним від волі Бога;

7. Вирішення проблеми світобудови у філософії Середніх віків ґрунтувалося на ідеї:

- а) геліоцентризму;
- б) геоцентризму;
- в) множинності світів.

8. Джерелом знань для людини в добу Середніх віків вважається:

- а) Біблія (Святе Письмо);
- б) Веди;
- в) твори «отців Церкви»;

9. Продовжіть думку: «У філософії Середніх віків складається двоїсте трактування людини, а саме...».

10. Апологетика в добу Середніх віків може бути репрезентована такими іменами:

- а) Августин Блаженний;
- б) Квінт Септимій Тертуліан;
- в) Григорій Ніський;
- г) Юстин-філософ;
- д) Татіан;
- е) Арістотель.

11. Продовжіть думку: «”Отцями церкви”, що здійснили першу спробу філософського обґрунтування християнства, були...».

12. Патристика в добу Середніх віків може бути репрезентована такими іменами:

- а) Августин Блаженний;
- б) Іоанн Дамаскін;
- в) Григорій Ніський;
- г) П'єр Абеляр;
- д) Афіногор.

13. Середньовічна схоластика може бути репрезентована такими іменами:

- а) Іоанн Скотт Еріугена;
- б) Ансельм Кентерберійський;
- в) Квінт Септимій Тертуліан;
- г) П'єр Абеляр;
- д) Ф.Бекон;

е) Фома Аквінський (Аквінат).

14. Універсалії в середньовічній філософії — це:

- а) зібрання схоластів;
- б) основні закони;
- в) канонічні твори;
- г) загальні поняття, ідеї.

15. Продовжіть думку: «Реалізм у середньовічній філософії — це вчення, згідно з яким...».

16. Продовжіть думку: «Номіналізм у середньовічній філософії — це вчення, згідно з яким...».

17. Послідовники реалізму в середньовічній філософії стверджують:

а) універсалії (загальні поняття, ідеї) є думками та ідеями божественного розуму;

б) універсалії (загальні поняття, ідеї) існують до речей і незалежно від речей;

в) загальні поняття (універсалії) існують онтологічно, тобто реально, утворюючи самостійний і безтілесний світ сутностей, первинних щодо людського мислення й одиничних предметів;

г) загальне існує до конкретної речі, поза нею, є її причиною, породжує її і визначає її значення серед інших предметів.

18. Продовжіть думку: «Послідовниками реалізму в середньовічній філософії були...».

19. Послідовники номіналізму в середньовічній філософії стверджують:

а) справжніми є лише речі, що чуттєво сприймаються, універсалії (загальні поняття, ідеї) не мають реального (тобто незалежного від речей) існування;

- б) сутність будь-якої речі тотожна з індивідуальним тілесним існуванням;
- в) загальне виникає лише в словесному досвіді людини, в її мові;
- г) універсалії (загальні поняття, ідеї) — це лише імена речей, їхні назви.

20. Продовжіть думку: «Послідовниками номіналізму в середньовічній філософії були...».

21. Продовжіть думку: «Послідовниками концептуалізму, або поміркованого номіналізму, в середньовічній філософії були...».

22. Характерними рисами філософії Середньовіччя є:

- а) теоцентризм;
- б) підпорядкування раціонального елемента вірі, наукового інтересу — релігії;
- в) суперечка між номіналістами та реалістами про природу загальних понять (універсалій);
- г) тенденція креаціонізму;
- д) певний догматизм та апологетизм;
- е) двоїсте трактування людини.

«Ключ» до відповідей

1 — г.

2 — в.

3 — в.

4 — а, в, г.

5 — г.

6 — а, в.

7 — б.

8 — а.

9 — «...з одного боку, людина трактується як вершина Божественного творення, оскільки створена за “образом і подобою” Божою. Вона є царем природного світу, оскільки Бог наділяє її такими визначними рисами, як: розум, душа, здатність до морального вибору та креаціонізм. З другого боку, внаслідок гріхопадіння перших людей і вигнання їх з Раю людина трактується як істота слабка, ница, повністю залежна від волі Бога».

10 — б, г, д.

11 — «...Василь Великий, Іоанн Дамаскін, Григорій Ніський, Григорій Назіанзин, Августин Блаженний, Афанасій Олександрійський, Амвросій Медіоланський та інші».

12 — а, б, в.

13 — а, б, г, е.

14 — г.

15 — «...загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей».

16 — «...загальні поняття (універсалії) існують не в дійсності, а лише в мисленні, тобто ідеально, а не реально».

17 — а, б, в, г.

18 — «...Ансельм Кентерберійський, Фома (Тома) Аквінський, Вільгельм із Шампо, Вальтер де Мортан та інші».

19 — а, б, в, г.

20 — «...Іоанн Росцелін, Жан Буридан, А. де Серешаль, Петро Іспанський та інші».

21 — «... П'єр Абеляр, Дунс Скот, Вільям Оккам».

22 — а, б, в, г, д, е.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Котрий з напрямів філософії еллінізму можна вважати теоретичною передумовою християнського світогляду?
2. Учення яких античних філософів вплинули на розвиток філософської думки Середньовіччя?
3. Які провідні ідеї християнського монотеїзму визначають філософські вчення про буття, пізнання та людину в добу Середніх віків?
4. Розкрийте сутність поглядів середньовічних реалістів, вказавши їхні імена.
5. Розкрийте сутність поглядів середньовічних номіналістів, зазначивши їхні імена.
6. Розкрийте сутність концептуалізму (поміркованого номіналізму), вказавши імена його представників.
7. Чим була зумовлена суперечка між номіналістами та реалістами в добу Середніх віків?
8. Назвіть етапи розвитку середньовічної філософії, коротко охарактеризуйте їх.
9. Кого прийнято називати «отцями Церкви»? Назвіть їхні імена.
10. Дайте характеристику релігійно-філософського вчення Августина Блаженного.
11. Дайте коротку характеристику вчення Фоми Аквінського.
12. Назвіть основні риси філософії Середньовіччя.
13. Як вплинула філософія Середньовіччя на подальшу генезу світової філософської думки?
14. Як називається напрям філософії XIX–XX ст., що ґрунтується на вченні Фоми Аквінського?

Теми рефератів

1. Особливості філософії середньовічного суспільства.
2. Філософія Аврелія Августина.
3. Суперечка між реалізмом та номіналізмом у середньовічній філософії.
4. Сутність та значення філософії томізму.
5. П'ять доказів буття Бога як методологічна основа сучасної філософії Ватикану.
6. Проблема людини в християнському віровченні.
7. Ставлення до природи в епоху Середньовіччя.
8. П. Абеляр: боротьба розуму та віри в середньовічній філософії.
9. Теоцентризм як домінантна риса філософії Середньовіччя.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Августин (Святий). Сповідь* / Юрій Мушак (пер.). — К.: Основи, 1999. — 319 с.
2. *Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии* / Пер. М. Г. Ермаковой; под ред. А. И. Зайшева. — С.Пб: Глаголь: Университетская книга, 1997. — 188 с.
3. *Кентерберийский Ансельм. Сочинения* / Пер. И. В. Купреевой. — М.: Канон, 1995. — 400 с.
4. Ранние отцы церкви. — Брюссель: Жизнь с Богом, 1988. — 734 с.
5. *Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні бесіди* / Перл. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. — К.: Основи, 1993. — С. 13–106.
6. *Тертуллиан. Избранные сочинения* / Пер. с лат.; общ. ред. и сост. А. А. Столярова. — М.: Прогресс, Культура, 1994. — 448 с.

7. *Фома Аквинский*. Доказательства бытия бога в «Сумме против язычников» и «Сумме теологии». — М.: ИФНРА-М, 2000. — С. 33–77.
8. Мир философии. Книга для чтения. — М.: Политиздат, 1991. — Ч. 1. — С. 14–15, 193–197, 483–485, 612–615; Ч. 2. — С. 9–14, 91–92, 375–377.
9. Хрестоматия по истории философии. От Лао-Цзы до Фейербаха. — М., 1998. — С. 149–152, 177–183.

Додаткова література

1. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г.* Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
2. *Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г., Ярошовець В. І.* Філософія: підручник. — К.: Центр учбової літ-ри, 2010. — 648 с.
3. *Вандишев В. М.* Філософія. Історія філософії. Антропологія. Культура і цивілізація: конспект лекцій. — Суми: Вид-во СумДУ, 2008. — 204 с.
4. *Герасимчук А. А.* Курс лекцій з філософії: навч. посіб. / Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2002. — 422 с.
5. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002. — 774 с.
6. Історія філософії: підручник для вищої школи / В. Г. Кремень [та ін.]. — 2-ге вид., перероб. та доп. — Х.: Прапор, 2003. — 768 с.
7. Історія філософії: словник / За ред. В. І. Ярошовця. — К.: Знання України, 2005. — 200 с.
8. История философии: учебник для вузов. — Ростов н/Д.: Феникс, 2002. — 576 с.
9. *Кондзьолка В. В.* Історія середньовічної філософії: навч. посіб. — Львів: Світ, 2001. — 320 с.
10. *Кремень В. Г., Ільїн В. В.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005. — 528 с.
11. *Кремень В. Г., Ільїн В. В.* Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2006. — 432 с.

12. *Коплстон Ф. Ч.* История средневековой философии. — М.: Энигма, 1997. — 512 с.
13. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада. — М., 1992. — С. 302–337.
14. *Майоров Г. Г.* Формирование средневековой философии. — М.: Мысль, 1979. — 433 с.
15. *Рассел Б.* Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
16. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней: в 2 т. — С.Пб: Петрополис, 1994. — Т. 2: Средневековье. — 368 с.
17. *Саух П. Ю.* Філософія: навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
18. *Соколов В. В.* Средневековая философия. М.: Высш. шк., 1979. — 448 с.
19. *Соловьев Вл.* Лекции по истории философии // Вопросы философии. — 1988. — № 6.
20. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 1991. — 456 с.
21. Філософія: підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський та ін. — К.: Либідь, 2001. — 408 с.
22. Філософія: навч. посіб. — 6-е вид., перероб. і доп. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. — К.: Вікар, 2006. — 455 с.
23. Філософія: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. — 7-ме вид., стереотип. — К.: Вікар, 2008. — 534 с.
24. Філософія: підручник / Г. А. Заїченко, В. М. Сагатовський, І. І. Кальний та ін.; [за ред. Г. А. Заїченка та ін.]. — К.: Вища шк., 1995. — 455 с.
25. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
26. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 576 с.

27. *Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С.* Історія філософії. Проблема людини та її меж: навч. посіб. / Н. Хамітов, С. Гармаш, С. Крилова; [під ред. Н. Хамітова]. — К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. — 296 с.

28. *Чанышев А. Н.* Курс лекций по древней и средневековой философии. — М.: Высш. шк., 1991. — 512 с.

Електронні ресурси

1. Антология мировой философии: в 4 т. — М.: Мысль, 1969–1972. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 582–588, 592–593; — Т. 2. — Кн. 2. — С. 824–831 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [antologiya_mirovoy_filosofii_-_tom_1.zip](#)

2. Введение в философию: учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2003. — Ч. I. — С. 58–68 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001072/st000.shtml>

3. *Канке В. А.* Философия. Исторический и систематический курс. Электронный учебник. — М.: Логос, 2001. — С. 21–25 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : old.msun.ru/folders/edu_lit/kaf/msb/phil3.doc

4. <http://www.nbuu.gov.ua/>

5. <http://filos-club.ru/autor/skorodumova/pubskor1/>

Предметний покажчик

Монотеїзм, християнство, одкровення Божественне, креаціонізм Божественний, Бог, геоцентризм, віра релігійна, Біблія, провіденціоналізм Божественний, номіналізм, реалізм, універсалія (загальне поняття), «лінія Платона», «лінія Демокріта», Свята Трійця, номіналізм поміркований (концептуалізм), теоцентризм, апологетика, патристика, схоластика, теодицея, теологія, неотомізм, томізм, політеїзм, креативність, душа, ідеалізм, казуїстика, догма, догматизм, воскресіння.

Тема 5. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ характерні риси філософії епохи Відродження;
- ✓ сутнісні ознаки антропоцентризму та гуманізму філософії Відродження;
- ✓ основні філософські напрями зазначеного періоду;
- ✓ вплив Реформації на розвиток європейської культури;

вміти:

- ✓ характеризувати світоглядні засади епохи Відродження;
- ✓ порівнювати соціально-політичні погляди епохи Ренесансу;
- ✓ орієнтуватися в основних філософських ученнях епохи Відродження;
- ✓ аргументовано викладати та відстоювати власну точку зору, слухати інших;
- ✓ охарактеризувати світоглядні засади епохи Відродження;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції;
- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу.

Основні терміни

Антропоцентризм (від грец. *ανθρωπος* — людина та лат. *centrum* — центр) — філософський принцип, згідно з яким людина визнається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Відродження (фр. *Renaissance* — Ренесанс) — соціальний та ідейний рух XIV–XVI ст. в європейських країнах, спрямований проти християнсько-схоластичної культури середньовіччя. Основні риси — відродження античної культури, гуманістичний світогляд, створення нової системи цінностей, яка

відповідала буржуазній епосі, що зароджувалася. Центром світу проголошували людину, яку вважали частиною природи, найдосконалішим її витвором.

Геоцентризм, або **геоцентрична система світу** (від давньогрец. Γῆ, Γαῖα — Земля) — уявлення про світобудову, згідно з яким центральне положення у Всесвіті займає Земля, навколо якої обертаються Сонце, Місяць, планети, зірки.

Геліоцентризм, або **геліоцентрична система світу** (від грец. ἥλιος — сонце і лат. centrum — центр) — вчення, яке ставить Сонце в центр Всесвіту, а навколо нього обертаються всі тіла, у т. ч. планети і Земля. Творцем геліоцентричної картини світу є Микола Коперник, який у своїй праці «Про обертання небесних сфер» математично обґрунтував ідею про рух Землі та інших планет навколо Сонця, визначив послідовність розташування планет, обчислив їх відносну віддаленість від Сонця тощо.

Гуманізм (від лат. humanus — людський, людяний) — система світоглядних орієнтацій, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу та вільну самореалізацію. Гуманізм визнає вивільнення можливостей людини, її благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність — нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами. У вузькому розумінні — це культурний рух доби Відродження, спрямований на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Деїзм (від лат. Deus — Бог) — філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх, але надалі не втручається в процеси та явища, що відбуваються у сотвореному ним світі.

Естетизація — розповсюдження, поширення естетичного (краси, гармонії, міри, піднесеного) на найрізноманітніші сфери життя: від економіки й політики до реклами й моди, буденні стереотипи поведінки, перетворення їх на естетичні об'єкти.

Індивідуалізм — тип світогляду, що ґрунтується на визначенні пріоритетності автономії та прав особистості.

Натуралізм (від лат. *naturalis* — природний) — світогляд, заснований на уявленні, що все суще є проявом Природи та існує за її законами, вона виступає як єдиний універсальний принцип пояснення всього суцього.

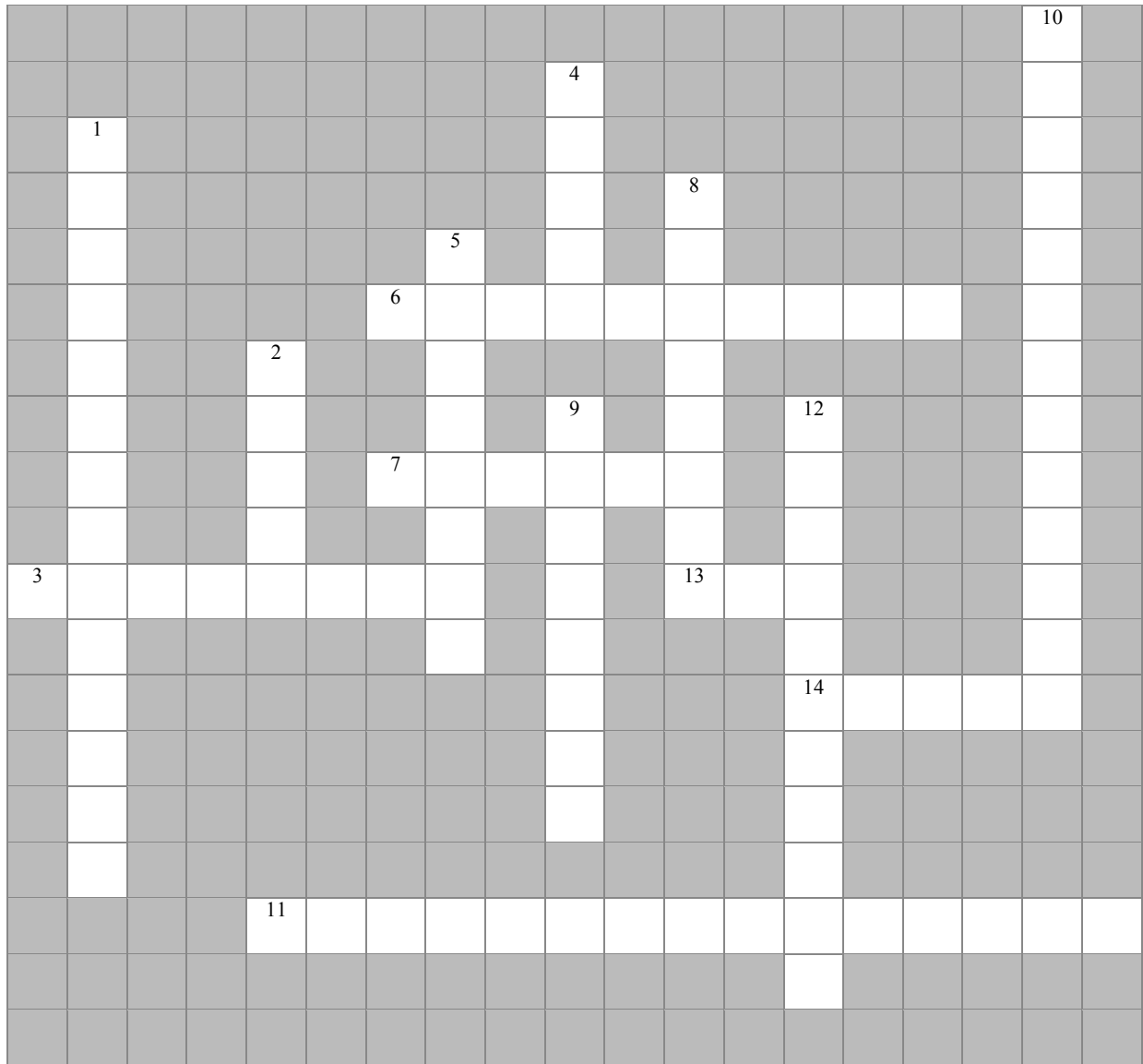
Пантеїзм (від грец. *παν* — усе і *Θεός*– Бог) — філософське і релігійне вчення, що ототожнює поняття «Бог» і «природа» (Космос, світ, універсум), розчинення Бога в природі або, навпаки, природи у Богові.

Раціоналізм (від лат. *ratio* — розум) — філософський напрям, який визнає першість і компетентність розуму (логічного ходу міркування) у пошуках правди.

Реформація (від лат. *reformation* — перетворення, виправлення) — широкий антикатолицький і соціально-політичний рух в Європі XVI ст., спрямований на повернення добіблійних першоджерел християнства, який набув форми релігійної боротьби проти папської влади. У вузькому розумінні — здійснення релігійних перетворень у дусі протестантизму.

Утопія (від грец. *οὐ* + *τόπος* — місце, якого немає) — фантазія, вимисел, мрія, що не збудеться, модель вигаданого суспільства як втілення суспільного ідеалу, світоглядна форма освоєння майбутнього.

КРОСВОРД

По горизонталі

3. Хто вперше довів, що Земля обертається навколо Сонця, яке є центром Всесвіту. **6.** Християнський церковно-релігійний та політичний рух оновлення в країнах Західної та Центральної Європи у XVI столітті. **7.** Увів термін «Відродження». **11.** Філософський принцип, згідно з яким людина є центром Всесвіту. **13.** Написав «Утопію». **14.** Віра в Бога — творця світу, але невіра в його подальшу діяльність у цьому світі.

По вертикалі

1. Філософія природи. 2. Ініціатор руху в Церкві, пізніше названого Реформацією. 4. Італійський філософ епохи Відродження, представник пантеїзму. 5. «Батько гуманізму». 8. Течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, яка визнає людину найвищою цінністю у світі. 9. Філософська доктрина, яка стверджує, що Всесвіт є ідентичний Богу. 10. Визнання пріоритету інтересів індивіда над колективними інтересами. 12. Культурно-філософський рух, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

- 3. Коперник.
- 6. Реформація.
- 7. Вазарі.
- 11. Антропоцентризм.
- 13. Мор.
- 14. Деїзм.

По вертикалі

- 1. Натурфілософія.
- 2. Лютер.
- 4. Бруно.
- 5. Петрарка.
- 8. Гуманізм.
- 9. Пантеїзм.
- 10. Індивідуалізм.
- 12. Відродження.

Тести для самоконтролю

1. Що означає термін «Ренесанс»?

- а) відродження середньовічних традицій;
- б) заснування республіки;
- в) відродження античності;
- г) відродження мистецтв.

2. Характерною рисою філософії епохи Відродження є:

- а) антропоцентризм;
- б) теоцентризм;
- в) космоцентризм;
- г) природоцентризм.

3. У якому місті в XV ст. була відроджена платонівська академія?

- а) у Римі;
- б) Флоренції;
- в) Парижі;
- г) Мілані.

4. Тип світогляду, згідно з яким людина є центром і вищою метою світобудови:

- а) антропоцентризм;
- б) природоцентризм;
- в) теоцентризм;
- г) космоцентризм.

5. Основний об'єкт дослідження, міра речей і відносин в епоху Відродження:

- а) людина;
- б) Бог;
- в) природа;
- г) Космос.

6. Термін «пантеїзм» означає:

- а) Бог є началом і кінцем суцього;
- б) світ є «буття Бога в речах»;
- в) «одухотворений» світ є в уяві Бога;
- г) Бога взагалі не існує.

7. Тип світогляду, характерний для епохи Відродження, в основі якого лежить протиставлення окремого індивіда суспільству:

- а) індивідуалізм;
- б) колективізм;
- в) ірраціоналізм;
- г) теоцентризм.

8. Автор «Промови про людську гідність»:

- а) Нікколо Мак'явеллі;
- б) Томас Мор;
- в) Піко делла Мірандола;
- г) Ансельм Кентерберійський.

9. Провідна тема філософських пошуків епохи Відродження:

- а) метафізика;
- б) космоцентризм;
- в) теоцентризм;
- г) гуманізм.

10. Філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, надав йому власних законів і далі вже не втручається у його функціонування:

- а) пантеїзм;
- б) гуманізм;
- в) деїзм;
- г) космоцентризм.

11. Кого можна назвати представником філософсько-релігійного вчення пантеїзм:

- а) М. Коперника;
- б) Дж. Бруно;
- в) М. Кузанського;
- г) М. Фічіно.

12. Революція в природознавстві (заміна геоцентричної системи світу на геліоцентричну) була здійснена:

- в) Дж. Бруно;
- б) Г. Галілеєм;
- в) М. Кузанським;
- г) М. Коперником.

13. Хто з мислителів доби Відродження вважав, що політичні інтереси (мета) виправдовують будь-які засоби їх досягнення, зокрема аморальні:

- а) Т. Кампанелла;
- б) Т. Мор;
- в) Н. Мак'явеллі;
- г) М. Кузанський.

«Ключ» до відповідей

- 1 — в.
- 2 — а.
- 3 — б.
- 4 — а.
- 5 — а.
- 6 — б.
- 7 — а.
- 8 — в.

9 — Г.

10 — В.

11 — б, в.

12 — Г.

13 — в.

Питання до самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. У чому полягають особливості філософії Відродження?
2. Які соціально-економічні та культурні передумови спричинили феномен Відродження?
3. У чому саме полягає зв'язок доби Відродження з попередніми епохами?
4. Які тенденції визначили розвиток філософії Відродження?
5. Поясніть походження терміна «гуманізм».
6. Окресліть провідні ідеї ренесансного гуманізму.
7. Що означає антропоцентризм філософії епохи Відродження?
8. Охарактеризуйте натурфілософію Дж. Бруно та його пантеїстичні ідеї.
9. Якими чинниками було зумовлено виникнення ідей утопічного соціалізму у філософії Відродження?
10. Дайте коротку характеристику реформаційному напрямку філософії епохи Відродження.
11. Які наслідки для подальшого розвитку світової філософської думки мала філософія епохи Відродження?

Теми рефератів

1. Особливості філософії Відродження.
2. Гуманізм Відродження й сьогодення.
3. Проблема людини у філософії епохи Відродження: гуманізм та антропоцентризм.

4. Діалектичні тенденції у філософії М. Кузанського.
5. Соціальні утопії епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла).
6. Політична філософія Н. Мак'явеллі.
7. Натурфілософія Дж. Бруно.
8. Світоглядне значення природничо-наукових поглядів М. Коперника, Г. Галілея.
9. Ідеї Реформації та їхнє значення для формування культури Нового часу.
10. Вплив ідей італійського гуманізму на духовні процеси в Україні.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Александрова О. В.* Філософія Середніх віків та доби Відродження: підручник / О. В. Александрова; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. — 169 с.
2. *Бичко А. К.* Історія філософії: підручник для студ. Вищих закладів освіти / А. К. Бичко [та ін]. — К.: Либідь, 2001. — 406 с.
3. Історія філософії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В. І. Ярошовець та ін.; за ред. В. І. Ярошовця]; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. — 928 с.
4. *Кремень В. Г.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005. — 528 с.
5. *Петрушенко В. Л.* Філософія: підручник. — 4-те вид., випр. і доп. — Львів: Магнолія плюс, видавець СПД ФО В. М. Піча, 2006. — 506 с.
6. *Розова Т. В.* Філософія Відродження: навч. посіб. / Т. В. Розова, О. В. Шинкарук. — О.: Юридична література, 2000. — 28 с.
7. *Хамітов Н. В.* Історія філософії. Проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології: навч. посіб. зі слов. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова; під ред. д-ра філос. наук, проф. Н. Хамітова; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — 3-те вид., перероб. та доп. — Київ: КНТ, 2015 — 393 с.

Додаткова література

1. *Бруно Джордано*. Избранное / Д. Бруно; биограф. очерк А. Н. Веселовский. — Самара: Издательский дом «Агни», 2000. — 591 с.
2. *Данте Аліґ'єрі*. Божественна комедія: поема / Данте Аліґ'єрі: пер. з іт. і комент. Є. А. Дроб'язко; передм. О. Б. Алексеенко; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Х.: Фоліо, 2001. — 607 с. — (Бібліотека світової літератури).
3. *Лоренцо Валла*. Об истинном и ложном благе / Л. Валла. О свободе воли / Л. Валла; отв. ред. А. Х. Горфункель; сост. и авт. вступ. ст. Н. В. Ревякина. — М.: Наука, 1989. — 475 с.
4. *Мак'явеллі Нікколо*. Флорентійські хроніки. Державець / Нікколо Мак'явеллі: пер. з італ. Анатолія Перепаді. — Х.: Будинок друку, 2013. — 470 с.
5. *Мор Томас*. Утопия / Утопический роман XVI–XVII веков. — М.: Художественная литература, 1971. — С. 41–142.
6. *Петрарка Франческо*. Канцоньере / Ф. Петрарка; пер. з іт. А. Перепадя. — Х.: Фоліо, 2008. — 282 с. — (Бібліотека світової літератури / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України).
7. Філософія: хрестоматія / Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; авт.-упоряд. С. І. Присухін. — К.: КНЕУ, 2011. — 352 с.

Електронні ресурси

1. <http://studopedia.org/2-121915.html> (Періодизація культури Відродження. Ранній Ренесанс).
2. <http://studopedia.org/8-168904.html> (Особливості культури та філософії доби європейського Відродження: гуманізм та антропоцентризм, натуралізм, пантеїзм).
3. http://studopedia.su/11_31172_tema--kultura-yevropi-periodu-vIdrodzhennya-reformatsIyi-ta-prosvItnitstva.html (Тема 9. Культура Європи періоду Відродження, Реформації та Просвітництва).

Предметний покажчик

Відродження, Ренесанс, антропоцентризм, гуманізм, деїзм, пантеїзм, індивідуалізм, естетизація, натуралізм, геоцентризм, геліоцентризм, раціоналізм, реформація, утопія.

Тема 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ характерні риси філософії Нового часу;
- ✓ суть філософських учень видатних представників філософії Нового часу та Просвітництва;
- ✓ особливості та напрями філософії доби Просвітництва;
- ✓ значення філософії Нового часу та доби Просвітництва;

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ чітко орієнтуватись у належності конкретного філософа до того чи іншого напрямку;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції.

Основні терміни

Атеїзм — (грец. безбожництво) — світогляд, який заперечує існування надприродного, Бога в будь-яких його проявах, а також релігію.

Вроджені ідеї — поняття теорії пізнання, що позначає знання, властиве людському мисленню від народження до отримання будь-якого досвіду (аксіоми математики і логіки, моральні цінності). Вчення про вроджені ідеї, що походить від Платона, набуло розвитку в раціоналізмі XVII–XVIII ст.

Дедукція (лат. виведення) — спосіб міркування, шлях набуття знання шляхом міркування від загального.

Індукція — спосіб міркування від часткового до загального, пов'язаний з узагальненням спостережень за експериментами.

Деїзм — світоглядно-філософська позиція, згідно з якою Бог створив світ і відійшов від керування ним, не втручаючись у подальше життя людей.

Детермінізм — філософське вчення про взаємозв'язок усіх явищ об'єктивної дійсності.

Дуалізм (лат. двоїстий) — поняття, що фіксує наявність у природі двох начал – матеріального і духовного, що не зводяться один до одного.

Ідеалізм (грец. idea — ідея) — філософський підхід, прихильники якого визнають первинним духовне начало буття (синоніми — свідомість, ідея). Розрізняють об'єктивний (визнає духовну першооснову незалежною від людської свідомості) і суб'єктивний (стверджує, що реальність неможлива поза й незалежно від людської свідомості) ідеалізм.

Матеріалізм (від лат. materialis, речовинний) — філософський підхід, що визнає першоосновою всього існуючого матерію, стверджує, що матерія вічна і є джерелом усього, що нас оточує; не визнає самостійного існування духовного (ідеального) начала й пояснює багатоманіття усіх явищ з позиції природничих наук.

Метод — шлях дослідження і пізнання, спосіб обґрунтування наукового знання.

Пантеїзм — релігійні та філософські вчення, які ототожнюють Бога і природу. Характерний для натурфілософії Відродження і матеріалістичної системи Б. Спінози.

Плюралізм (лат. множинний) — філософська позиція, яка стверджує безліч видів буття, ідей (не можна звести до єдиного). Протилежність монізму, який визнає єдину основу всього суцього.

Сенсуалізм (лат. — почуття) — гносеологічна (пізнавальна) позиція, що визнає чуттєвий досвід основою в отриманні істинних знань. Принцип С. — немає нічого в розумі, чого б не було у відчуттях. Систематичне обґрунтування С. отримав у філософії Нового часу, виступивши головною формою емпіризму.

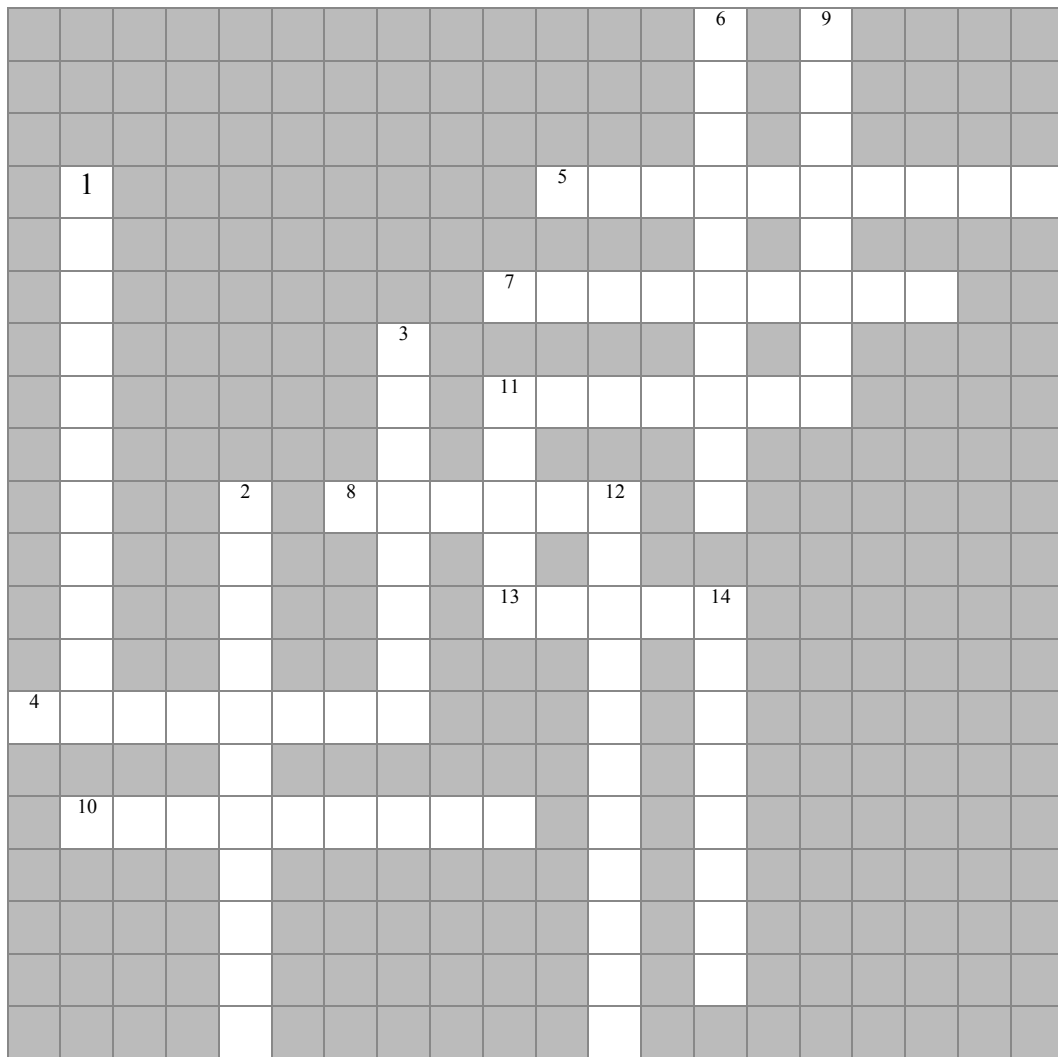
Соліпсизм (лат. — тільки сам) — форма суб'єктивного ідеалізму, в якій реальністю визнається лише мислячий суб'єкт, а все інше існує як продукт діяльності мислячого «Я». Основний постулат С. висловив Дж. Берклі: для речі існувати — значить бути сприйнятою.

Субстанція — гранична підстава буття, сутність, що лежить в основі всього існуючого; те незмінне, що існує завдяки самому собі.

Емпіризм (грец. досвід) — напрям, що визнає чуттєвий досвід джерелом знань і стверджує, що все знання ґрунтується на досвіді. Представники емпіризму Нового часу: Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм.

Раціоналізм — напрям у теорії пізнання, згідно з яким справжнє знання про світ можна отримати тільки за допомогою розуму. Представники раціоналізму Нового часу: Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц.

КРОСВОРД

По вертикалі

1. Напря́м у теорії пізнання, згідно з яким розум є основою пізнання. **2.** Філософське вчення про взаємозв'язок усіх явищ об'єктивної дійсності. **3.** Релігійний та філософський світогляд, що отожднює Бога і природу; Бог «розчинений» у природі. **6.** Гносеологічна (пізнавальна) позиція, що визнає чуттєвий досвід основою в отриманні істинних знань. **9.** Напря́м філософії, прихильники якого визнають первинним духовне, ідеальне начало буття. **11.** Світоглядно-філософська позиція, згідно з якою Бог створив світ і відійшов від керування ним, не втручаючись у подальше життя людей. **12.** Філософський світогляд, що визнає першоосновою всього існуючого матерію. **14.** Спосіб міркування, шлях набуття знання від загального до часткового.

По горизонталі

- 4.** Філософський напрям, що визнає чуттєвий досвід джерелом знань. **5.** Гранична підстава буття, сутність, що лежить в основі всього існуючого; те незмінне, що існує завдяки самому собі. **7.** Філософська позиція, яка стверджує безліч видів буття, ідей, які не можна звести до єдиного. **8.** Світогляд, який заперечує існування будь-яких надприродних сил і явищ. **10.** Форма суб'єктивного ідеалізму, в якій реальністю визнається лише мислячий суб'єкт, а все інше існує як продукт діяльності мислячого «Я». **11.** Поняття, що фіксує наявність у природі двох начал — матеріального і духовного, що не зводяться один до одного. **13.** Шлях дослідження і пізнання, спосіб обґрунтування наукового знання, сукупність прийомів наукового пізнання.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

1. Раціоналізм.
2. Детермінізм.
3. Пантеїзм.
6. Сенсуалізм.
9. Ідеалізм.
11. Деїзм.
12. Матеріалізм.
14. Дедукція.

По вертикалі

4. Емпіризм.
5. Субстанція.
7. Плюралізм.
8. Атеїзм.
10. Соліпсизм.
11. Дуалізм.
13. Метод.

Тести для самоконтролю

1. Процес секуляризації в Європі в XVII–XVIII ст. — це:

- а) впровадження масової освіти серед усіх верств населення;
- б) розвиток міжнародної торгівлі внаслідок «великих географічних відкриттів»;
- в) звільнення від церковного впливу;
- г) робітничі повстання проти запровадження машин на виробництві.

2. Ф. Бекон був родоначальником європейського:

- а) об'єктивного ідеалізму;
- б) емпіризму і матеріалізму;
- в) раціоналізму і панлогізму;
- г) скептицизму й агностицизму.

3) Критикуючи «ідоли театру», Бекон виступає проти:

- а) міфології;
- б) народних забобонів;
- в) спекулятивної філософії;
- г) безмежної віри в авторитет Біблії.

4. Філософський напрямок, що визнає розум основою пізнання і поведінки людей, — це:

- а) гностицизм;
- б) сенсуалізм;
- в) раціоналізм;
- г) агностицизм.

5. Основне твердження раціоналізму полягає в тому, що:

- а) розум відіграє пріоритетну роль у пізнавальній діяльності людини;
- б) експеримент відіграє головну роль у науці;
- в) пізнання світу можливе завдяки Божественному одкровенню;

г) світ є принципово непізнаваним.

6. У питанні про субстанцію Рене Декарт дотримувався:

а) матеріалістичного монізму;

б) дуалізму;

в) плюралізму;

г) агностицизму.

7. Твердження «Я мислю, отже, я існую» висловив:

а) Р. Декарт;

б) Б. Спіноза;

в) Вольтер;

г) Ф. Бекон.

8. Представником раціоналізму в новій філософії був:

а) Ф. Бекон;

б) Т. Гоббс;

в) Дж. Локк;

г) Б. Спіноза.

9. Р. Декарт визнавав існування:

а) однієї субстанції — матерії;

б) однієї субстанції з двома атрибутами: часом і простором;

в) однієї субстанції з двома атрибутами: мисленням і протяжністю;

г) двох незалежних субстанцій — матеріальної та ідеальної.

10. Основним методом отримання істини Р. Декарт вважав:

а) споглядальний аналіз;

б) емпіричну індукцію;

в) раціональну дедукцію;

г) діалектичний метод.

11. Б. Спіноза застосував у своїй «Етиці» специфічний метод викладу:

- а) логічний;
- б) емпіричний;
- в) геометричний;
- г) діалектичний.

12. Людина згідно із сенсуалістичною теорією Дж. Локка народжується як:

- а) Божий задум;
- б) здоровий глузд;
- в) активний розум;
- г) «чиста дошка».

13. За Дж. Локком, основою всякого пізнання є:

- а) відчуття;
- б) інтуїція;
- в) Божественне одкровення;
- г) здоровий глузд.

14. Хто з філософів є автором відомого вислову «Знання — це сила»:

- а) Ф. Бекон;
- б) Б. Спіноза;
- в) Дж. Локк;
- г) Г. Лейбніц.

15. Автором «монадології» — вчення про первинні найпростіші, неподільні, самостійно існуючі субстанції (монади), з яких складається Всесвіт, є:

- а) Д. Бруно;
- б) Дж. Локк;
- в) Г. Лейбніц;
- г) Т. Гоббс.

16. Раціоналізм — це поняття, що означає у філософії:

- а) основи математики;
- б) економно-бережливий світогляд протестантів;
- в) теоретичне пізнання, що ґрунтується на розумі;
- г) експериментальне пізнання.

17. Теорію природного права розробив:

- а) К. Гельвецій;
- б) Ж. Ламетрі;
- в) І. Гердер;
- г) Дж. Локк.

18. Хто у формулу сенсуалізму «немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях» вніс раціоналістичне продовження «крім самого інтелекту»:

- а) Р. Декарт;
- б) Б. Спіноза;
- в) Г. Лейбніц;
- г) Н. Мальбранш.

19. Представником емпіризму у філософії Нового часу був:

- а) Ф. Бекон;
- б) Р. Декарт;
- в) Б. Спіноза;
- г) Г. Лейбніц.

20. Вчення Р. Декарта про субстанцію називається:

- а) дуалізм;
- б) монізм;
- в) плюралізм;
- г) універсальна математика.

21. Філософії Просвітництва в цілому притаманне:

- а) віра в людський розум, знання і суспільний прогрес;
- б) глибока релігійність;
- в) винятковий інтерес до інших, «інакших» культур;
- г) ствердження ідеалів тогочасної монархії.

22. Вольтер вважав, що релігія виникла тоді, коли зустрілися:

- а) людина і Бог;
- б) Бог і диявол;
- в) Бог і пророк;
- г) шахрай і дурень.

23. Ідейним лідером, організатором і упорядником першої «Енциклопедії» був:

- а) І. Гердер;
- б) Д. Дідро;
- в) Ж. Ламетрі;
- г) Ж.-Ж. Руссо.

«Ключ» до відповідей

- 1 — в;
- 2 — б;
- 3 — в;
- 4 — в;
- 5 — а;
- 6 — б;
- 7 — а;
- 8 — г;
- 9 — г;
- 10 — в;

- 11 — в;
- 12 — г;
- 13 — а;
- 14 — а;
- 15 — в;
- 16 — в;
- 17 — г;
- 18 — в;
- 19 — а;
- 20 — а;
- 21 — а;
- 22 — г;
- 23 — б.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Якими соціальними зрушеннями відзначена епоха Нового часу?
2. Які загальнонаукові проблеми були в центрі уваги філософії Нового часу?
3. Чому Ф. Бекона називають «батьком» новоєвропейської науки?
4. Сформулюйте основні принципи раціоналізму Р. Декарта.
5. Розкрийте сутність субстанції за Р. Декартом, Б. Спінозою, Г. Лейбніцем.
6. Які ідеї метафізики лягли в основу суспільно-політичних теорій Нового часу?
7. Проаналізуйте спільні та відмітні риси теорій «суспільно-політичного договору» Т. Гоббса та Дж. Локка.
8. Зазначте основні проблеми у філософії епохи Просвітництва та шляхи їх вирішення?
9. Як розуміли мислителі епохи Просвітництва лозунг «свобода, рівність і братерство»?
10. Зазначте основні ідеї та зміст діяльності філософів-просвітників.

Теми рефератів

1. Головні ідеї та принципи філософії Нового часу.
2. Механістична наукова парадигма і становлення індустріального суспільства.
3. Полеміка емпіризму та раціоналізму в новоєвропейській філософії.
4. Експериментальний метод Ф. Бекона.
5. Раціоналізм Р. Декарта.
6. Сенсуалізм та правові ідеї Т. Гоббса і Дж. Локка.
7. Тлумачення свободи у філософії Б. Спінози.
8. Просвітництво: основні ідеї, діячі, результати.
9. Спадкоємність і якісна відмінність філософії Нового часу від попередніх епох.
10. Роль новоєвропейської філософії у становленні сучасного наукового мислення.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Бэкон Ф.* Новый Органон // Сочинения: в 2 т. — М.: Мысль, 1972. — Т. 2. — С. 7–82.
2. *Вольтер.* Философские сочинения. — М., 1988.
3. *Гельвеций К. А.* Про людину, її розумові здібності та її виховання. — К.: Основи, 1994. — Ч. I–VIII.
4. *Гоббс Т.* Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. — К.: Дух і Літера, 2000.
5. *Декарт Р.* Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. — К.: ТанDEM, 2001.
6. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. — К.: Port-Royal, 2001.

Додаткова література

1. Антологія мирової філософії: в 4 т. — М., 1969–1972. — Т. 2.
2. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії: підручник для студентів вищих закладів освіти. — К.: Либідь, 2001.
3. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу. XVII–XVIII ст.: підручник. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2000.
4. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: Видавець ПАРАПАН, 2002.
5. Кузнецов В. Н., Мееровський Б. В., Грязнов А. Ф. Западноевропейская философия XVIII века. — М., 1986.
6. Момджян Х. Н. Французское просвещение XVIII века. — М., 1983.
7. Рассел Б. Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995.
8. Спиноза Б. Етика // Спиноза Б. Сочинения: в 2 т. — СПб.: Наука, 1999. — Т. 2. — С. 251–478.
9. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.
10. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.
11. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.

Предметний покажчик

Антропоцентризм, індивідуалізм, раціоналізм, Новий час, Просвітництво, Реформація, наукова революція, метод, емпіризм, «ідоли роду», «ідоли печери», «ідоли ринку (або площі)», «ідоли театру», деїзм, дедукція, індукція, «вроджені ідеї», монізм, пантеїзм, інтелектуальна інтуїція, детермінізм, свобода, монади, істини розуму, істини факту, досвід, ідеї, «природні права», наукова теорія конституціоналізму, суб'єктивний ідеалізм, деїзм, «освічений абсолютизм», суспільний договір.

Тема 7: НІМЕЦЬКИЙ ІДЕАЛІЗМ XVIII–XIX ст.

Після виконання практичних та навчальних завдань
теми студент має

знати:

- ✓ передумови та чинники виникнення філософії німецького ідеалізму
- ✓ основні періоди філософської творчості І. Канта;
- ✓ основні ідеї філософії І. Канта докритичного періоду;
- ✓ ключові ідеї та поняття філософії І. Канта критичного періоду;
- ✓ основні поняття філософії Г. В. Ф. Гегеля;
- ✓ особливості методу та системи філософії Г. В. Ф. Гегеля;
- ✓ значення філософії німецького ідеалізму для подальшого розвитку світової філософської думки;

вміти:

- ✓ розрізняти філософські позиції абсолютного та критичного ідеалізму;
- ✓ застосовувати понятійний апарат німецького ідеалізму в публічному мовленні та при аргументації власної думки;
- ✓ застосовувати навички діалектичного мислення для цілей наукового аналізу;
- ✓ застосовувати основні ідеї та категорії практичної філософії І. Канта в етичному аналізі.

Основні терміни

Антиномії чистого розуму (грец. *αντινομια* — проти закону/правила) — пари тверджень, сформульовані І. Кантом у «Критиці чистого розуму», що заперечують одне одного, які, утім, є однаково істинними чи однаково хибними. Антиномії визначають стан внутрішньої роздвоєності розуму, котрий намагається осягнути предмети, які лежать за межами будь-якого можливого досвіду. І. Кант наводив чотири антиномії: 1) світ безмежний — світ обмежений; 2) усе у світі складається з простого — у світі немає нічого простого (ці антиномії він називав математичними); 3) у світі існує причинність через свободу — у світі немає причинності через свободу; 4) існує першопричина світу (Бог) — не існує першопричини світу (Бога) (динамічні антиномії). Антиномії 1) і 2) вирішуються

I. Кантом за рахунок визнання тези й антитези помилковими. Антиномії 3) і 4) вирішуються в такий спосіб, що теза й антитеза визнаються дійсними, але належать до різних світів — «речей у собі» (ноуменів) і «речей для нас» (феноменів, явищ).

Аперцепції трансцендентальна єдність (трансцендентальна єдність аперцепції) — поняття філософії I. Канта, уведені в «Критиці чистого розуму». Аперцепція, за Кантом, — самосвідомість. При цьому він виокремлює емпіричну та первісну (чисту) аперцепцію. Емпірична аперцепція — це внутрішнє самоспоглядання душі, вона пов'язана з часом і є розгорнутим у часі усвідомленням конкретних станів суб'єкта. Однак умовою такого усвідомлення є віднесеність його до тотожного «Я». Усвідомлюючи свої стани, ми водночас усвідомлюємо себе свідомими їх. Однак «Я» зберігає свою тотожність у потоці перцепцій і, отже, знаходиться поза часом, задаючи єдність усьому різноманіттю наших переживань — ця остання й визначена I. Кантом як трансцендентальна єдність аперцепції.

Апріорі (лат. a priori — з попереднього) — у філософії I. Канта — поняття для визначення знань, зумовлених не дією світу на пізнавальний апарат людини, тобто не досвідом, а устроєм самого означеного апарату, чим забезпечується їх всезагальність та необхідність. За I. Кантом, апріорними є лише форма, спосіб організації знання, які наповнюються та проявляються досвідом. I. Кант вирізняв апріорні форми чуттєвості — простір і час, та апріорні форми мислення — чисті розсудкові поняття, чи категорії, розділені на чотири класи: кількість, якість, модальність та відношення.

Дійсність — сукупність природних, суспільно-історичних та культурних явищ, що визначається внутрішньою необхідністю і виступає як конкретне втілення законів природи та суспільства, а отже, різниться від видимості, ілюзій, прожектів та фантазій. Визначається Гегелем як «єдність сутності та існування, що в ній знаходить свою істину позбавлена образу сутність і позбавлене сталості явище, або, інакше кажучи, невизначена стійка наявність і позбавлене опори розмаїття».

Душа світова (світова душа) — у філософії Гегеля — те, що лежить в основі всього існуючого. Лише вона, через властиву їй нескінченність, може досягти дійсного пізнання себе. Для самопізнання світова душа потребує прояву. Засобом її саморозкриття у просторі виступає природа, у часі — історія.

Заперечення заперечення — у діалектиці Гегеля означає зняття внутрішнього протиріччя в процесі розвитку поняття, що Гегель розглядав як рух від абстрактного до конкретного. Поняття, що існує як абстрактна визначеність, виходить за свої межі, тобто починає розвиватися через розгортання внутрішніх суперечностей. Момент виходу поняття у своє інобуття, покладання ним своєї протилежності виступає як перше заперечення. Відчужене від себе поняття повертається до себе у формі конкретної, багатшої за змістом визначеності, містить саме поняття і його протилежність як знятий — ідеальний — момент. Цей процес у Гегеля має назву *заперечення заперечення*. Таким чином, розвиток поняття в Гегеля є циклічним і спрямованим водночас; графічним образом його є спіраль, яка наочно втілює ідею нелінійності розвитку.

Зняття — у філософії Гегеля — момент розвитку, який має двоїсте значення — водночас припинення, усунення, але разом з тим — збереження та утримання.

Ідеалізм абсолютний (абсолютний ідеалізм) (absoluter Idealismus) — різновид об'єктивного ідеалізму, який виходить з основоположення про існування абсолютної ідеї. Розвинений у філософській системі Гегеля та його послідовників. В основі світу (природи та історії), за Гегелем, лежить тотожність мислення і буття. Послідовно проводячи цей принцип, Гегель розглядає мислення як висхідний процес безперервного розвитку пізнання, його сходження на щоразу вищі щаблі. Абсолютна ідея спричиняє та скеровує його, є початком і рушієм цього процесу та задає його спрямованість.

Ідеалізм трансцендентальний (трансцендентальний ідеалізм) (transzendentaler idealismus) — філософське вчення І. Канта, що гносеологічно обґрунтовує його систему метафізики, яку він протиставляв усім іншим метафізичним системам. За Кантом, «трансцендентальна філософія має спочатку

вирішити питання про можливість метафізики і, отже, повинна їй передувати». Теоретична позиція І. Канта ототожнює досвід виключно з феноменами свідомості та спирається на тезу про відмінність між останніми як одиницями досвіду і ноуменами («речами в собі»).

Імператив (лат. *imperativus* — наказовий) — вимога, наказ, закон. У творі І. Канта «Критика практичного розуму» — загальнозначущий моральнісний припис (на відміну від особистого принципу — максими). Гіпотетичний імператив є дійсним лише за певних умов. Категоричний імператив виступає як безумовний принцип людського вчинку.

Інобуття — категорія діалектики Гегеля, що фіксує один з моментів руху поняття, а саме — перехід у свою протилежність. Використовувалось переважно для тлумачення природи як етапу розвитку абсолютної ідеї, що пов'язаний з відчуженням останньої в чуттєвому матеріалі природи. За Гегелем, інобуття не є чимось байдужим наявному буттю, чимось що перебуває поза ним, а його власний момент.

Інтелігібельний (лат. *intelligibilis* — умоосязний, мислимий) — у філософії І. Канта — поняття, що позначає об'єкт, який досягається лише розумом (розсудком), але не даний у відчуттях. Прикладом інтелігібельного у сфері чистого розуму є ноумен (котрий може лише мислитися). У сфері практичного розуму інтелігібельне слугує підставою для моральнісної дії, умова якої — свобода — дається лише як умоосязна.

Нещасна свідомість — у філософії Гегеля — етап розвитку Абсолютного Духу, а отже, й індивідуальної свідомості. Позначена втратою ідеалів, спустошеністю, «смертю Бога». В історії людства приходить на зміну щасливій або комічній свідомості, що відповідає переходові від Античності до Середньовіччя.

«Річ у собі» (нім. *Ding an sich, Ding an sich selbst, іноді Gegenstand an sich*) — одне з центральних понять критичної філософії І. Канта, відоме в різних варіантах і в попередній філософській традиції, зокрема в метафізиці Х. Вольфа.

У «Критиці чистого розуму» І. Кант розрізняє предмети досвіду (явища) і речі самі по собі. При цьому останні виявляються недоступними для пізнання ні почуттями, ні розсудком, ні розумом: «Ми можемо пізнавати предмет не як річ, яка існує сама по собі, а лише остільки, оскільки вона є об'єктом чуттєвого споглядання, тобто як явищем».

Спекулятивний (пізньолат. *speculativus* та лат. *speculor* — спостерігаю, споглядаю) — умоглядний, умоосяжний. За висловлюванням І. Канта, «теоретичне знання буває спекулятивним, якщо воно спрямоване на такий предмет чи таке поняття про предмет, до яких неможливо прийти в жодному досвіді». Синонім визначення «інтелігібельний».

Сходження від абстрактного до конкретного — рух теоретичної думки до щораз повнішого, ціліснішого, всебічного відтворення предмета. Уперше поняття «абстрактне» та «конкретне» як характеристики змістовності та розвиненості думки були вжиті Гегелем. Він пов'язував абстрактність з діяльністю розсудку, а конкретність — з діяльністю розуму. У діалектичній традиції, що наслідує Гегеля, під абстрактністю мають на увазі однобічність, «бідність» знання, а під конкретністю — його повноту та змістовність.

Теза – антитеза – синтез — схема логічного процесу в спекулятивній логіці Гегеля, слідування якій дає можливість одержати (вивести) усі поняття, що становлять зміст останньої. Сам Гегель ніколи не використовував означену тріаду (вона введена у філософський обіг Генріхом Моріцем Чалібаусом 1837 року), вживаючи натомість поняття «розуміння — діалектичне судження — спекулятивне судження». Означає об'єднання двох протилежних понять із третім, яке їх опосередковує (тобто виражає їхню внутрішню єдність). Доповнюється поняттям «зняття». У передмові до російського видання «Логіки» Гегеля 1929 року читаємо: «[Н]аука логіки, наука чистої думки чи наука про абсолютне у відволіканні його від його реальності, є системою визначень (категорій) цієї думки, що розвиваються шляхом руху від найбільш абстрактного до найбільш конкретного поняття, метод цього руху полягає в тому, що поняття покладається,

встановлюється його суперечливість, і ця суперечливість вирішується в новому понятті (теза, антитеза, синтез). Цей метод є методом позитивної діалектики, на відміну від діалектики негативної, яка лише знаходить суперечності в поняттях, але не вирішує їх».

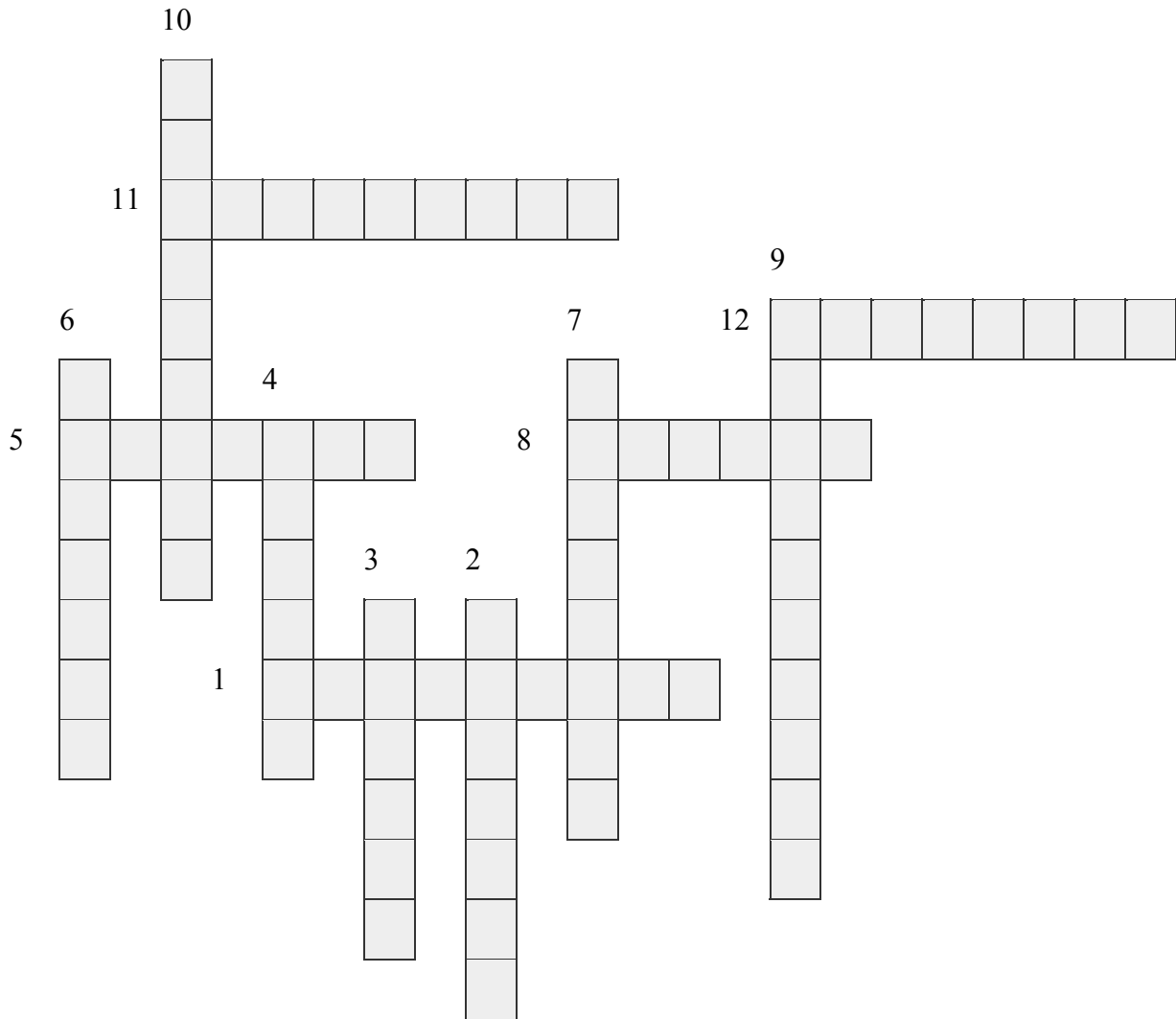
Трансцендентальне (лат. *transcendent, transcendentalis* — переступати, те, що виходить за межі). І. Кант називає трансцендентальним «усяке знання, що займається не стільки предметами, скільки видами нашого пізнання предметів, оскільки це пізнання повинно бути можливим а priori». Він підкреслює, що визначення «трансцендентальний» стосується можливості або застосування апріорного знання. Синонімом трансцендентального в Канта є критичне.

Трансцендентне (лат. *transcendens* — переступати, виходити за межі) — у критичній філософії І. Канта трансцендентне виступає як протилежність трансцендентального. Трансцендентне — те, що виходить за межі будь-якого можливого досвіду, тобто за межі сфери, в якій допустима діяльність чистого розуму. Зазначене кантівське розрізнення було сприйняте в подальшому багатьма філософами, хоча сам Кант не завжди суворо дотримувався його.

Уява — у кантівській філософії — одна з найважливіших пізнавальних здібностей людини. Згідно з визначенням І. Канта — це «здатність сприймати предмет також і без його присутності у спогляданні». Отож уява є чуттєвою та водночас активною здатністю, а значить, займає проміжне положення між чуттєвістю й розумом.

Феномен (грец. *phainomenon* — те, що є) — у філософії І. Канта — будь-який об'єкт, конституований трансцендентальним «Я» («Критика чистого розуму»). Гегель позбавив протиставлення явища та суті абсолютного характеру, який воно мало в І. Канта. За Гегелем, сутність являє себе, а явище завжди є виявом сутності.

КРОСВОРД

По горизонталі

1. Гегелівське поняття для визначення «єдності у різноманітті», як емпірично даної, так і теоретично сконструйованої (єдність поняття, ідеї). **5.** Поняття, що означає безумовне духовне начало всього сущого. У філософії Гегеля — дух, що пройшов у своєму розвитку всі стадії природи та суспільства й досяг само-свідомості. **8.** В інтерпретації І. Канта — можлива, але недосяжна для людського досвіду об'єктивна реальність, синонім поняття «рiч у собі». **11.** Поняття філософії Гегеля для визначення істинного (відповідного закономірності) буття, на відміну від видимості. **12.** У філософії Гегеля — друга фаза діалектичного процесу, яка заперечує першу його фазу й готує виникнення третьої що (поєднує та перевершує дві попередні) фази розвитку.

По вертикалі

2. У філософії І. Канта — одна з апіорних форм організації чуттєвого досвіду.
3. У філософії Гегеля — перетворення, в якому наявні форми буття усуваються, заперечуються, але водночас утримуються, зберігаються як підлеглий момент нової цілісності. 4. Перша частина й водночас фундамент філософської системи Гегеля. 6. У філософії І. Канта — правило поведінки чи принцип, яким людина керується у своїх учинках. Особистий принцип поведінки, на відміну від загального. 7. Категорія філософії Гегеля, що позначає момент розвитку буття, коли воно виступає в «невластивій», «невласній» формі, що потенційно містилась у попередній. 9. У філософії І. Канта — первинна єдність свідомості суб'єкта пізнання, що обумовлює єдність його досвіду. 10. Філософська категорія, уведена Гегелем для позначення просвічування абсолютного через відносне, нескінченного через скінченне, сутності через явище.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

1. Конкретне.
5. Абсолют.
8. Ноумен.
11. Дійсність.
12. Антитеза.

По вертикалі

2. Простір.
3. Зняття.
4. Логіка.
6. Максима.
7. Інобуття.
9. Аперцепція.
10. Видимість.

Тести для самоконтролю

1. Якими є хронологічні межі німецького ідеалізму:

- а) кінець XVII – початок XVIII ст.;
- б) середина XVIII – середина XIX ст.;
- в) кінець XVIII – початок XIX ст.;
- г) початок XIX ст.

2. Який з наведених переліків складений з помилкою (містить зайві поняття)? Обґрунтуйте відповідь: вкажіть, який принцип підбору в ньому порушений:

- а) апріорні форми організації чуттєвого досвіду, феномен, категоричний імператив, антиномії чистого розуму;
- б) І. Кант, А. Шлегель, Г. В. Ф. Гегель, Й. Г. Фіхте, Ф. В. Шелінг;
- в) «Мрії духовидця, пояснені мріями метафізики», «Енциклопедія філософських наук», «Основи метафізики моралі», «Пролегомени до будь-якої можливої метафізики»;
- г) «Наука логіки», «Філософія права», «Феноменологія духу», «Лекції з історії філософії».

3. Розташуйте вказані твори в правильній історичній послідовності (від найбільш раннього до найбільш пізнього):

- а) «Критика здатності судження»;
- б) «Наука логіки»;
- в) «Думки про істинну оцінку живих сил»;
- г) «Критика чистого розуму».

4. Які періоди прийнято вирізняти у філософській творчості І. Канта:

- а) логічний і онтологічний;
- б) метафізичний і гносеологічний;
- в) матеріалістичний та ідеалістичний;
- г) докритичний і критичний;

5. Априорними формами чуттєвого споглядання, за І. Кантом, є:

- а) буття й час;
- б) буття й ніщо;
- в) простір і час;
- г) матерія і причина;

6. Річ, якою вона постає у свідомості суб'єкта, за Кантом, називається:

- а) феномен;
- б) ноумен;
- в) інтуїція;
- г) ілюзія.

7. У філософії І. Канта антиномії мають місце там, де за допомогою людського розуму намагаються робити висновки про:

- а) зміст досвіду;
- б) структуру досвіду;
- в) причинно-наслідкові зв'язки;
- г) те, що виходить за межі будь-якого можливого досвіду.

8. Для критичного періоду творчості І. Канта є властивою постановка питань про:

- а) походження Сонячної системи;
- б) природу людської моралі;
- в) межі пізнавальних можливостей людини;
- г) можливість доведення буття Бога.

(Можна обрати кілька відповідей).

9. За І. Кантом, необхідність моральнісного закону обґрунтовується тим, що:

- а) зв'язок між чуттєвим стимулом і поведінкою має характер прямої необхідності;
- б) людина є істотою, здатною до вільної автономної мотивації своїх учинків;
- в) існує практична користь в узгодженні дій людини з діями інших людей;
- г) слідування однаковим, загальним правилам у взаєминах між людьми є доцільним.

10. В етиці І. Канта моральнісна цінність вчинку визначається тим, що він:

- а) відповідає чинним законам;
- б) приносить задоволення суб'єктові, який діє;
- в) підпорядкований моральнісному обов'язкові;
- г) підпорядкований волі Бога;
- д) пов'язаний з гуманними чи дружніми почуттями.

11. За Гегелем, в основі світу лежить:

- а) Бог як трансцендентальна сутність;
- б) деяке матеріальне начало;
- в) дещо невизначене, безлике, безкінечне;
- г) Абсолютна Ідея як система категорій, що саморозвиваються.

12. Абсолютна Ідея у філософському вченні Гегеля постає як:

- а) об'єктивно існуюче мислення;
- б) першооснова всього суцього;
- в) незалежна від людини об'єктивна сутність;
- г) те, що відчужує своє буття у формі матерії, природи («інобуття»);
- д) процес сходження від нижчого до вищого.

(Можна обрати кілька відповідей).

13. Яке з наведених визначень характеризує гегелівську діалектику:

- а) ідеалістична;
- б) екзистенціальна;
- в) матеріалістична;
- г) негативна;
- д) метафорична.

14. Згідно з ученням Гегеля об'єктивний дух проходить три стадії розвитку, а саме:

- а) антропологія, феноменологія, психологія;
- б) абстрактне право, мораль, моральність;
- в) мистецтво, релігія, філософія;

- г) поезія, театр, музика;
- д) математика, логіка, музика.

15. Автором якої із вказаних нижче праць не був Гегель:

- а) «Філософія мистецтва»;
- б) «Філософія права»;
- в) «Наука логіки»;
- г) «Феноменологія духу».

16. Яке з наведених нижче тверджень відповідає гегелівському розумінню джерела розвитку:

- а) кінцевою причиною розвитку завжди є зовнішній поштовх, імпульс, дія зовнішніх сил на тіло;
- б) джерелом розвитку є боротьба протилежних сторін, тенденцій, властивих матеріальним утворенням;
- в) джерелом будь-якого розвитку виступає саморозвиток поняття, розвиток має логічну, духовну природу;
- г) кінцевим джерелом будь-якого розвитку є Бог — «нерухомий першорухий».

17. Яку характерну рису філософії Гегеля відобразило його висловлювання «Суперечність є критерієм істини, а відсутність суперечностей — критерієм помилки»:

- а) скептицизм;
- б) раціоналізм;
- в) апіоризм;
- г) діалектика;
- д) агностицизм.

18. У чому Гегель убачав головний критерій історичного прогресу:

- а) у рівні розвитку продуктивних сил;
- б) у зростанні свідомості свободи, що об'єктивується в державі, праві, мистецтві, релігії, філософії тощо;

в) у ступені гуманності суспільних відносин, «пом'якшенні вдачі» громадян;

г) у ступені демократичності політичних порядків.

19. Яке з зазначених нижче понять, розроблених представниками німецького ідеалізму, характеризує філософську систему Гегеля:

а) апріорі;

б) «абсолютне Я»;

в) заперечення заперечення;

г) категоричний імператив;

д) науковчення;

20. У філософському вченні Гегеля теза «Все розумне є дійсним, а все дійсне — розумним» означає:

а) наявність здатності, подібної до мислення, не лише у живих істот, але й у інших матеріальних об'єктів;

б) усе існуюче існує через те, що має причини для свого існування;

в) у світі немає нічого випадкового чи непередбачуваного;

г) усе, що відповідає об'єктивній закономірності, має відбутися за необхідності.

«Ключ» до відповідей

1 — б.

2 — в.

3 — в, г, а, б.

4 — г.

5 — в.

6 — а.

7 — г.

8 — б, в.

9 — б.

10 — в.

- 11 — г.
- 12 — а, б, в, г, д.
- 13 — а.
- 14 — б.
- 15 — а.
- 16 — а;
- 17 — г.
- 18 — б.
- 19 — в.
- 20 — г.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Які особливості німецького суспільства кінця XVIII – початку XIX ст. сприяли розквіту філософії в цей період?
2. Яким чином згадані особливості суспільно-економічної ситуації в німецьких землях позначилися на характері філософського мислення?
3. Як на ідейний розвиток німецької філософії вплинули досягнення тогочасного природознавства?
4. Розкрийте особливості формування німецької філософської термінології у другій половині XVIII ст.
5. Які паралелі можна провести між формуванням мови німецького філософствування наприкінці XVIII – початку XIX ст. та станом сучасної філософської лексики в Україні?
6. Дайте загальну характеристику основних періодів філософської творчості І. Канта.
7. Який шлях вирішення теоретичної опозиції між раціоналізмом та емпіризмом знайшов І. Кант?

8. Чим зумовлений всезагальний та необхідний характер наукових істин, за І. Кантом?
9. Розкрийте трансцендентальний характер кантівського ідеалізму.
10. У чому полягає відмінність між кантівськими визначеннями «трансцендентальний» та «трансцендентний»?
11. Що таке «антиномії»? Чим, за Кантом, зумовлене їх виникнення?
12. У чому полягає сутність кантівського вчення про категоричний імператив?
13. Чому філософську позицію Гегеля зазвичай визначають як абсолютний ідеалізм?
14. Чи може, на думку Гегеля, стосовно до матеріального світу бути застосоване поняття розвитку? Обґрунтуйте свою відповідь.
15. Які три сходинки проходить у своєму розвитку Абсолютна Ідея? Яким чином Гегель обстоює їх необхідність?
16. Розкрийте співвідношення моралі та права у філософії Гегеля.
17. У чому полягає значення гегелівського принципу заперечення заперечення для розуміння суспільних процесів?
18. Розкрийте специфіку гегелівського розуміння об'єктивності історичних законів.
19. Що таке «гегелівська тріада», яка її роль у розумінні процесів розвитку?
20. Яким чином німецький ідеалізм вплинув на подальшу долю західноєвропейської філософської думки?

Теми рефератів

1. Етика І. Канта в сучасних рецепціях (праця А. Макінтайра «Після чесноти»).
2. Етика І. Канта в сучасних рецепціях (праця П. Слотердайка «Критика цинічного розуму»).

3. Сучасні українські філософи про етику І. Канта (Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко та ін. «Етос і мораль у сучасному світі»).
4. Кантівська проблематика у творчості В. А. Малахова.
5. А. С. Канарський про естетику І. Канта.
6. Теми кантівської гносеології в «Кантіанських варіаціях» М. К. Мамардашвілі.
7. Гуманістичне прочитання Гегеля в працях київської філософської школи (праця В. І. Шинкарука «Логіка, діалектика і теорія пізнання Гегеля»).
8. «Кінець історії» у Гегеля та Ф. Фукуями.
9. Критика гегелівської історіософії у праці К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги».
10. Теоретичний образ Гегеля в добу постмодерну.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Гегель Г. В. Ф.* Кто мыслит абстрактно // Гегель Г. Работы разных лет: в 2 т. — М.: Мысль, 1970. — Т. 1. — С. 387–394.
2. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук: в 3 т. — М., 1974.
3. *Кант І.* Критика практичного розуму / І. Кант; пер. з нім., примітки, післямова: І. Бурковський. — К.: Юніверс, 2004. — 239 с.
4. *Кант І.* Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / І. Кант; пер. з нім., вступ. ст., комент. і прим.: В. Терлецький. — К.: ППС, 2002–2005. — 178 с.
5. *Кант І.* Рефлексії до критики чистого розуму / І. Кант; пер. з нім. й латини та прим.: І. Бурковський. — К.: Юніверс, 2004. — 454 с.
6. *Кант І.* Критика чистого розуму / І. Кант; пер. з нім. та прим.: І. Бурковський. — К.: Юніверс, 2000. — 502 с.

7. *Кант И.* К вечному миру // Иммануил Кант. Сочинения: в 6 т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 257–310.

Додаткова література

1. Антология мировой философии: в 4 т. — Т. 3. Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. / редколлегия: Н. С. Нарский и др. — М.: Мысль, 1971. — 760 с.

2. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002. — 774 с.

3. Історія філософії: словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. — К.: Знання України, 2005. — 1200 с.

4. *Рассел Б.* Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995. — 759 с.

5. Філософія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін. ; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013. — 509 с.

6. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012. — 621 с.

7. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. Х. Арутюнов, С. В. Бондар, Ю. М. Вільчинський та ін. — К.: КНЕУ, 2008. — 312 с.

8. Філософія як історія філософії: підручник / За заг. ред. Ярошовця В. І. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 648 с.

9. Філософія: хрестоматія / Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана" ; авт.-упоряд. С. І. Присухін. — К. : КНЕУ, 2011. — 352 с.

10. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002 — 742 с.

Предметний покажчик

Абсолют, абсолютний, абстракція, автономія, аналіз, аналітичне, антропогенез, антропологія, апріорне, безпосереднє, безумовне, Бог, буття, взаємоперехід, взаємозв'язок, взаємопроникнення, видимість, визначення, випадковість, відносини, відношення, відображення, відповідність, вільний, Вольф, воля, всесвіт, вчення, вчинок, Гегель, гетерономний, гіпотетичний, громадянський, даність, держава, діалектика, дійсність, доведення, довільний, догматичний, докритичний, досвід, дух, духовний, душа, еволюція, емпіричний, епоха, етика, естетика, Європа, єдине, єдність, життя, загальне, закон, закономірність, заперечення, зміст, знання, значення, золоте правило моралі, ідея, ідеалізм, ідеальний, імператив, індивідуальність, інтелект, ірраціоналізм, істина, Кант, категоричний, категорія, категоріальний, кількість, критика, культура, Лесінг, логіка, людина, Ляйбніц, матерія, матеріальний, межа, мета, метафізика, мислення, міра, мова, мовлення, можливість, мораль, моральність, моральнісний, натурфілософія, наука, необхідність, ніщо, об'єкт, об'єктивний, об'єктивність, передумова, пізнання, поняття, право, правило, практика, предикат, предмет, принцип, припис, природа, природознавство, причина, проблема, простір, пролегомени, Просвітництво, протилежність, процес, психіка, психологія, розум, раціоналізм, реальність, регулятив, релігія, річ, робота, розвиток, розум, розсудок, рух, рушій, самосвідомість, свідомість, світ, світогляд, світорозуміння, свобода, синтез, синтетичний, система, скептицизм, соціальний, структура, судження, суб'єкт, суб'єктивний, суперечність, суспільство, сутність, схема, творчість, текст, теологія, теорія, термінологія, тіло, тотожність, традиція, трансценденталізм, трансцендентальний, трансцендентний, умова, умоосяжний, феномен, філософія, філософ, фізичний, форма, функція, ціле, цінність, частина, час, чуттєвість, Шелінг, Юм, явище, якість.

Тема 8. ПОСТКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ передумови формування сучасної філософії, періоди її розвитку, основні напрями сучасної зарубіжної філософії;

вміти:

- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної точки зору;
- ✓ використовувати знання з філософії для формування власної світоглядної позиції.

Основні терміни

Надлюдина — у концепції Ніцше — наступна за людиною еволюційна форма, мета, до якої має прагнути людина, щоб перевершити себе.

Воля до влади — у Ніцше — самоутвердження шляхом розвитку своїх можливостей, здатностей; є фундаментальною рушійною силою всього сущого.

Прагматична теорія істини — теорія, що основним критерієм істини вважає корисність.

Життєвий світ — безпосередні очевидності, які виступають орієнтирами для людини.

Інтенційність — спрямованість актів свідомості на певний предмет.

Феномен— ключове поняття феноменології, яке відображає безпосередню даність чогось для свідомості людини.

Герменевтичне коло — взаємообумовленість розуміння цілого через частини і навпаки.

Інтерпретація — ключовий засіб пізнання в герменевтиці, що полягає в самовиявленні текстом умов існування свого смислу.

Верифікація — перевірка теорій за допомогою досвіду

Фальсифікація — спростування теорії в результаті перевірки досвідом.

Парадигма — прийнята науковим співтовариством модель постановки та аналізу проблем, сукупність методологічних установок та підходів до вивчення об'єктів.

Лібідо — психічна енергія, що виникає із сексуального потягу.

Сублімація — перенаправлення енергії лібідо в соціально схвалювану діяльність — участь у суспільному житті, культурну творчість тощо.

Архетип — образ колективного несвідомого, що має загальнолюдський характер.

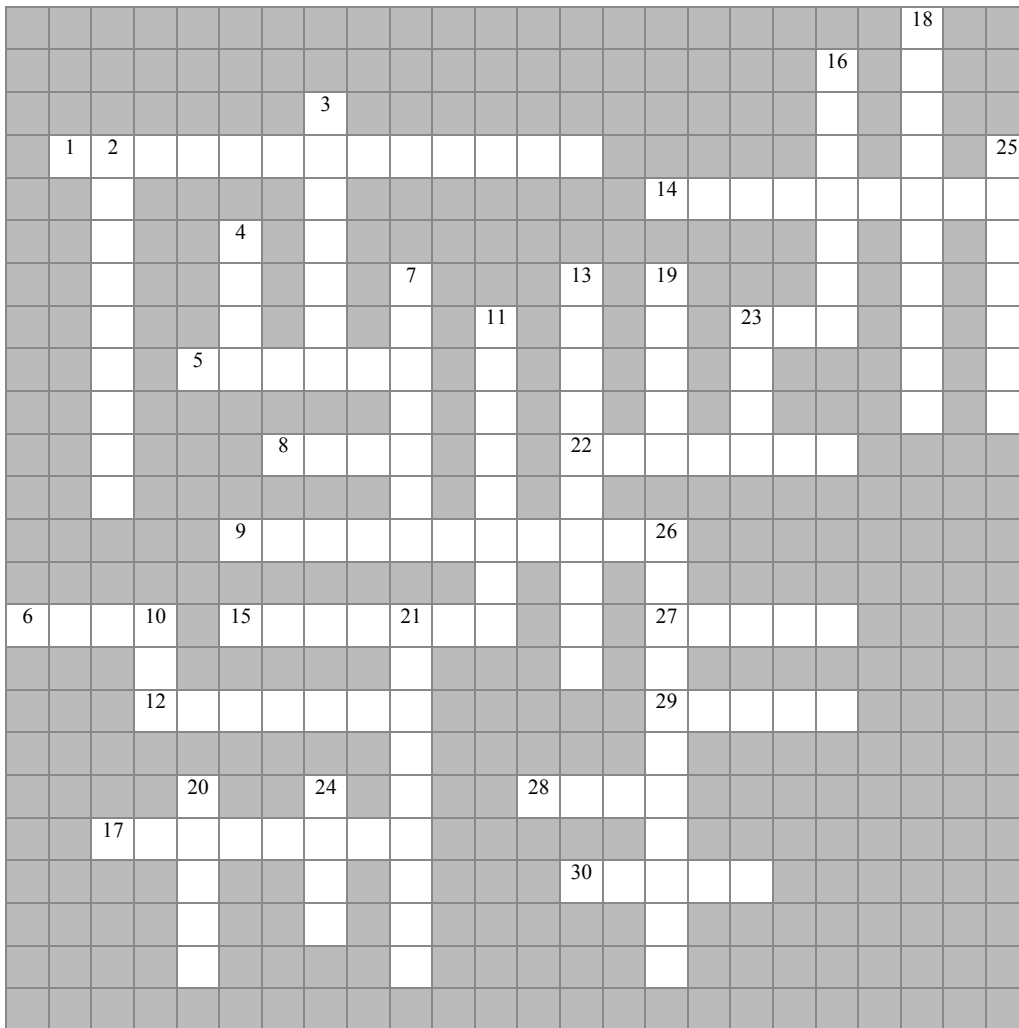
Екзистенція — специфічно людське існування у світі, особистісна сутність людини, що втілює її неповторність.

Гранична ситуація — кризовий стан людського існування, коли людина опиняється на межі буття і небуття і, звільняючись від умовностей, має нагоду звернутися до власної сутності.

Структура — ключове поняття структуралізму, стабільні відношення між елементами цілого.

Метанаратив — тип дискурсу, що претендує на всеохопний, універсальний опис, який є засадничим для всіх інших, дрібніших наративів.

КРОСВОРД

По горизонталі

1. Одне з ключових понять герменевтики. **5.** Представник позитивізму, який розробляв замість верифікації фальсифікацію. **6.** Екзистенціаліст, розробив вчення про абсурд. **8.** Представник прагматизму, засновник семіотики. **9.** Одне з ключових понять постмодернізму. **12.** Представник сучасної герменевтики, що підкреслював роль традиції. **14.** Напрямок, найтісніше пов'язаний з релігією. **15.** Головний критерій істини в прагматизмі. **17.** Фоновий план інтенційного переживання. **22.** Представник неотомізму. **23.** Постпозитивіст, що запропонував концепцію парадигми. **27.** Представник неопрагматизму. **28.** Лідер Віденського гуртка. **29.** Неофрейдист, що досліджував поняття біофілії й некрофілії. **30.** Автор концепції волі до влади.

По вертикалі

2. Наступна за людиною еволюційна форма в концепції Ніцше. **3.** Образ колективного несвідомого в К. Юнга. **4.** Представник постмодернізму. **7.** Представник філософії життя, підкреслював роль інтуїції. **10.** Неофрейдист, розробив поняття архетипу. **11.** Засновник феноменології. **13.** Напрямок, до якого належали В. Джеймс та Д. Дьюї. **16.** Центральне поняття феноменології. **18.** Перенаправлення енергії лібідо на соціально прийнятні цілі. **19.** Неофрейдист, що досліджував комплекс неповноцінності. **20.** Засновник психоаналізу. **21.** Поняття, що виражає стабільні відношення між елементами цілого. **23.** Засновник позитивізму. **24.** Одне з ключових понять філософії життя. **25.** «Вчування» в становищі і свідомість іншої людини. **26.** Перевірка теорій за допомогою досвіду.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

1. Інтерпретація.
5. Поппер.
6. Камю.
8. Пірс.
9. Метанаратив.
12. Гадамер.
14. Неотомізм.
15. Користь.
17. Горизонт.
22. Марітен.
23. Кун.
27. Рорті.
28. Шлік.
29. Фромм.
30. Ніцше.

По вертикалі

2. Надлюдина.
3. Архетип.
4. Фуко.
7. Бергсон.
10. Юнг.
11. Гуссерль.
13. Прагматизм.
16. Феномен.
18. Сублімація.
19. Адлер.
20. Фрейд.
21. Структура.
23. Конт.
24. Воля.
25. Емпатія.
26. Верифікація.

Тести для самоконтролю

Тест 1

1. А. Бергсон підкреслював у пізнанні роль:

- а) інтуїції;
- б) дедукції;
- в) емпіричного досвіду;
- г) узагальнюючих теорій.

2. Хто з нижченаведених мислителів належав до представників «філософії життя»:

- а) Б. Рассел;
- б) Е. Гуссерль;
- в) А. Шопенгауер;
- г) Ж.-П. Сартр.

3. Які два начала Ніцше виділяв у культурі:

- а) аполонівське і діонісійське;
- б) марсівське і гефестівське;
- в) прометеївське і зевсівське;
- г) афродітівське і артемідівське.

4. Головним критерієм істини в прагматизмі є:

- а) відповідність фактам;
- б) корисність;
- в) очевидність;
- г) системність.

5. Хто з нижченаведених мислителів не належав до прагматизму:

- а) Ч. Пірс;

- б) В. Джеймс;
- в) Дж. Дьюї;
- г) Г. Гадамер.

6. У феноменології спрямованість свідомості на певний предмет має назву:

- а) інтенційність;
- б) горизонт;
- в) феномен;
- г) життєвий світ.

7. Ключовим поняттям герменевтики є:

- а) несвідоме;
- б) інтерпретація;
- в) автор;
- г) інтуїція.

8. Взаємозумовленість розуміння цілого через частини і навпаки представлене у:

- а) позитивізмі;
- б) психоаналізі;
- в) герменевтиці;
- г) екзистенціалізмі.

9. Яка риса найхарактерніша в позитивізмі для позитивного знання:

- а) спирається на факти;
- в) обґрунтовує моральні норми;
- б) приносить користь;
- г) лежить в основі прогресу.

10. Хто з нижченаведених мислителів належав до неопозитивістів:

- а) Г. Спенсер;
- б) М. Шлік;
- в) Т. Кун;
- г) А. Камю.

11. Хто ввів поняття «парадигма»:

- а) О. Конт;
- б) Б. Рассел;
- в) К. Поппер;
- г) Т. Кун.

12. Реалізацію енергії лібідо в соціально прийнятній формі Фрейд називав:

- а) невроз;
- б) надсвідоме;
- в) сублімація;
- г) раціоналізація.

13. Як називається образ колективного несвідомого в концепції К. Юнга:

- а) архетип;
- б) лібідо;
- в) танатос;
- г) аніма.

14. Хто з нижченаведених мислителів не належав до представників неофрейдизму:

- а) Е. Фромм;
- б) А. Адлер;

- в) К. Юнг;
- г) А. Камю.

15. Яке з нижченаведених понять найважливіше у філософській концепції

Ж.-П. Сартра:

- а) абсурд;
- б) свобода;
- в) турбота;
- г) логос.

16. Хто ввів поняття граничної ситуації:

- а) К. Ясперс;
- б) А. Камю;
- в) М. Гайдеггер;
- г) Ж.-П. Сартр.

17. Екзистенціалізм поділяється на:

- а) об'єктивний і суб'єктивний;
- б) класичний і сучасний;
- в) атеїстичний і релігійний;
- г) теоретичний і практичний.

18. Яка з течій сучасної філософії найтісніше пов'язана з релігією:

- а) екзистенціалізм;
- б) позитивізм;
- в) неотомізм;
- г) герменевтика.

19. Хто з нижченаведених мислителів належав до представників неото-мізму:

- а) Ж.-П. Сартр;
- б) М. Гайдеггер;
- в) Е. Гуссерль;
- г) Ж. Марітен.

20. Хто переніс метод структурної лінгвістики в культурологію:

- а) Ф. де Соссюр;
- б) К. Леві-Стросс;
- в) М. Фуко;
- г) Ж. Лакан.

Тест 2

Вкажіть, які мислителі належали до яких напрямків:

1) О. Конт	а) неофрейдизм
2) Г. Гадамер	б) феноменологія
3) Р. Рорті	в) філософія життя
4) М. Шлік	г) неотомізм
5) А. Шопенгауер	д) постпозитивізм
6) Ч. Пірс	е) екзистенціалізм
7) Ж.-П. Сартр	ж) герменевтика
8) К. Юнг	з) неопозитивізм
9) К. Леві-Стросс	и) прагматизм
10) Ж. Марітен	к) структуралізм
11) Т. Кун	л) неопрагматизм
12) Е. Гуссерль	м) ранній позитивізм

Тест 3

Вкажіть, в яких із зазначених напрямів розроблялись наведені поняття

1) лібідо	a) постпозитивізм
2) життєвий світ	b) філософія життя
3) межові ситуації	c) герменевтика
4) верифікація	d) прагматизм
5) парадигма	e) постмодернізм
6) метанаратив	f) позитивізм
7) структура	g) психоаналіз
8) емпатія	h) структуралізм
9) інструменталізм	i) екзистенціалізм
10) воля до влади	j) феноменологія

«Ключ» до відповідей

Тест 1

1 — а.

2 — в.

3 — а.

4 — б.

5 — г.

6 — а.

7 — б.

8 — в.

9 — а.

10 — б.

11 — г.

12 — в.

13 — а.

14 — г.

15 — б.

16 — а.

17 — в.

18 — в.

19 — г.

20 — б.

Тест 2

1 — л.

2 — г.

3 — к.

4 — н.

5 — с.

6 — и.

7 — ф.

8 — а.

9 — ж.

10 — д.

11 — е.

12 — б.

Тест 3

1 — g.

2 — j.

3 — i.

4 — f.

5 — a.

6 — e.

7 — h.

8 — c.

9 — d.

10 — b.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Назвіть основні риси сучасної філософії.
2. Охарактеризуйте засадничі принципи «філософії життя».
3. Як у прагматизмі розглядається мета пізнання?
4. Розкрийте ключові поняття феноменології.
5. Назвіть засадничі ідеї філософської герменевтики.
6. Як трансформувався образ науки на різних етапах розвитку позитивізму?
7. У чому полягає значення психоаналізу для філософії?
8. Як розглядається людина в екзистенціалізмі?
9. Розуміння віри і розуму в неотомізмі.
10. Охарактеризуйте основні етапи структуралізму.
11. Назвіть характерні риси постмодернізму.

Теми рефератів

1. Проблема людини та її свободи у філософії екзистенціалізму.
2. Концепція переоцінки цінностей у філософії Ф. Ніцше.
3. Людина та історія в екзистенційній філософії К. Ясперса.
4. Проблема раціонального та ірраціонального у філософії кінця ХХ – початку ХХІ ст.
5. Перегляд методологічних ідей позитивізму в постпозитивізмі.
6. Методологічні ідеї філософії структуралізму.
7. Філософія інтуїтивізму А. Бергсона.
8. Психологія З. Фрейда: сутність, специфіка, філософське новаторство.
9. З. Фрейд про релігію як певну форму колективного неврозу.
10. Філософські ідеї в неопрейдистських концепціях.
11. «Колективне безсвідоме» в психоаналітичній філософії К. Юнга.
12. Проблема знання та мови у філософії ХХ ст. (неопозитивізм, структуралізм, герменевтика).
13. Герменевтика як філософське вчення та розвиток філологічних наук.
14. Еволюція релігійної філософії ХХ ст.
15. Феномен людини в християнському еволюціонізмі П. Тейяра де Шардена.
16. Еволюціонізм Г. Спенсера.
17. Філософська герменевтика, її можливості та межі.
18. Феноменологія як напрям сучасної філософії.
19. Філософія прагматизму.
20. Філософія постмодернізму.

Бібліографічний список

Основна література

1. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії: Підручник для студентів вищих закладів освіти. — К.: Либідь, 2001.

2. Історія філософії: підручник / Ярошевець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002.
3. *Рассел Б.* Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995.
4. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней: в 4 т. — СПб., 1994–1997.
5. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. — К.: Основи, 1998.
6. *Рьод В.* Шлях філософії: ХІХ–ХХ ст. — Київ: Дух і Літера, 2010.

Додаткова література

1. Історія філософії: словник /за ред. Ярошовця В. І. — К.: Знання України, 2006.
2. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.
3. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. — Т. 1–3.
4. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / За ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.

Електронний ресурс

1. <http://plato.stanford.edu/> [The Stanford Encyclopedia of Philosophy].

Предметний покажчик

Надлюдина, воля до влади, життєвий світ, інтенційність, феномен, герменевтичне коло, інтерпретація, верифікація, фальсифікація, парадигма, лібідо, сублімація, архетип, екзистенція, гранична ситуація, структура, метанаратив.

Тема 9. УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ особливості формування й розвитку української філософії, її характерні риси в період Київської Русі, доби Відродження;
- ✓ основні теми філософських студій у Києво-Могилянській академії, особливості філософського світогляду Г. Сковороди;
- ✓ особливості філософії українського романтизму, академічної філософії XIX ст., провідні філософські ідеї XIX–XX ст.

вміти:

- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної точки зору;
- ✓ аргументовано викладати власну точку зору в письмовій формі.

Основні терміни

Анархізм — соціально-політичне вчення, що заперечує позитивну роль держави й політичної боротьби та проповідує звільнення особистості від усіх форм політичної, економічної і духовної влади.

Бароко — стиль у європейському мистецтві (живопису, скульптурі, музиці, літературі) та архітектурі початку XVI – кінця XVIII ст.

Демократія — форма державного устрою, за якої реалізовується народне правління більшості населення, в інтересах більшості і за допомогою більшості.

Кордоцентризм — розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» — емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею»; у вузькому значенні український кордоцентризм є теорією тотожності людської і духовної

реальності, в якій людське зводиться до духовного й духовне висувається на перший план.

Лібералізм — філософський і суспільно-політичний рух, що проголошує непорушність прав та індивідуальних свобод людини; права та свободи кожної людини проголошуються найвищою цінністю та правовою основою суспільного й економічного порядку.

Націоналізм — доктрина та політична практика, що ґрунтується на уявленні, що підґрунтя державності, господарських та культурних систем складають цілісні спільноти — нації.

Ноосфера — нова геологічна оболонка Землі, яка створюється на наукових засадах; ключове поняття філософії В. Вернадського, що означає узагальнення величезного світоглядного значення ролі людства в еволюції біосфери, єдності людства і біосфери.

Монархізм — доктрина та політична практика, що ґрунтується на уявленні про єдиноправління, про те, що на чолі державного устрою має стояти монарх (король, цар), влада (престол, корона) є спадковою, а політичне оточення формується за принципом сімейно-родинних стосунків.

Романтизм — ідейний та художній напрям у європейській культурі кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст., для якого є характерними такі риси, як: утвердження самоцінності духовного начала, пошук інших шляхів пізнання, крім розуму (поезії, фантазії, міфотворчості, інтуїції тощо), утвердження цінності творчої особистості, зображення сильних (найчастіше бунтарських) характерів, одухотвореної цілющої сили природи, звернення до власних джерел і духовних витоків; виступає як своєрідна опозиція до класицизму та «освіченості»; в Україні, як майже й у всій Європі, сприяв пробудженню національного почуття й національної свідомості.

Соціалізм (у соціально-філософському плані) — особливий тип розуміння соціально-політичного світу, система поглядів, установок, орієнтацій, теорій, до-

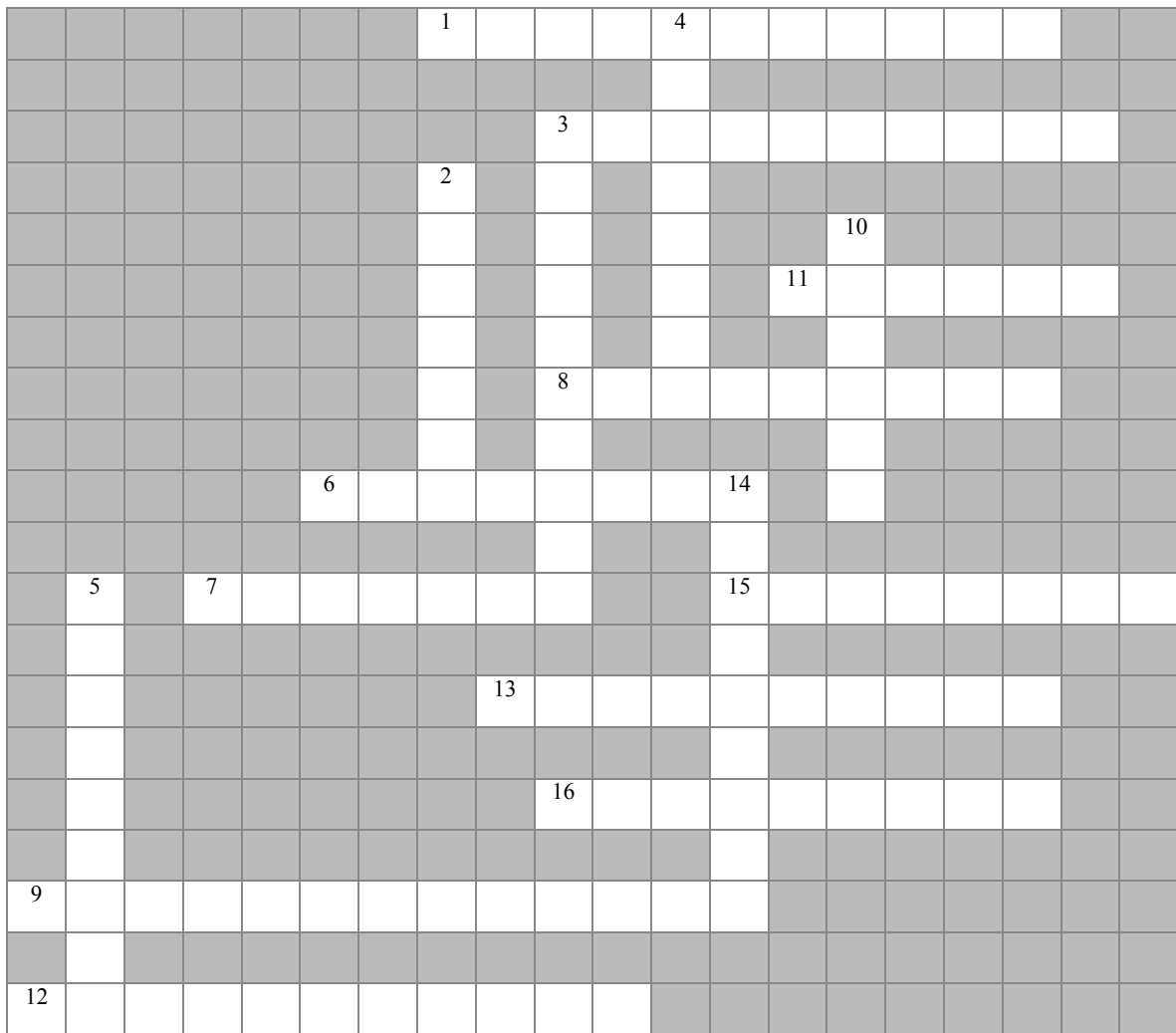
ктрин тощо, які в сукупності покликані обґрунтовувати та захищати ідеал суспільного устрою, що ґрунтується на пріоритеті суспільної власності на засоби виробництва, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ тощо.

«Сродна праця» — це праця, що сприяє реалізації творчих здібностей і обдарувань людини, тобто праця за покликанням; саме така праця може принести людині найвищу насолоду, щастя. Г. Сковорода вперше висунув ідею перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву потребу й найвищу насолоду.

Фанатизм (нетолерантність) — сліпе, беззастережне слідування переконанням, особливо в релігійно-філософській, національній чи політичній сферах; доведена до межі прихильність яким-небудь ідеям, віруванням чи поглядам, що зазвичай поєднується з нетерпимістю до чужих поглядів та переконань; характеризується відсутністю критичного сприйняття власних переконань; ознака націоналізму.

«Філософія серця» — концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини; за П. Юркевичем, серце — це скарбник і носій усіх тілесних сил людини, центр її душевного й духовного життя, пізнавальних дій її душі, центр морального життя людини.

КРОСВОРД

По горизонталі

1. Український філософ першої половини ХХ ст., який розвиває вчення про ноосферу. **3.** Український філософ другої половини ХІХ ст., прихильник ідеї анархізму (безначальства) та ідеї поступу. **6.** Слепе, беззастережне слідування переконанням, ідеям, віруванням, що, зазвичай, поєднується з нетерпимістю до чужих поглядів та переконань. **7.** Український мислитель ХІХ ст., що підкреслював роль мови в духовному житті народу. **8.** Ідейний та художній напрямок у європейській культурі кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., що сприяв пробудженню в Україні національного почуття й національної свідомості. **9.** Розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем». **11.** Український філософ початку ХХ ст., прихильник ідеології націоналізму. **12.** Доктрина та політична практика, що ґрунтується на уявленні, що підґрунтя державності, господарських

та культурних систем складають цілісні спільноти — нації. **13.** Філософський і суспільно-політичний рух, що проголошує непорушність прав та індивідуальних свобод людини. **15.** Нова геологічна оболонка Землі, яка створюється на наукових засадах. **16.** Суспільний ідеал І. Франка.

По вертикалі

2. Видатний представник філософської думки доби Київської Русі. **3.** Форма державного устрою, за якої реалізовується народне правління більшості населення, в інтересах більшості і за допомогою більшості. **4.** Соціально-політичне вчення, що заперечує позитивну роль держави та політичної боротьби та проповідує звільнення особистості від усіх форм політичної, економічної і духовної влади. **5.** Творець ідеї «сродної праці». **10.** Фундаментальна ідея світогляду М. Драгоманова. **14.** Доктрина та політична практика, що ґрунтується на уявленні про єдиноправління, про те, що на чолі державного устрою має стояти монарх (король, цар), а влада (престол, корона) є спадковою.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

1. Вернадський.
3. Драгоманов.
6. Фанатизм.
7. Потебня.
8. Романтизм.
9. Кордоцентризм.
11. Донцов.
12. Націоналізм.
13. Лібералізм.
15. Ноосфера.
16. Соціалізм.

По вертикалі

2. Іларіон.
3. Демократія.
4. Анархізм.
5. Сковорода.
10. Поступ.
14. Монархізм.

Тести для самоконтролю

Тест 1

1. Який тип української культури відповідає періоду козаччини:

- а) греко-слов'янський;
- б) бароковий;
- в) романтичний;
- г) раціоналістичний.

2. Твір Іларіона має назву:

- а) «Слово про Закон і Благодать»;
- б) «Ізборник»;
- в) «Джерело знання»;
- г) «Повчання дітям».

3. У розвитку просвітництва в Україні у XVIII ст. виокремилося два напрями — науково-освітній і:

- а) політико-релігійний;
- б) духовно-культурний;
- в) практично-діяльнісний;
- г) етико-гуманістичний.

4. Крім мікрокосму й макрокосму третім світом у Г. Сковороди був:

- а) світ символів;
- б) світ людини;
- в) Всесвіт;
- г) природа.

5. Пробудження національної свідомості асоціюється з періодом:

- а) класицизму;
- б) Ренесансу;
- в) романтизму;
- г) постмодернізму.

6. Початок розробки філософії української ідеї пов'язаний з діяльністю:

- а) Острозької академії;
- б) Кирило-Мефодіївського братства;
- в) Руської трійці;
- г) Молодомузівців.

7. П. Юркевичу належить концепція:

- а) «філософії серця»;
- б) «сродної праці»;
- в) історизму;
- г) психоаналізу.

8. Який з названих мислителів найбільше підкреслював роль мови у формуванні національної культури:

- а) П. Юркевич;
- б) О. Потебня;
- в) Г. Сковорода;
- г) Д. Донцов.

9. Яка ідея була найбільш властивою М. Драгоманову:

- а) поступу;
- б) демократії;
- в) кордоцентризму;
- г) національної держави.

10. Котрому з наведених нижче мислителів були найбільш близькими ідеї раціоналізму й соціалізму:

- а) І. Вишенському;
- б) П. Юркевичу;
- в) І. Франку;
- г) М. Міхновському.

11. Вчення про нову геологічну оболонку Землі, яка створюється на наукових засадах, належить:

- а) Г. Сковороді;
- б) Д. Чижевському;
- в) В. Вернадському;
- г) О. Потебні.

12. В. Липинський був прихильником ідей:

- а) лібералізму;
- б) монархізму;
- в) соціалізму;
- г) анархізму.

13. Початковий етап українського націоналізму пов'язаний з постаттю:

- а) І. Франка;
- б) Д. Чижевського;
- в) М. Міхновського;
- г) В. Винниченка.

14. Хто з наведених нижче мислителів був прихильником ідеології націоналізму:

- а) Д. Донцов;
- б) В. Липинський;
- в) М. Грушевський;
- г) І. Франко.

15. Д. Чижевський виокремлював два погляди на націю — романтичний і:

- а) анархічний;
- б) реалістичний;
- в) раціоналістичний;
- г) класичний.

Тест 2

Вкажіть, із якими мислителями асоціюються відповідні концепції:

1) О. Потебня	а) Православна полеміка з католицизмом
2) Г. Сковорода	б) анархізм (безначальство)
3) В. Липинський	с) Ноосфера
4) І. Вишенський	д) Філософія серця
5) М. Драгоманов	е) Ідеологія націоналізму
6) Д. Донцов	ф) Сродна праця
7) В. Вернадський	г) Ідея монархізму
8) П. Юркевич	h) Мова як пізнавальна діяльність

«Ключ» до відповідей:

Тест 1

1 — б.

2 — а.

3 — г.

4 — а.

5 — в.

6 — б.

7 — а.

8 — б.

9 — а.

10 — в.

11 — в.

12 — б.

13 — в.

14 — а.

15 — в.

Тест 2

- 1 — h.
- 2 — f.
- 3 — g.
- 4 — a.
- 5 — b.
- 6 — e.
- 7 — c.
- 8 — d.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Назвіть об'єкт дослідження української філософії.
2. Які основні періоди в розвитку філософської думки в Україні?
3. Коли і де бере початок професійне філософське знання?
4. Проаналізуйте особливості філософської думки Києво-Могилянської академії.
5. Дайте характеристику філософії Г. Сковороди.
6. Що таке «сродний труд» у Г. Сковороди?
7. Розкрийте поняття внутрішньої форми слова.
8. Що таке ідея поступу?
9. «Філософія серця» П. Юркевича. У чому полягає її суть?
10. У чому полягає суть ідеї кордоцентризму?
11. Філософія В. Вернадського. У чому полягає її суть?
12. Які передумови утворення ноосфери?
13. Хто є творцем української монархічної ідеї?
14. Яка відмінність між раціоналістичним і романтичним поглядами на проблему національності?
15. Коротко охарактеризуйте загальні риси української філософії.

Теми рефератів

1. Міфологічні уявлення і християнська ідеологія.
2. «Філософія серця» Григорія Сковороди.
3. Український романтизм.
4. Філософія мови Олександра Потебні.
5. Ідея поступу в Івана Франка.
6. Історіософія В'ячеслава Липинського.
7. Філософія як ідеологія.

Бібліографічний список

1. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста. — М., 1988.
2. *Вернадский В. И.* Украинский вопрос и русское общество / публикация, вступ. ст. и прим. В. Брюховецкого // Дружба народов. — 1990. — № 3.
3. *Вільчинський Ю. М.* Олександр Потебня як філософ. — Львів: ЛДУ, 1995. — 128 с.
4. *Горський В. С.* Історія української філософії. — К., 1996.
5. *Донцов Д.* Націоналізм. — Лондон, 1966. — 362 с.
6. *Донцов Д.* Шевченко і Драгоманов // Дві літератури нашої доби. — Львів, 1991. — С. 28–46.
7. Історія філософії України. — К., 1994.
8. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про Українську національну справу // Драгоманов М. П. Вибране. — К., 1991. — С. 461–558.
9. *Махновець Л.* Григорій Сковорода. — К., 1972. — 255 с.
10. *Міхновський М.* Самостійна Україна // Вивід прав України. — Нью-Йорк, 1964. — С. 154–164.
11. *Потебня А. А.* Слово и миф. — М., 1989. — 622 с.
12. Розвиток філософської думки в Україні: навч. посіб.; [за ред. проф. Ю. М. Вільчинського]. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2014. — 327 с.

13. Філософія Відродження на Україні. — К., 1990. — 332 с.
14. *Франко І.* Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. — Т. 45.
15. *Чижевський Д.* Нариси історії філософії на Україні. — К., 1992.
16. *Чижевський Д.* Українська філософія // Українська культура. — Мюнхен, 1988. — С. 176–199.
17. *Юркевич П.* Философские произведения. — М., 1990. — 669 с.
18. *Горський В. С.* Історія української філософії. Курс лекцій: навч. посіб. — К.: Наук. думка, 1997. — 285 с.
19. *Огороднік І. В., Огороднік В. В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. — К., 1999. — 543 с.
20. *Пашук А. І.* І. Франко про марксизм і соціал-демократизм: монографія / А. І. Пашук; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. — 173 с.
21. *Тарасенко М. Ф. та ін.* Історія філософії України: підручник. — К.: Либідь, 1994. — 416 с.

Предметний покажчик

Християнство, Київська Русь, бароко, козаччина, вчення про три світи, романтизм, серце, мова, денационалізація, національна ідея, соціалізм, «національне відродження», ніцшеанський волюнтаризм, ноосфера, теорія абсолютної монархічної спрямованості, український націоналізм, фанатизм (нетолерантність).

РОЗДІЛ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

Підготував *В. Л. Деркач*, к.філос.н., доц.

ТЕМА 10. ОНТОЛОГІЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ визначення основних філософських категорій, що застосовуються в онтології,
- ✓ розуміння категорії «буття» в історії філософії;
- ✓ властивості та елементи структури матерії, які вивчає філософія;
- ✓ визначення свідомості, її структуру, функції;

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції;
- ✓ застосовувати філософський понятійно-категоріальний апарат.

Основні терміни

Буття — спільна ознака будь-чого існуючого, яка полягає в тому, що воно якимось виокремлене як щось певне, що в якомусь розумінні може бути розпізнане, байдуже: як чуттєвий образ чи подумки; протилежне за змістом — повна невизначеність, абсолютна однорідність, відсутність чого б то не було мислиться як ніщо.

Суще — будь-що, мислене як носій ознак.

Всесуще — усі мислені предмети. Єдина спільна ознака їх — буття.

Об'єкт — суще, дане в акті сприйняття і мислене як не довільне поєднання ознак, щось певне, ось таке (на відміну від будь-чого).

Сутність — (1) сукупність мислених нерозривно ознак предмета, які визначають певний клас (тип, зразок) сущого, так-буття; протилежне за змістом — одиничний предмет, даний у своїй унікальній всеохопній даності, ось-буття; (2) у

давній філософській традиції, яка тягнеться з Античності, сутність розуміли як об'єктивну визначеність предмета, те, чим він є як такий, протиставляючи її тому, що з предметом діється і як він постає у взаємодіях, у тому числі в нашому сприйнятті, як він явлений, тобто сутність протиставляли явищу; сутнісні властивості називали атрибутами (необхідні визначальні риси), а явлені в подіях — акциденціями (риси, які можуть бути, а можуть і не бути в предмета, випадкові ознаки).

Можливе — (1) будь-що мислене, що не містить у думці про нього ознак, які взаємно виключають одна одну; протилежне за змістом — дійсне; (2) таке, що розглядається як вірогідне, що може бути, а може й не бути; такі події ще інакше називають випадковими, протиставляючи необхідним, тобто таким, які не можуть не відбутися.

Дійсне — будь-що, мислене як подія; усе, що відбулось чи відбувається.

Подія — даність даного; щось сприйняте в його невідворотній даності; світ складається з подій.

Реальне — те, що є предметом мислення (а не думка про нього). Протилежним за змістом є мислене або мнине (тобто власне думка про предмет).

Об'єктивна реальність — мислена сукупність предметів як таких, що існують безвідносно до їх сприйняття суб'єктом; протилежним за змістом — явна дійсність.

Об'єктивна дійсність — усі світові події безвідносно до бажань суб'єкта.

Природа — характерні закономірності, правила, які зумовлюють події об'єктивної дійсності, породження об'єктів та їх перетворень. В іншому розумінні — усе те, що виникає саме по собі, безвідносно до бажань суб'єкта, поява чого не зумовлена цілеспрямованими діями суб'єкта.

Явище (феномен), річ-для-нас — окремий об'єкт явної дійсності, щось дане в сприйнятті як цілісний образ.

Ноумен, річ-у-собі — мислений предмет об'єктивної реальності.

Матерія (світова речовина) — граничне поняття, в якому мислять елементарні структури об'єктивної дійсності, взаємодія між якими породжує всю множину природних тіл.

Структура — об'єкт, взятий з погляду певного поєднання, співвідношення в ньому частин цілого.

Система — об'єкт, мислений як сукупність елементів (складників), які, взаємодіючи між собою, утворюють певне ціле зі своїми властивостями, які не зводяться до суми властивостей складників-елементів.

Бог — (1) у релігійному розумінні — могутня мисляча істота, яка може виступати покровителем людини в обмін на певні послуги чи послух; (2) у метафізичному розумінні — могутня мисляча істота, рішення й воля якої визначають перебіг подій у світі та чинні закони природи; природа світу, яка трактується як суб'єктивне начало, тобто світ є культивованим Богом об'єктом.

Час — співвідносна тривалість подій у їх послідовності.

Простір — співвідносність об'єктів один щодо одного в даній події.

Ідеальне — (1) зразкове, досконале, граничне в даному відношенні; (2) образне.

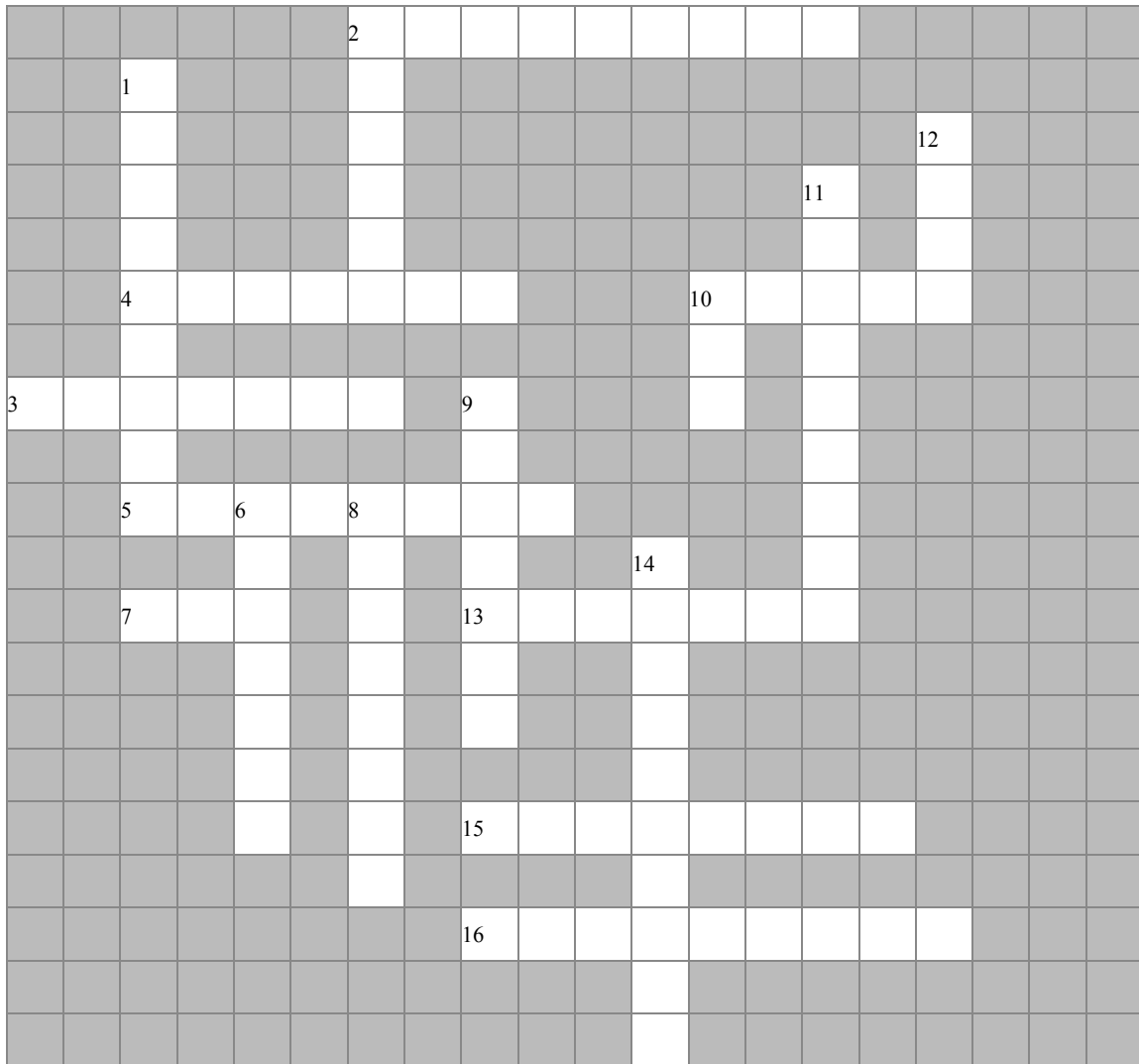
Ідея об'єктивна (форма) — (1) структура з погляду виокремлення (меж) тіла з фону; (2) організація зв'язків між складовими безвідносно до матеріалу, з якого вони виконані, конструкція як така, без її втілення.

Образ (ідея) суб'єктивний — (1) чуттєва даність предмета в його характерній визначеності як певного зразка; (2) предмет, мислений як відображення, відбиток іншого предмета, тобто такий, що має з ним однакову форму (ізоморфний), але так, що цей відбиток виконується засобами психічної активності. У класичній філософії традиційно ідеальне (суб'єктивно-образне) протиставляється матеріальному (об'єктивно-реальному).

Рух — (1) у широкому розумінні — будь-які зміни; (2) у вузькому — переміщення тіла.

Мінливість (змінюваність) — невіддільна і гранично достовірна характеристика світу, яка полягає в тому, що світ даний нам у розмаїтті, нетотожності упізнаваних об'єктів, які плинні в часі.

КРОСВОРД

По вертикалі

1. Якби хтось думав, що крім нього ніхто не бачить світу, а він один, кому він мариться, то це... **2.** Те, що ви сприймаєте як щось окреме, навіть якщо й не хочете. **6.** Сукупність взаємопов'язаних елементів як ціле. **8.** Процес історичної мінливості онтогенетичних програм. **9.** Те, що ви сприймаєте як щось таке, що ось воно... **10.** Той, про кого думають, що він справді керує світом, а не тільки хоче керувати ним. **11.** Назва філософської науки, в якій слово *бути* вживають як іменник. **12.** Образ: (а) чогось у чийсь свідомості; (б) чогось, але ні в чийй свідомості, а сам по собі. **14.** Те, що залишиться, якщо вас не буде (за умови, що воно є).

По горизонталі

2. Розвиток, етапи якого задані як послідовна зміна фаз, кожна з яких закономірно змінює попередню і приводить до становлення чогось зрілого. **3.** Межі можливих самочинних перетворень об'єкта. **4.** Те, у чому переміщуються тіла. **5.** Те, що ми робимо, коли подумки розв'язуємо задачу. **7.** Те, чого всім бракує в житті, але що хитро називають співвідносною тривалістю подій у їх послідовності. **10.** Гранична категорія, щось таке, що є, але не є властивістю чогось і мислиться в будь-чому. **13.** Те, з чого складається все те, що хоча б із чогось складається і не мариться нам. **15.** Мислимі разом ознаки, які визначають клас предметів. **16.** Усе що з вами трапилось, трапилось без вас і взагалі без нікого, але з чимось.

Відповіді до красворду

По горизонталі

- 2. Онтогенез.
- 3. Природа.
- 4. Простір.
- 5. Мислення.
- 7. Час.
- 10. Буття.
- 13. Матерія.
- 15. Сутність.
- 16. Дійсність.

По вертикалі

- 1. Соліпсизм.
- 2. Об'єкт.
- 6. Система.
- 8. Еволюція.
- 9. Феномен.
- 10. Бог.
- 11. Онтологія.
- 12. Ідея.
- 14. Реальність.

Тести для самоконтролю

1. Невіддільна і гранично достовірна характеристика світу, яка полягає в тому, що світ даний нам у розмаїтті, нетотожності упізнаваних об'єктів, які плинні в часі:

- а) історія;
- б) матерія;
- в) природа;
- г) мінливість;
- д) чуттєвість.

2. У широкому розумінні — будь-які зміни; у вузькому — переміщення тіла:

- а) рух;
- б) явища;
- в) дія;
- г) дійсність;
- д) пересування.

3. Предмет, мислений як відображення, відбиток іншого предмета, тобто такий, що має з ним однакову форму (ізоморфний), але так, що цей відбиток виконується засобами психічної активності:

- а) об'єктивна ідея;
- б) суб'єктивний образ;
- в) уявлення;
- г) думка;
- д) система.

4. Співвідносна тривалість подій у їх послідовності:

- а) еволюція;

- б) історія;
- в) період;
- г) час;
- д) плинність.

5. У метафізичному розумінні — могутня мисляча істота, рішення і воля якої визначають перебіг подій у світі та чинні закони природи:

- а) Бог;
- б) світовий розум;
- в) Логос;
- г) Всесвіт;
- д) людина.

6. Об'єкт, мислений як сукупність елементів (складників), які, взаємодіючи між собою, утворюють певне ціле зі своїми властивостями, які не зводяться до суми властивостей складників-елементів:

- а) тіло;
- б) річ;
- в) система;
- г) конструкція;
- д) пристрій.

7. Граничне поняття, в якому мислять елементарні структури об'єктивної дійсності, взаємодія між якими породжує всю множину природних тіл:

- а) природа;
- б) Бог;
- в) фізика;
- г) матерія;
- д) дух.

8. Мислений предмет об'єктивної реальності, річ-у-собі:

- а) ноумен;
- б) феномен;
- в) індивідуум;
- г) унікум;
- д) тіло.

9. Окремий об'єкт явної дійсності, щось дане в сприйнятті як цілісний образ:

- а) феномен;
- б) ідея;
- в) поняття;
- г) уявлення;
- д) квалія.

10. Характерні закономірності, правила, які зумовлюють події об'єктивної дійсності, породження об'єктів та їх перетворень. В іншому розумінні — усе те, що виникає саме по собі, безвідносно до бажань суб'єкта, поява чого не зумовлена цілеспрямованими діями суб'єкта:

- а) матерія;
- б) Всесвіт;
- в) реальність;
- г) дійсність;
- д) природа.

11. Те, що є предметом мислення (а не думка про нього). Протилежним за змістом є мислене або мнине (тобто власне думка про предмет):

- а) дійсне;
- б) матеріальне;

- в) божественне;
- г) реальне;
- д) тілесне.

12. Будь-що мислене, що не містить у думці про нього ознак, які взаємно виключають одна одну; протилежне за змістом — дійсне; таке, що розглядається як вірогідне, що може бути, а може й не буди; такі події ще інакше називають випадковими, протиставляючи *необхідним*, тобто таким, які не можуть не відбутися:

- а) реальне;
- б) можливе;
- в) мислене;
- г) буття;
- д) природа.

13. Сукупність мислених нерозривно ознак предмета, які визначають певний клас (тип, зразок) сущого, так-буття; протилежне за змістом — одиничний предмет даний у своїй унікальній всеохопній даності, ось-буття:

- а) річ;
- б) тіло;
- в) явище;
- г) сутність;
- д) множина.

14. Сущє, дане в акті сприйняття і мислене як не довільне поєднання ознак, щось певне, ось таке (на відміну від будь-чого):

- а) об'єкт;
- б) структура;
- в) система;

г) індивідуум;

д) поняття.

15. Спільна ознака будь-чого існуючого, яка полягає в тому, що воно виокремлене як щось певне, що в якомусь розумінні може бути розпізнане, байдуже: як чуттєвий образ чи подумки; протилежне за змістом — повна невизначеність, абсолютна однорідність, відсутність чого б то не було мислиться як *ніщо*:

а) реальність;

б) ідея;

в) матерія;

г) світ;

д) буття.

16. Філософська наука, предметом якої є розробка понятійного апарату для осмислення модусів існування в контексті проблеми відношення мислення та буття, гранично узагальнених категорій для побудови картини мінливості світу та світового порядку:

а) онтологія;

б) логіка;

в) гносеологія;

г) фізика;

д) психологія.

17. Запрограмований розвиток за визначеною схемою перетворень одного й того самого індивіда називають:

а) еволюція;

б) онтогенез;

в) прогрес;

- г) ентелехія;
- д) інволюція.

18. Позиція, згідно з якою всі події однозначно зумовлені своєю причиною (минулими подіями):

- а) волюнтаризм;
- б) жорсткий детермінізм;
- в) еволюціонізм;
- г) телеологія;
- д) детермінізм.

19. Усі мислені предмети:

- а) всесвіт;
- б) природа;
- в) матерія;
- г) фантазія;
- д) всесуще.

20. Будь-що, мислене як носій ознак:

- а) суще;
- б) явне;
- в) дійсне;
- г) окреме;
- д) ціле.

«Ключ» до відповідей

1 — г.

2 — а.

3 — б.

4 — г.

5 — а.

6 — в.

7 — г.

8 — а.

9 — а.

10 — д.

11 — г.

12 — б.

13 — г.

14 — а.

15 — д.

16 — а.

17 — б.

18 — б.

19 — д.

20 — а.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. У чому полягає предмет онтології і чим зумовлені роздуми на ці теми?
2. Поясніть зв'язок мислення та буття.
3. Поясніть зміст категорії буття. Яке розуміння вкладають, коли кажуть що щось існує? Вкажіть характерні відмінності в розумінні існування в різних контекстах.
4. Нескінченність, вічність, матерія — що спільного в цих поняттях і які колізії вони приховують?

5. Поясніть зв'язок явної дійсності та реального світу. Про що можна стверджувати достовірно?
6. Поясніть категорії можливого та дійсного світів.
7. Розтлумачте поняття ідеального. Як воно співвідноситься з поняттям матерії?
8. Поясніть зміст поняття свідомості. У чому проблема зведення свідомості до фізичних взаємодій?
9. Чи є матеріальними думки?
10. Чи можна довести, що за порядком світових подій стоїть воля Бога?
11. Вкажіть і розтлумачте терміни, які описують форми руху.
12. Розтлумачте поняття причинно-наслідкового зв'язку та колізії, які з ним пов'язані.

Теми рефератів

1. Проблеми онтології: загальний огляд.
2. Сучасні концепції та проблематика філософії свідомості.
3. Проблема доведення існування Бога.
4. Еволюція поняття матерії.
5. Поняття ідеї.
6. Онтологія і теорія систем.
7. Мислення і буття.
8. Концепції часу і простору.
9. Концепції еволюції.
10. Поняття природи.
11. Детермінізм та індетермінізм.
12. Категорія буття в історії філософської думки.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Аристотель*. Метафизика // Аристотель. Сочинения: в 4 т. — М.: Мысль, 1976. — Т. 1. — Кн. 1. — Гл. I–IV.
2. *Гегель Г. В. Ф.* Учение о бытии // Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3 т. — М.: Мысль, 1974. — Т. 1. Наука логики.
3. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук: в 3-х т. — М.: Мысль, 1974. — Т. 1. — С. 107–263.
4. *Гольбах П.* Система природы, или о законах мира физического и мира духовного // Избранные философские произведения: в 2 т. — М.: Мысль, 1963. — Т. 1.
5. *Декарт Р.* Метафізичні роздуми (I–V роздуми). — К.: Юніверс, 2000.
6. *Сартр Ж-П.* Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / В. И. Колядко (пер.). — М.: Республика, 2004. — С. 28–196.
7. *Хайдеггер М.* Время и бытие: Статьи и выступления / пер. с нем. — М.: Республика, 1993. — С. 391–406.
8. *Юнг К. Г.* Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. — 1988. — № 1.

Додаткова література

1. *Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінціцький В. М.* Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К.: КНЕУ, 2008.
2. Всемирная энциклопедия: Онтология / Главн. научн. ред. А. А. Грицанов. — М., 2001.
3. *Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-те вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.

4. Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. / за заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник. — Львів: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001.
5. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посіб. для студентів вищих учбових закладів. — К.: Абрис, 1995.
6. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.
7. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.
8. Філософія як історія філософії: підручник / За заг. ред. Ярошовця В. І. — К.: Центр учбової літератури, 2010.
9. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.
10. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.
11. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.

Предметний покажчик

Онтологія, мислення, існування, буття, можливість, дійсність, ніщо, суще, нескінченність, рефлексивний зв'язок, обізнаність, природа, природна дійсність, явне, явище, феномен, час, рух, свідомість, умоглядне існування, реальне існування, об'єктивна реальність, форма, об'єктивна ідея (образ), сутність, ентелехія, матерія, ідеальне буття, відображення, квалії, причина, переміщення (або рух), становлення, прогрес, деградація, регрес, онтогенез, інволюція, причина, наслідок, детермінізм, стохастична картина світу.

Тема 11. ГНОСЕОЛОГІЯ. ЛОГІКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ основні філософські підходи до визначення проблеми пізнання;
- ✓ сутність і структуру пізнавального процесу;
- ✓ основні принципи процесу пізнання;
- ✓ сутність, методи та значення наукового пізнання;

вміти:

- ✓ застосовувати філософський понятійно-категоріальний апарат у процесі аналізу питань, пов'язаних з навчальною діяльністю та повсякденною практикою;
- ✓ застосовувати методи та засоби пізнання з метою підвищення рівня власного інтелектуального та культурного розвитку, професійної компетентності;
- ✓ застосовувати навички критичного мислення;
- ✓ застосовувати навички публічного мовлення, аргументації, ведення дискусії;
- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу.

Основні терміни

Агностицизм — учення, згідно з яким людина не має можливості пізнати сутності речей, не може мати достовірне знання про них.

Гіпотеза — це науково обґрунтований прогноз існування можливих предметів, явищ і процесів у об'єктивній реальності, це знання, яке може бути доведеним фактом у майбутньому.

Гносеологія — філософська дисципліна, що вивчає пізнання, його можливості в людській практиці, рушійні сили, визначальні риси та критерії істини.

Інтуїція — властивість людської свідомості, що дає змогу досягнути істини без попередньої логіки доведення.

Істина — знання, яке достовірно відображає об'єкт пізнання.

Об'єкт пізнання — усе те, на що спрямований пізнавальний інтерес, діяльність суб'єкта пізнання.

Омана — зміст людського знання, в якому об'єкт пізнання відтворюється неадекватно.

Пізнання — процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини.

Поняття — основа абстрактного мислення, форма думки, в якій узагальнюються внутрішні суттєві характеристики предмета, явища або процесу.

Практика — бік предметної діяльності людини, що характеризується зміною та перетворенням природи, суспільства та самої себе, є основною формою пізнання і критерієм істини в пізнанні.

Предмет пізнання — конкретна частина довколишнього світу, буття загалом, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання.

Принцип — основа, з якої слід виходити та якою слід керуватися в процесі наукового пізнання або практичної діяльності.

Раціоналізм — напрям теорії пізнання, який визнає розум основою пізнання та поведінки людей.

Раціональне пізнання — виявляє сутність, закони досліджуваних явищ, досягає об'єктивної істини в її конкретності.

Сенсуалізм — напрям теорії пізнання, згідно з яким відчуття людини є головною формою здобуття істинного знання.

Скептицизм — філософська концепція, згідно з якою висловлюється сумнів щодо можливості досягнення об'єктивної істини.

Сприйняття — цілісний образ предмета, синтез окремих чуттєвих образів.

Суб'єкт пізнання — людина, яка володіє головними методами і засобами пізнання, акумульованими суспільством у процесі його історичного розвитку.

Судження — це форма мислення, яка що-небудь стверджує або, навпаки, заперечує стосовно об'єкта пізнання.

Творчість — діяльність, що створює щось якісно нове (те, чого раніше не було).

Теорія — це найадекватніша форма наукового знання, система істинних знань про дійсність, яка має сувору й логічно вивірену структуру, що дає цілісне й синтетичне знання (уявлення) про закономірності існування предметного світу або процесів, що відбуваються в ньому.

Умовивід — це логічний процес, під час якого з кількох суджень на основі закономірних зв'язків виводяться нові судження.

Уявлення — узагальнений чуттєвий образ предмета, що був зафіксований і сприйнятий раніше, але в цю мить уже відсутній.

Чуттєве пізнання — суб'єктивний образ об'єктивного світу, що його свідомість людини формує за допомогою використання органів чуття (зір, слух тощо).

Абстрагування — процес уявного відсторонення від низки властивостей і відносин об'єкта з одночасним виділенням тих властивостей, боків, які цікавлять дослідника (насамперед суттєвих).

Аксіоматичний метод — спосіб пізнання, під час якого в основу теорії покладено деякі аксіоми, з яких виводяться всі інші твердження цієї теорії.

Аналіз — реальний або уявний поділ предмета на складники.

Аналогія (співвідношення) — встановлення подібності в деяких сторонах, властивостях між нетотожними предметами, об'єктами.

Антисциєнтизм — філософсько-світоглядна позиція, прихильники якої піддають різкій критиці науку, техніку, які, на їхній погляд, не дають можливості здійснити людський прогрес.

Гіпотеза — спосіб пізнавальної діяльності, побудови ймовірного, проблемного знання, яке формулює одну з можливих відповідей на питання, що виникло в процесі дослідження.

Гіпотетично-дедуктивний метод — створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез.

Дедукція (від лат. deductio — виведення) — рух думки від загального до окремого; одна з форм умовиводу.

Ідеалізація — процедура мислення, створення абстрактних ідеалізованих об'єктів, які загалом не реалізуються в дійсності.

Індукція (від лат. inductio — наведення) — рух думки від окремого до загального; одна з форм умовиводу.

Концепція (від лат. conceptio — сукупність, система) — система поглядів на ті чи ті явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії.

Метод (від грец. шлях дослідження чи пізнання) — спосіб матеріального або духовного опанування дійсністю, обумовлений закономірностями відповідного об'єкта.

Метод сходження від абстрактного до конкретного — закон пізнання, згідно з яким мислення переходить від конкретної дійсності до абстрактного в мисленні, а від нього до конкретного в мисленні.

Методика — сукупність, послідовність, порядок використання різноманітних прийомів і методів у дослідженні; своєрідний тактичний план, який визначає засоби та послідовність вирішення конкретного наукового чи практичного завдання.

Методологія — учення про способи організації й побудови теоретичної та практичної діяльності людини; сукупність прийомів дослідження конкретної науки.

Наука — форма духовної діяльності людини, головною функцією якої є вироблення й теоретична систематизація знань про природу, суспільство, а також сам процес пізнання з метою отримання істини й відкриття об'єктивних законів.

Опис — прийом дослідження, коли причинні основи явищ не є предметом аналізу й пізнання обмежується визначенням властивостей та ознак об'єктів з метою більш-менш повного уявлення про них.

Парадигма (від грец. приклад, зразок) — висхідна концептуальна модель (схема) формулювання й вирішення наукових проблем, які домінують у науковому співтоваристві впродовж тривалого часу.

Порівняння — прийом дослідження, який дає можливість установити подібність або відмінність між явищами, що вивчаються.

Проблема — у широкому сенсі — це суперечність між тим, що пізнане, й тим, що ще не пізнане, у вузькому — це ситуація, що характеризується недостатньою кількістю засобів, знань для адекватного досягнення мети (вирішення конкретного завдання).

Синтез — об'єднання нового об'єкта.

Сцієнтизм — це філософська світоглядна позиція, що сприймає (видає) науку як найвищий ступінь розвитку людського розуму.

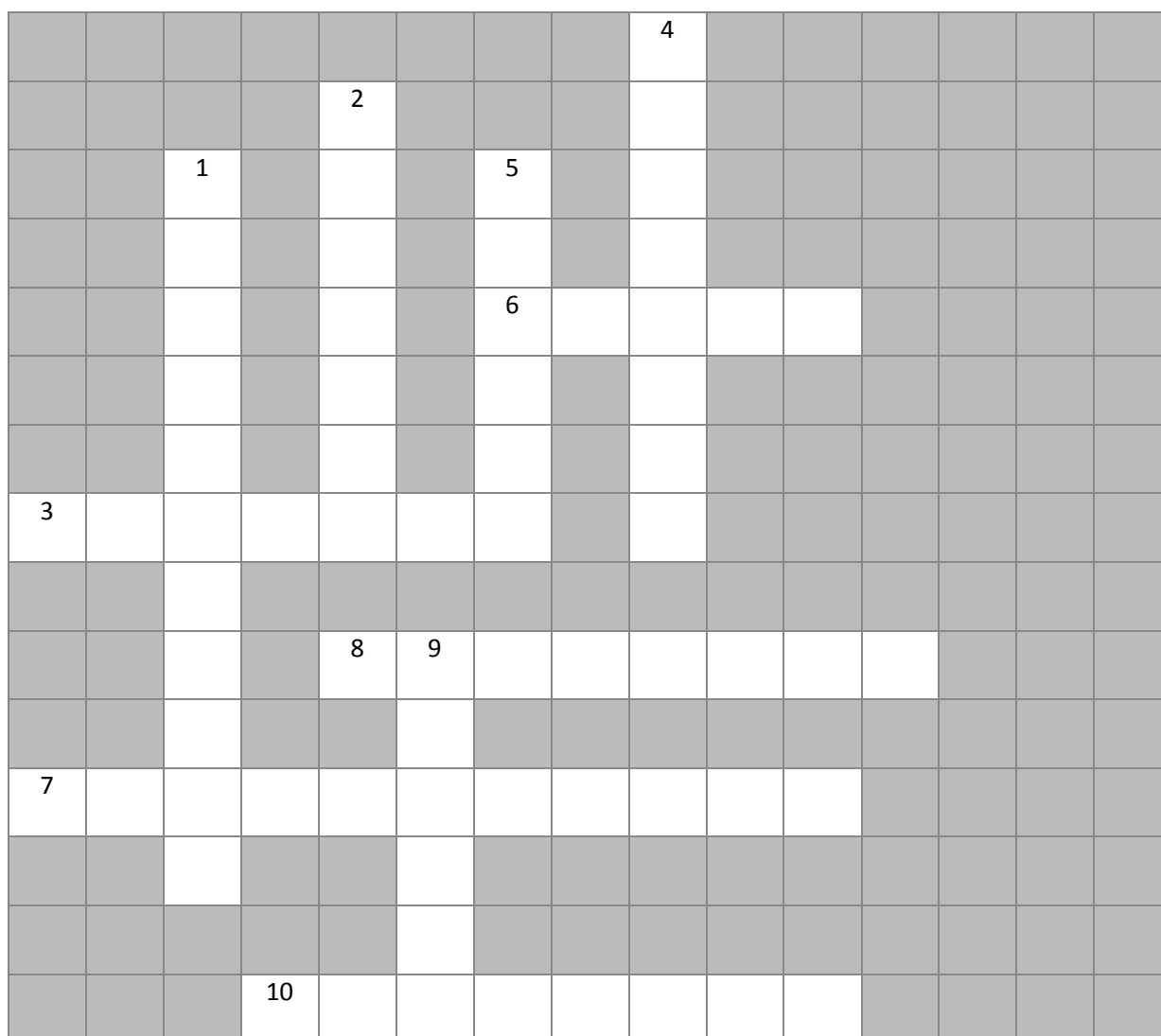
Теорія — особлива сфера людської діяльності, яка складається із сукупності ідей, поглядів, концепцій, учень тощо й протистоїть практиці як предметно-чуттєвій діяльності й водночас перебуває з нею в органічній єдності. У вузькому розумінні — форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності й сутнісні характеристики суб'єктів.

Узагальнення — процес встановлення загальних властивостей та ознак предмета.

Факт (лат. *factum* — зроблене, дійсна подія) — у загальному значенні — дійсна подія, наслідок, випадок, істина; у логіці та методології науки — судження, яке фіксує емпіричне знання про події, що відбуваються об'єктивно незалежно від свідомості.

Формалізація — віддзеркалення змістовного знання в знаково-символічному вигляді (наприклад, формалізація знання мовою).

КРОСВОРД 1

По горизонталі

3. Основа абстрактного мислення, форма думки. **6.** Зміст людського знання, в якому об'єкт пізнання відтворюється неадекватно. **7.** Учення, згідно з яким людина не має можливості пізнати сутності речей, не може мати достовірне знання про них. **8.** Знання, яке може бути доведеним фактом у майбутньому. **10.** Основна форма пізнання і критерій істини в діалектико-матеріалістичній філософії.

По вертикалі

1. Пізнання, яке виявляє сутність, закони досліджуваних явищ, досягає об'єктивної істини в її конкретності. 2. В пізнанні — конкретна частина довколишнього світу, буття загалом, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання. 4. Процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини. 5. Найадекватніша форма наукового знання, система істинних знань про дійсність, яка має строгу й логічно вивірену структуру. 9. Знання, яке достовірно відображає об'єкт пізнання.

Відповіді до кросворда 1

По горизонталі

3. Поняття.

6. Омана.

7. Агностицизм.

8. Гіпотеза.

10. Практика.

По вертикалі

1. Раціональне.

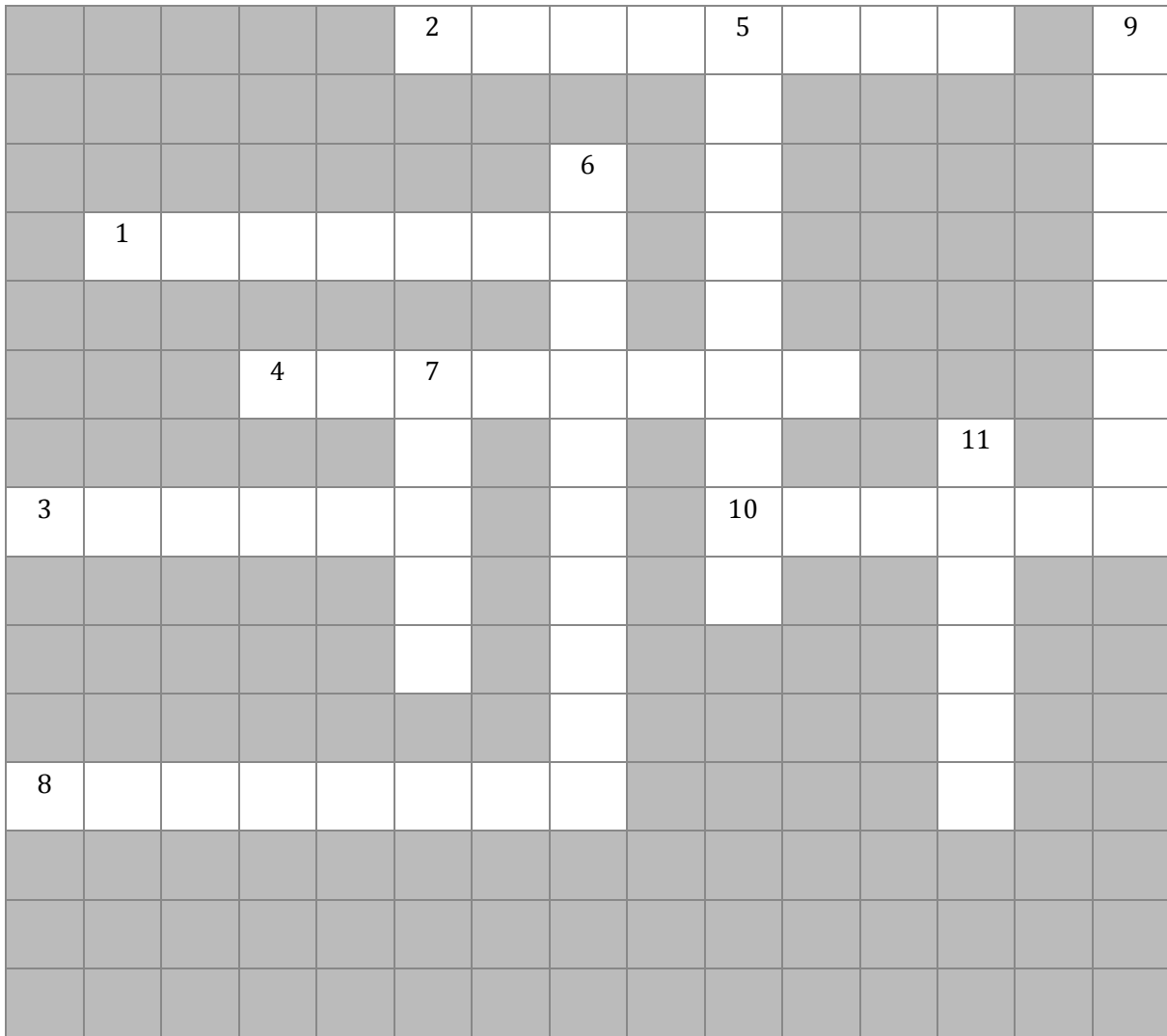
2. Предмет.

4. Пізнання.

5. Теорія.

9. Істина.

КРОСВОРД 2

По горизонталі

1. Основа, з якої слід виходити, та якою слід керуватися в процесі наукового пізнання або практичної діяльності. **2.** Знання, яке може бути доведеним фактом у майбутньому. **3.** Знання, яке достовірно відображає об'єкт пізнання. **4.** Логічний процес, під час якого з кількох суджень на основі закономірних зв'язків виводяться нові судження. **8.** Узагальнений чуттєвий образ предмета, що був зафіксований і сприйнятий раніше, але в цю мить уже відсутній. **10.** Найадекватніша форма наукового знання, система істинних знань про дійсність, яка має суворо й логічно вивірену структуру.

По вертикалі

5. Діяльність, що створює щось якісно нове (те, чого раніше не було). **6.** Цілісний образ предмета, синтез окремих чуттєвих образів. **7.** Зміст людського знання, в якому об'єкт пізнання відтворюється неадекватно. **9.** Властивість людської свідомості, що дає змогу досягнути істину без попередньої логіки доведення. **11.** Навмисне фальшування істини з метою реалізації вузькопрагматичних інтересів соціальної групи або окремої особи.

Відповіді до кросворда 2

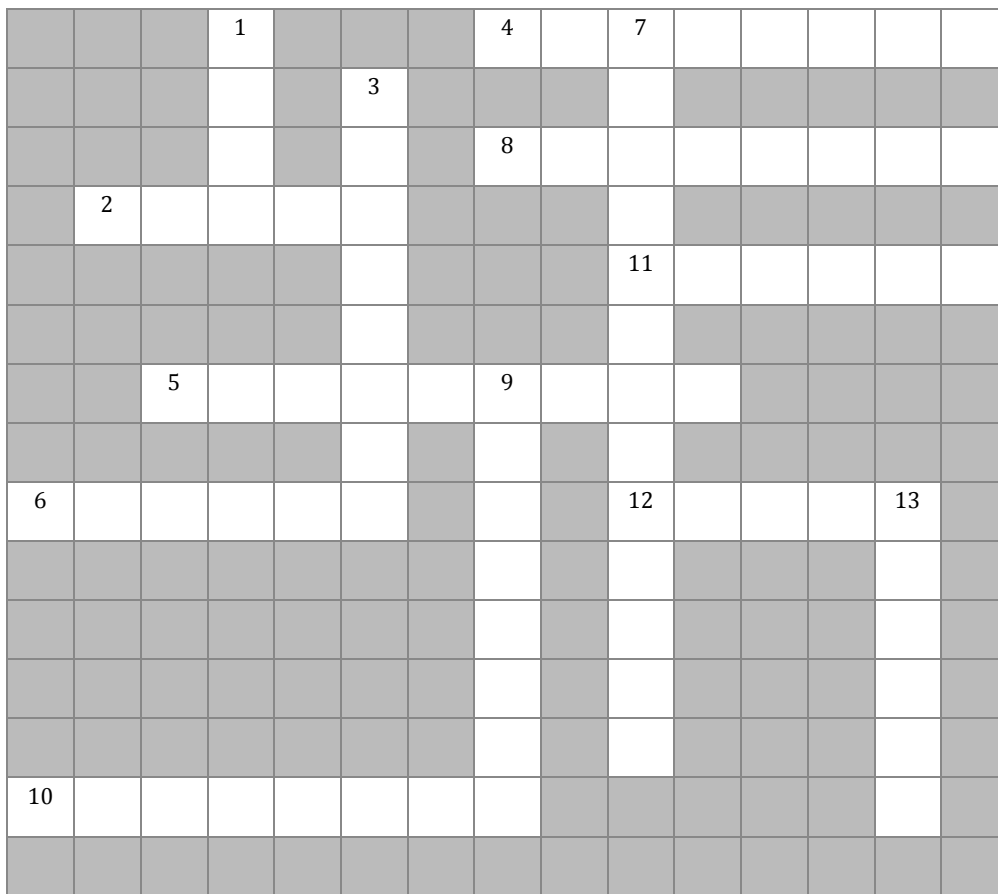
По горизонталі

1. Принцип.
2. Гіпотеза.
3. Істина.
4. Умовивід.
8. Уявлення.
10. Теорія.

По вертикалі

5. Творчість.
6. Сприйняття.
7. Омана.
9. Інтуїція.
11. Брехня.

КРОСВОРД 3

По горизонталі

2. Спосіб матеріального або духовного опанування дійсністю, обумовлений закономірностями відповідного об'єкта. **4.** Встановлення подібності в деяких сторонах, властивостях між нетотожними предметами, об'єктами. **5.** Основна ідея будь-якої теорії. **6.** Сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень тощо, яка протистоїть практиці як предметно-чуттєвій діяльності й водночас перебуває з нею в органічній єдності. **8.** Своєрідний тактичний план, який визначає засоби та послідовність вирішення конкретного наукового чи практичного завдання. **10.** Спосіб пізнавальної діяльності, побудови ймовірного, проблемного знання, яке формулює одну з можливих відповідей на питання, що виникло в процесі дослідження. **11.** Об'єднання нового об'єкта. **12.** Форма духовної діяльності людини, головною функцією якої є вироблення й теоретична систематизація знань, а також сам процес пізнання з метою отримання істини й відкриття об'єктивних законів.

По вертикалі

1. Судження, яке фіксує емпіричне знання про події, що відбуваються об'єктивно незалежно від свідомості. **3.** Рух думки від окремого до загального. **7.** Філософсько-світоглядна позиція, прихильники якої піддають різкій критиці науку, техніку, які, на їхній погляд, не дають можливості здійснити людський прогрес. **9.** Суперечність між тим, що пізнане, й тим, що ще не пізнане. **13.** Реальний або уявний поділ предмета на складники.

Відповіді до кросворда 3

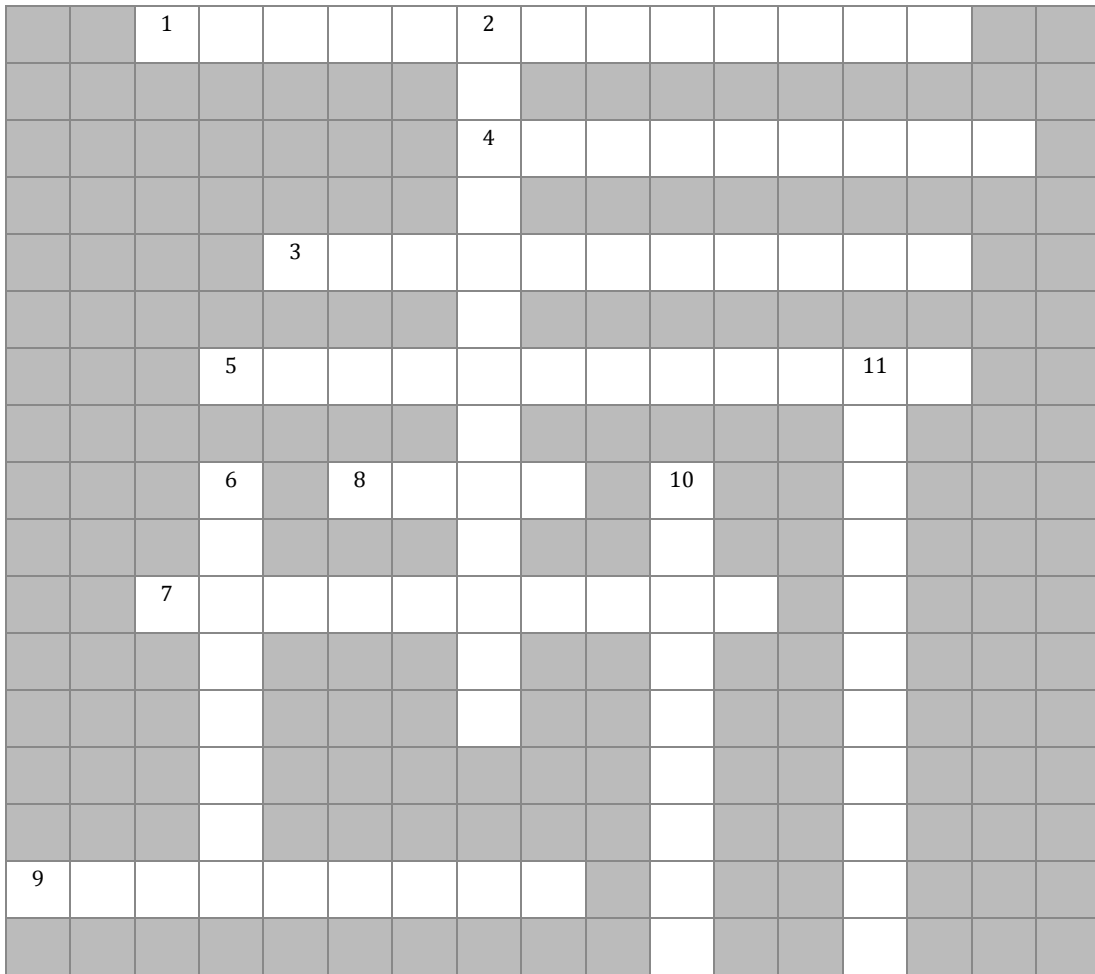
По горизонталі

2. Метод.
4. Аналогія.
5. Концепція.
6. Теорія.
8. Методика.
10. Гіпотеза.
11. Синтез.
12. Наука.

По вертикалі

1. Факт.
3. Індукція.
7. Антисцієнтизм.
9. Проблема.
13. Аналіз.

КРОСВОРД 4

По горизонталі

- 1.** Процес уявного відсторонення від низки властивостей і відносин об'єкта з одночасним виділенням тих властивостей, боків, які цікавлять дослідника.
- 3.** Учення про способи організації й побудови теоретичної та практичної діяльності людини.
- 4.** Філософська світоглядна позиція, що сприймає (видає) науку як найвищий ступінь розвитку людського розуму.
- 5.** Віддзеркалення змістовного знання в знаково-символічному вигляді.
- 7.** Прийом дослідження, який дає можливість установити подібність або відмінність між явищами, що вивчаються.
- 8.** Прийом дослідження у разі, коли причинні основи явищ не є предметом аналізу і пізнання обмежується визначенням властивостей та ознак об'єктів з метою більш-менш повного уявлення про них.
- 9.** Висхідна концептуальна модель

(схема) формулювання й вирішення наукових проблем, які домінують у науковому співтоваристві впродовж тривалого часу.

По вертикалі

2. Метод як спосіб пізнання, під час якого в основу теорії покладено деякі аксіоми, з яких виводяться всі інші твердження цієї теорії. **6.** Ситуація, що характеризується недостатньою кількістю засобів, знань для адекватного досягнення мети (вирішення конкретного завдання); **10.** Система поглядів на ті чи ті явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії; **11.** Процедура мислення, створення абстрактних ідеалізованих об'єктів, які загалом не реалізуються в дійсності.

Відповіді до кросворда 4

По горизонталі

1. Абстрагування.
3. Методологія.
4. Сцієнтизм.
5. Формалізація.
7. Порівняння.
8. Опис.
9. Парадигма.

По вертикалі

2. Аксиоматичний.
6. Проблема.
10. Концепція.
11. Ідеалізація.

Тести для самоконтролю

Тест 1

1. До висхідних принципів теорії пізнання належать (викреслити неправильну відповідь):

- а) пізнавальності;
- б) об'єктивності;
- в) абсолютності;
- г) практики.

2. Гносеологія — це:

- а) грецька богиня;
- б) особливість мислення;
- в) синонім істини;
- г) розділ філософії.

3. Яка з названих категорій є основною в гносеології?

- а) субстанція;
- б) істина;
- в) матерія;
- г) міра;
- д) буття.

4. До трьох основних форм чуттєвого пізнання належать:

- а) відчуття, передчуття, враження;
- б) відчуття, сприйняття, уявлення;
- в) враження, уявлення, передчуття;
- г) сприйняття, уявлення, передчуття.

5. До трьох головних форм логічного пізнання належать:

- а) поняття, переконання, судження;
- б) переконання, судження, умовивід;
- в) судження, умовивід, аргументація;
- г) поняття, судження, умовивід;
- д) аргументація, переконання, судження.

6. Що з перерахованого належить до форми раціонального пізнання:

- а) інтуїція;
- б) передбачення;
- в) поняття;
- г) осяяння.

7. Яка з наведених концепцій не є гносеологічною позицією (не належить до пізнавального процесу):

- а) агностицизм;
- б) емпіризм;
- в) екзистенціалізм;
- г) раціоналізм.

8. Критерієм наукового знання відповідає тільки:

- а) астрологія;
- б) парапсихологія;
- в) синергетика;
- г) хіромантія.

9. За марксистською концепцією головною функцією практики є (викреслити неправильну відповідь):

- а) джерело пізнання;
- б) мета пізнання;
- в) критерій істини;
- г) метод пізнання.

10. Основні характеристики істини (викреслити неправильну відповідь):

- а) об'єктивність і суб'єктивність;
- б) абсолютність і відносність;
- в) процес;
- г) соціальний запит.

11. Інтуїція в матеріалістичній філософії тлумачиться як (викреслити неправильну відповідь):

- а) Богоодкровення;

- б) перерваний логічний ланцюжок суджень;
- в) неконтрольований свідомістю логічний умовивід;
- г) як результат попередньо акумульованого досвіду;
- д) єдність чуттєвого і логічного.

12. Основні форми практики (викреслити неправильну відповідь):

- а) науково-експериментальна;
- б) соціальна практика, яка трансформує суспільство;
- в) духовна діяльність;
- г) матеріальне виробництво;
- д) наукова теорія.

13. Кого вважають головним фундатором агностицизму:

- а) І. Канта;
- б) Г. Гегеля;
- в) Д. Г'юма;
- г) Л. Фейєрбаха.

14. Цілковитим заперечує принципову можливість достовірного пізнання світу учення ... (оберіть правильну відповідь)

- а) сцієнтизм;
- б) агностицизм;
- в) антисцієнтизм;
- г) раціоналізм.

15. Хто автор афоризму «мислю, а отже, існую»:

- а) Рене Декарт;
- б) Бенедикт Спіноза;
- в) Вільям Оккам;
- г) Френсис Бекон.

16. Кому належить вислів «знання — сила»:

- а) Бенедикту Спінозі;
- б) Рене Декарту;
- в) Вільяму Оккаму;

г) Френсису Бекону.

17. Яка з поданих думок відображає точку зору догматизму:

- а) дійсне знання є об'єктивним за своїм змістом;
- б) усі наші знання тільки відносні, у них немає нічого абсолютного;
- в) у кожній відносній істині є елементи абсолютної істини;
- г) істина — це знання, вірне завжди і за будь-яких обставин.

18. Процесуальний характер істини розкривають категорії (викреслити не-правильну відповідь):

- а) відносного – абсолютного;
- б) об'єктивного – суб'єктивного;
- в) випадкового – необхідного.

«Ключ» до відповідей

1 — в.

2 — г.

3 — б.

4 — б.

5 — г.

6 — в.

7 — в.

8 — в.

9 — г.

10 — г.

11 — а.

12 — д.

13 — а.

14 — б.

15 — а.

16 — г.

17 — г.

18 — в.

Тест 2

1. Характерні риси наукового пізнання (викреслити неправильну відповідь):

- а) предметне об'єктивне вивчення дійсності;
- б) точність результатів;
- в) логічність висновків;
- г) чітка мова фіксації знань;
- д) доступність знань.

2. Основні критерії наукової істини (викреслити неправильну відповідь):

- а) прагматичний;
- б) віросповідальний;
- в) логічний;
- г) моральний;
- д) естетичний.

3. Основні методи емпіричного пізнання — це (викреслити неправильну відповідь):

- а) спостереження;
- б) опис;
- в) уявний експеримент;
- г) експеримент;
- д) виміри;
- е) порівняння.

4. Основні загальнологічні методи (викреслити неправильну відповідь):

- а) емпатія;

- б) аналіз і синтез;
- в) індукція і дедукція;
- г) аналогія.

5. До форм наукового пізнання НЕ належить:

- а) проблема;
- б) інтуїція;
- в) гіпотеза;
- г) науковий факт;
- д) теорія.

6. Який з наступних критеріїв визначає науковість пізнання? (викреслити неправильну відповідь):

- а) можливість пошуку об'єктивних законів природи;
- б) пошук об'єктивної істини;
- в) логіка доведення істинності отриманих результатів;
- г) беззастережне сприйняття фактів, тверджень як істинних на основі внутрішніх суб'єктивних переконань.

7. Основною формою емпіричного рівня процесу наукового пізнання є:

- а) гіпотеза;
- б) науковий факт;
- в) подія;
- г) теорія.

8. Основною формою теоретичного рівня процесу наукового пізнання є:

- а) теорія;
- б) гіпотеза;
- в) факт;
- г) подія.

9. Суперечність між тим, що пізнане, й тим, що не пізнане становить:

- а) проблему;

- б) аксіому;
- в) теорему;
- г) доведення.

10. Назвіть, що НЕ належить до основних форм наукового пізнання:

- а) поняття;
- б) проблема;
- в) гіпотеза;
- г) теорія.

11. За ступенем узагальнення та сферою використання наукові методи поділяють на:

- а) емпіричні і теоретичні;
- б) філософські, загальнонаукові, спеціальні;
- в) емпіричні, теоретичні, загальнологічні.

12. До головних методів теоретичного дослідження належать (викреслити зайве):

- а) формалізація;
- б) аксіоматичний метод;
- в) гіпотетично-дедуктивний;
- г) сходження від абстрактного до конкретного;
- д) метод колективної генерації ідей.

13. Що з перерахованого НЕ належить до загальнологічних методів:

- а) спостереження;
- б) аналіз;
- в) синтез;
- г) абстрагування.

14. Рух думки від одиничного факту до узагальненого висновку це:

- а) абстракція;
- б) дедукція;

- в) індукція;
- г) коаліція.

15. Назвіть метод, який Ф. Бекон уважав головним у науковому пізнанні:

- а) аналіз;
- б) дедукція;
- в) синтез;
- г) індукція.

16. Назвіть метод, який Р. Декарт уважав головним у науковому пізнанні:

- а) аналіз;
- б) дедукція;
- в) синтез;
- г) індукція.

17. Позитивну роль науки як найвищого ступеня розвитку людського розуму й наукового пізнання віддзеркалює філософська світоглядна позиція:

- а) сцієнтизм;
- б) антисцієнтизм;
- в) коеволюція;
- г) науково-технічна революція.

18. Вкажіть, яке з тверджень є відображенням позиції антисцієнтизму:

- а) наука — джерело прогресу людського суспільства.
- б) наукові досягнення можуть бути використані як на благо, так і завдати зла.
- в) наука в сучасних умовах стала чинником дегуманізації людини і суспільства.
- г) мета науки — виключити все суб'єктивне, психологічне, класове зі сфери знання, повністю об'єктивувати пізнання.

19. Наука зародилася за часів античності (VI–IV ст. до н. е.), але остаточно сформувалася:

- а) у середньовічних університетах;

- б) в епоху Відродження;
- в) у період Нового часу (до XVII ст.);
- г) в епоху Просвітництва (XVIII ст.);
- д) у середині XX ст.

20. Найголовнішою формою наукового пізнання як системи узагальнених знань є (оберіть відповідний термін):

- а) теорія;
- б) поняття;
- в) проблема;
- г) гіпотеза.

«Ключ» до відповідей

- 1 — д.
- 2 — б.
- 3 — в.
- 4 — а.
- 5 — б.
- 6 — г.
- 7 — б.
- 8 — г.
- 9 — а.
- 10 — а.
- 11 — б.
- 12 — в.
- 13 — а.
- 14 — в.
- 15 — г.
- 16 — б.

17 — г.

18 — в.

19 — в.

20 — а.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Дайте визначення поняття «гносеологія».
2. Охарактеризуйте сутність пізнавального процесу.
3. Які існують головні підходи у вирішенні проблеми пізнання.
4. Дайте коротку характеристику основних принципів пізнання.
5. Назвіть основні структурні елементи процесу пізнання.
6. Що таке істина, які критерії істини пропонує сучасна гносеологія.
7. Охарактеризуйте зв'язок чуттєвого та раціонального рівнів пізнання.
8. Яку роль у процесі пізнання відіграє інтуїція?
9. Дайте визначення поняттям «наукове пізнання» та «наука».
10. Дайте визначення поняття «наукова картина світу».
11. Перерахуйте і дайте коротку характеристику особливостей наукового пізнання.
12. Назвіть і дайте коротку характеристику структурним елементам наукового пізнання.
13. Дайте коротку характеристику основним формам теоретичного рівня наукового пізнання (проблема, гіпотеза, теорія).
14. Дайте визначення поняття «логіка та методологія наукового пізнання».
15. Що таке методи наукового пізнання?
16. Охарактеризуйте філософські методи пізнання.
17. Охарактеризуйте загальнонаукові методи пізнання (емпіричні, теоретичні, загальнологічні).
18. Що таке спеціальні наукові методи? Яку роль вони відіграють у процесі наукового пізнання?

19. Охарактеризуйте дві протилежні позиції оцінки розвитку науки в сучасному світі.
20. Чи можна оцінювати науку з погляду норм моралі?

Теми рефератів

1. Знання та віра.
2. Істина, брехня, омана.
3. Істина та корисність.
4. Пізнання і творчість.
5. Агностицизм та його головні напрями.
6. Специфіка чуттєвого рівня пізнання та його форми.
7. Специфіка форм логічного пізнання.
8. Розум, здоровий глузд, їх особливості та взаємозв'язок.
9. Конкретне та абстрактне в процесі пізнання.
10. Взаємодія пізнавальної та практичної діяльності людини.
11. Характеристики критеріїв істини в процесі пізнання.
12. Агностицизм і скептицизм — що їх поєднує і відрізняє?
13. Феномен інтуїції (містичної і наукової) в процесі пізнання.
14. Наукове пізнання як вид духовної діяльності та спосіб теоретичного освоєння дійсності.
15. Наука та проблема класифікації наукових знань.
16. Динаміка розвитку сучасної науки.
17. Специфіка форм наукового пізнання (проблема, гіпотеза, теорія, практика).
18. Специфіка філософських методів наукового пізнання.
19. Специфіка загальнонаукових методів наукового пізнання.
20. Сцієнтизм і антисцієнтизм як протилежні оціночні позиції ролі і значення сучасної науки.
21. Етика науки як сукупність моральних норм і принципів організації наукової діяльності.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Декарт Р.* Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. — К.: Тандем, 2001.
2. *Поппер К.* Логика социальных наук // Вопросы философии. — 1992. — № 10. — С. 65–75.
3. *Рассел Б.* Человеческое познание: его сферы и границы. — К.: Ника-Центр, 2001. — 560 с.
4. *Хабермас Ю.* Познание и интерес // Философские науки. — 1990. — № 1. — С. 88–99.
5. *Хайдеггер М.* О сущности истины // Философские науки. — 1989. — № 4. — С. 88–104.

Додаткова література

1. *Алексеев П. В., Панин А. В.* Теория познания и диалектика. — М., 1991.
2. *Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінцицький В. М.* Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К.: КНЕУ, 2008.
3. *Йолон П.* Тенденції розвитку сучасної методології науки // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 7–8. — С. 239–243.
4. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посіб. для студентів вищих учбових закладів. — К.: Абрис, 1995.
5. *Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-тє вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.
6. Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. / За заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник. — Львів: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001.
7. *Присухін С. І.* Методологія системного підходу та наукових досліджень у сфері державного управління: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2012.

8. *Присухін С. І.* Філософія: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2008.
9. *Присухін С. І.* Філософія: навч. посіб.: у 2 ч. — Ч. 2. Система філософії у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях. — К.: КНЕУ, 2006.
10. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.
11. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.
12. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.
13. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.
14. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.

Предметний покажчик

Агностицизм, гіпотеза, гносеологія, інтуїція, істина, об'єкт пізнання, омана, пізнання, поняття, практика, предмет пізнання, принцип, раціоналізм, раціональне пізнання, сенсуалізм, скептицизм, сприйняття, суб'єкт пізнання, судження, творчість, теорія, умовивід, уявлення, чуттєве пізнання, абстрагування, аксіоматичний метод, аналіз, аналогія, антисцієнтизм, гіпотеза, гіпотетично-дедуктивний метод, дедукція, ідеалізація, індукція, концепція, метод, метод сходження від абстрактного до конкретного, методика, методологія, наука, опис, парадигма, порівняння, проблема, синтез, сцієнтизм, теорія, узагальнення, факт, формалізація.

Тема 12. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ особливості філософського аналізу суспільства;
- ✓ структуру і функції суспільства;
- ✓ основні чинники суспільного розвитку;
- ✓ сутність людини з філософської точки зору;
- ✓ сутність та особливості духовної сфери життя суспільства;
- ✓ сутність та класифікацію життєвих цінностей людини.

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ аналізувати, узагальнювати і оцінювати теоретико-практичні знання про різні прояви соціальних процесів, бути здатним до адекватної реакції на соціальну динаміку і готовим до постійного навчання, формування культури мислення;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції.

Основні терміни

Діяльність — це усвідомлена активність людини, спрямована на досягнення поставленої *мети* відповідно до її *потреб*.

Індивід (від лат. *individuum* — неподільне) — окремий представник соціальної спільноти, якому притаманні основні соціально-демографічні або соціально-професійні характеристики цієї спільноти.

Особистість (лат. persona) — конкретний вираз цілісного втілення і реалізація сутності людини в системі соціально значущих рис і якостей, самосвідомості, ціннісних орієнтирів, соціальних відносин, відповідальності за свої вчинки та певна автономність щодо суспільства тощо.

Соціум (від лат. «соціо» — з'єднати, поєднати, розпочинати спільну працю) — система суспільного співжиття людей.

Соціальна структура суспільства — усталений взаємозв'язок та взаємодія людей, їх груп у суспільстві, конкретно-історичний вираз системи суспільних відносин як продукту соціальної діяльності людини, груп людей.

Соціальна філософія — філософія, що базується на принципі антропоцентризму, досліджує стан суспільства як цілісної системи, всезагальні закони та рушійні сили його функціонування та розвитку, його взаємозв'язок з природним середовищем, навколишнім світом у цілому.

Суспільні відносини — це різноманітні форми взаємозв'язків, які виникають у процесі спільної життєдіяльності між окремими людьми, між людьми і різними соціальними групами, а також усередині соціальних груп.

Цивілізація (від лат civilis — громадянський, державний, суспільний) — така ступінь людської культури, яка поступово привчає людину до цілеспрямованих, упорядкованих спільних дій із собі подібними як найважливішої передумови культури.

КРОСВОРД

	1																
				3			4					5			6		
										8							
				7													
	2																
		9															
							11										
10																	
					12												

По горизонталі

3. Філософське вчення про феномен. **7.** Одна з характерних рис людини, що дозволяє діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. **2.** Сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання людей. **9.** Напрямок розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш організованого до більш організованого, досконалого. **11.** Продуктивна діяльність, що здатна породжувати щось якісно нове в матеріальній і духовній сферах. **10.** Фантазія, мрія, що немає наукового підґрунтя у вивченні закономірностей розвитку суспільства, без реальних підстав для її здійснення. **12.** Нетілесне начало; здатність людини або групи людей до діяльності на основі свідомості та волі.

По вертикалі

1. Усвідомлена активність людини, яка спрямована на досягнення поставленої мети, відповідно до потреб. **7.** Система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. **4.** Цілісне втілення і реалізація сутності людини в системі соціально значущих рис і якостей, соціальних відносин, відповідальності за свої вчинки та певна автономність щодо суспільства. **8.** Усе населення певної країни, території; етнічна спільність. **5.** Біосоціальна істота виду *Homo sapiens*. **6.** Окремий представник соціальної спільноти.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

- 3. Феноменологія.
- 7. Свобода.
- 2. Суспільство.
- 9. Прогрес.
- 11. Творчість.
- 10. Утопія.
- 12. Дух.

По вертикалі

- 1. Діяльність.
- 7. Світогляд.
- 4. Особистість.
- 8. Народ.
- 5. Людина.
- 6. Індивід.

Тести для самоконтролю

1. Філософське вчення про суспільство — це:

- а) соціологія;
- б) соціальна філософія;
- в) філософія історії;
- г) онтологія.

2. Основою суспільства є:

- а) спільна праця людей;
- б) духовна єдність людей;
- в) боротьба за виживання;
- г) релігія.

3. Предметом соціальної філософії є:

- а) суспільно-виробничі відносини;
- б) функціонування соціальних інститутів;
- в) закони виникнення основних сфер суспільного життя;
- г) цілісна система у взаємодії всіх сторін суспільства.

4. В основі суспільних відносин лежить:

- а) суспільна діяльність;
- б) обмін матеріальними і духовними благами;
- в) спілкування;
- г) мораль.

5. Визначальним у сутності людини як особистості є властивості:

- а) біологічні;
- б) фізичні;
- в) психологічні;
- г) соціальні.

6. Соціальний інститут — це:

- а) система норм, що регулюють суспільні відносини;

- б) стійка форма організації і регулювання суспільного життя;
- в) система цінностей певної спільноти;
- г) форма діяльності людей.

7. Суспільна свідомість — це:

- а) сума свідомості індивідів;
- б) надіндивідуальне духовне утворення;
- в) спільна думка;
- г) відображення суспільного буття суспільним суб'єктом.

8. Вчення про суспільно-економічну формацію створив:

- а) О. Конт;
- б) К. Маркс;
- в) Л. Гумільов;
- г) О. Шопенгауер.

9. Діяльність — це:

- а) праця;
- б) виробництво;
- в) спілкування;
- г) цілеспрямоване активне ставлення до світу.

10. Основою суспільства в матеріалістичній філософії є:

- а) матеріальне виробництво;
- б) інформація;
- в) технології;
- г) ідеологія.

11. Назвіть основні риси суспільного буття.

12. Назвіть основні соціальні протиріччя за сферами дії.

13. Назвіть основні елементи суспільної свідомості.

14. Назвіть основні типи цінностей.

15. Назвіть основні елементи соціальної структури суспільства.

16. Кому належить вислів: «Соціальний плюралізм рано дав поштовх появі інституту власності, парламентів та інших інституцій, які представляли інтереси аристократії, духовенства, торгівців та інших груп населення. Ці інституції забезпечували форми репрезентації, які у ході модернізації розвинулися в інститути сучасної демократії»?

17. Кому належить вислів: «Люди виступають виробниками своїх уявлень, ідей тощо, але йдеться про дійсних, діючих людей, обумовлених певним розвитком їхніх виробничих сил і відповідним цьому розвитку спілкуванням, безпосередньо до його найвіддаленіших форм»?

18. Вкажіть, яких поглядів на суспільство дотримувалися такі мислителі:

1) Геродот	а) система суспільного співжиття людей
2) Н. Макіавеллі	б) історія життєдіяльності людей
3) Арістотель	с) сукупність факторів
4) К. Маркс	д) головною складовою соціуму є держава
5) М. Вебер	е) суспільно-економічна формація

19. Які особливості діяльності людини в умовах ринкових відносин?

20. Назвіть основні теорії і концепції суспільного розвитку.

«Ключ» до відповідей

1 — б.

2 — а.

3 — г.

4 — а.

5 — г.

6 — б.

7 — г.

8 — б.

9 — г.

10 — а.

11 — об'єктивність, цілеспрямованість, матеріальність, взаємодія.

12 — економічні, політичні, соціальні, духовні, побутові.

13 — узагальнені уявлення, ідеї, теорії, почуття, звичаї, традиції.

14 — матеріальні, соціально-політичні, духовні.

15 — індивіди, соціальні групи, соціальні спільноти, соціальні організації, соціальні інститути.

16 — Хантінгтон С. «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку».

17 — Маркс К., Енгельс Ф. «Німецька ідеологія».

18. 1) b; 2) d; 3) a; 4) e; 5) c.

19 — В умовах ринку людина має більше шансів, ніж при інших формах господарювання, самостійно вибрати шлях для поліпшення свого життя, кращого і найповнішого задоволення своїх потреб. Проблема вибору для кожної людини є проявом і здійсненням найвищої цінності людини — свободи. Свобода — це можливість мислити і діяти вільно, самостійно та відповідально. Відповідальність є головним атрибутом, складовою свободи. Без відповідальності немає свободи. Кожне самостійне рішення в умовах ринку передбачає відповідальність за нього, за результати діяльності згідно з цим рішенням.

20 — натуралістична концепція, ідеалістична концепція, матеріалістична концепція, діалектично-матеріалістична концепція, технократичні концепції (концепція постіндустріального суспільства, концепція інформаційного суспільства, концепція постмодернізму, постеконімічна концепція), феноменологічна концепція.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Що таке суспільство?
2. Що є предметом соціальної філософії?
3. Розкрийте сутність поняття «суспільні відносини».

4. У чому полягає специфіка соціального пізнання?
5. Яке місце посідає соціальна філософія в системі суспільних наук?
6. Як ви розумієте поняття «матеріальне» та «духовне» виробництво?
7. Яка структура суспільства?
8. Який зміст вкладається в поняття «соціальна група»?
9. Причини виникнення й існування класів.
10. Які основні складові духовного життя суспільства?
11. Які елементи структури суспільної свідомості?
12. У чому полягає головний зміст буденної і теоретичної свідомості?
13. Які основні відмінності суспільної психології та суспільної ідеології?
14. Які головні форми суспільної свідомості й у чому їхні особливості?
15. У чому полягає відносна самостійність суспільної свідомості?

Теми рефератів

1. Предмет і структура соціальної філософії.
2. Сучасні концепції про типологію суспільного поступу.
3. Соціальний простір і час: основні закономірності розвитку.
4. Основні засади сенсу історії.
5. Людина і Всесвіт.
6. Геополітика в минулому і сьогодні.
7. Екологія. Мораль. Політика.
8. Сім'я. Її соціальні функції та роль у житті особистості.
9. Проблема рушійних сил суспільного розвитку в сучасній соціальній філософії.
10. Роль еліти та видатних особистостей в історичному процесі.
11. Основні тенденції розвитку соціально-етнічних спільнот.
12. Нації та національні відносини в сучасному світі.
13. Національна свідомість і світогляд.

14. Проблема особистості як соціальний феномен історичного поступу.
15. Діалектика взаємодії особистості і суспільства.
16. Індивід як соціоприродна і соціальна істота.
17. Потреби як фактор формування особистості.
18. Людина — найвища цінність суспільства.
19. Діяльність — основа формування особистості.
20. Сутність і мета гуманістичного виховання особистості.

Бібліографічний список

Основна література

1. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Генеза, 1996.
2. Андрущенко В. Соціальна філософія: історія, теорія, методологія: підручник. — К., 2006.
3. Арон Р. Избранное: Введение в философию истории. — М.; СПб., 2000.
4. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу. XVII–XVIII ст.: підручник. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2000.
5. Історія філософії: підручник / Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. — К.: ПАРАПАН, 2002.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. — К.: Основи, 1995.
7. Соколов В. В. Европейская философия XV–XVII вв. — М., 1984.
8. Філософія глобальних проблем сучасності / Арутюнов В. Х., Свінціцький В. М. — К.: КНЕУ, 2008.

Додаткова література:

1. Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінціцький В. М. Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К.: КНЕУ, 2008.
2. Барулин В. С. Социальная философия: учебник. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — Ч. 1, 2.

3. *Приченій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-те вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.

4. *Нестеренко В. Г.* Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посіб. для студ. вищ. учбових закл. — К.: Абрис, 1995.

5. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.

6. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.

7. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.

8. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.

9. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.

Електронний ресурс

1. http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/lavr/index.php

Предметний покажчик

Соціальна філософія, соціальне, суспільство, діалектико-матеріалістичний підхід у дослідженні соціального, натуралістичний підхід у дослідженні соціального, соціологічний підхід у дослідженні соціального, фрейдівський підхід у дослідженні соціального, цивілізаційний підхід у дослідженні соціального, культурологічний підхід у дослідженні соціального, об'єктивно-ідеалістичний підхід у дослідженні соціального, феноменологічний підхід у дослідженні соціального, системно-синергетичний підхід у дослідженні соціального, соціальна структура суспільства, духовна сфера життя суспільства, духовне життя людини, діяльність, духовне виробництво, потреби людини, процес соціалізації, матеріальне виробництво, цінність.

Тема 13. ЕТИКА ЯК «ПРАКТИЧНА» ФІЛОСОФІЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ сутність етики як філософської науки про мораль;
- ✓ сутність основних етичних категорій;
- ✓ суть категорій «добра» і «зла» як абсолютних координат моралі;
- ✓ визначення понять «моральний обов'язок», «моральна свобода» та «моральна відповідальність»;
- ✓ визначення поняття «совість», її складові та місце в механізмі морального регулювання;
- ✓ основні положення та підходи етики щодо сенсу життя людини та справедливості;

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ застосовувати навички проведення дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції;
- ✓ працювати в групі.

Основні терміни

Етика (давньогрец. *ethos* — звичай, характер, стиль мислення) — наука, що вивчає мораль.

Мораль (лат. *moris* — звичай, порядок, характер) — звичаї суспільства, установлені норми поведінки.

Добро — це основна моральна цінність, яка часто пов'язується з категорією блага.

Благо — ієрархічна сукупність зовнішніх явищ та внутрішніх станів, котрі оцінюються позитивно на тій підставі, що вони мають яку-небудь цінність, крім речей, що викликають приємні відчуття.

Вище благо — удосконалення відносин у суспільстві та самої особистості, тобто розвиток людини та людства; тож усе, що в діях індивіда сприяє цьому, — добро, а перешкоджає — зло. Вище благо — це кінцева мета, котра не може бути засобом ні для чого іншого.

Доброчесність — морально похвальні людські якості, які в різних культурах і в різні епохи суттєво відмінні.

Зло — абсолютна протилежність добра; у широкому сенсі — те, що протилежне благу, тобто оцінюється негативно. Якщо основними складовими блага є задоволення, істина, користь, краса та добро, то зло, як його протилежність, об'єднує в собі страждання, неправду, шкоду, потворність, аморальність. Зло — це те, що руйнує життя та благополуччя людини. Воно виражається через знищення, пригноблення, приниження. Зло деструктивне, воно веде до розпаду, до відчуження людей один від одного і від життєдайних витоків буття, до загибелі.

Фізичне (або природне) зло — це природні стихійні лиха, котрі руйнують наш добробут (землетруси, повені, урагани, виверження вулканів, епідемії та звичайні хвороби). Історично природне зло не залежало від людської волі та свідомості.

Зло в суспільних процесах — це соціальні лиха, які можуть здійснюватися і за участі людської свідомості, і багато в чому поза нею (наприклад, протистояння інтересів, боротьба за землі, джерела сировини, агресія, війни, соціальне відчуження як вираз соціального розшарування, ненависть, насилля, почуття заздрості та зневаги).

Моральне зло — те зло, яке здійснюється за безпосередньої участі та за наміром і волею людини. Це зло, що здійснюється або допускається за вибором самої людини, або через уникнення такого вкрай необхідного вибору у випадку, коли від особи очікуються певні гуманно налаштовані дії. Сучасні дослідники виокремлюють два основні види морального зла — ворожість і розпущеність, що розгортаються в людських вадах.

Ворожість — один з основних видів морального зла, до якого відносять агресію, насилля, гнів, руйнацію, ненависть, бажання загибелі, бажання до пригноблення інших. Таке зло активне, енергійне, прагне до знищення чужого буття

та благополуччя, направлене назовні. Ворожа до інших людина свідомо прагне нанести іншим шкоду, збиток, страждання, принизити їх.

Розпущеність — один з основних видів морального зла, до якого відносять таку групу людських вад, як малодушність, боягузтво, лінь, холопство, невміння володіти своїми нахилами, бажаннями та пристрастями.

Нонконформізм (англ. nonconformism) — незалежність від думок та стандартів оточуючих.

Етичний ригоризм (лат. rigor — жорстокість, строгість) — етична позиція, прихильники якої (німецькі пієтисти, І. Кант, І. Г. Фіхте) стверджують, що між добрими та ганебними вчинками, добрими та поганими характерами взагалі не має бути нічого серединного, що морально байдужих дій як таких не існує.

Моральний обов'язок — це перетворення вимог суспільної моралі в особистісний імператив конкретної особи та добровільне його виконання нею.

«Таліонне право» — принцип побудови відносин у докласовому суспільстві, що проголошував гасло «око за око, зуб за зуб».

«Золоте правило моральності» — принцип побудови відносин у ранньокласовому суспільстві, що проголошував гасло «не чини іншому того, чого не бажаєш собі» або «чини стосовно до іншого так, як би ти хотів, щоб чинили стосовно до тебе».

Совість — особистісний «внутрішній голос» моральної дії, внутрішній регулятор моралі загалом; здатність до активного самопізнання, самооцінки особистісного ставлення до оточуючого, до діючих у суспільстві моральних норм; моральне почуття, яке дозволяє визначати цінність власних вчинків.

Честь — моральний феномен, який є насамперед зовнішнім суспільним визнанням вчинків людини, її заслуг, що виявляється в шануванні, авторитеті, славі. Саме тому почуття честі, яке внутрішньо притаманне особистості, пов'язане з устремлінням домогтися високої оцінки з боку оточуючих, похвали, слави.

Гідність — це внутрішня переконаність у власній цінності, почуття самоповаги, яке проявляється в опорі будь-яким спробам посягнути на свою індивідуальність і певну незалежність та в отриманні загального визнання.

Етичний фаталізм — етична позиція, згідно з якою абсолютизується необхідність, людина ставиться в повну фатальну залежність від об'єктивних обставин, де вона діє за суворо визначеною (Богом, долею тощо) схемою. Людина не вільна у своїх діях: її життя наперед визначене, вона не в змозі що-небудь змінити, а тому й не несе ніякої відповідальності за свої дії. Наслідком такої позиції є моральна пасивність, покора обставинам та залежність від них («чому бути, того не минути»).

Етичний волюнтаризм — етична позиція, згідно з якою заперечується будь-яка необхідність та стверджується, що людина абсолютно вільна у своїх моральних рішеннях і повинна чинити лише відповідно до власної волі. Така позиція в результаті призводить до повної відмови від моральних норм, що, своєю чергою, дає можливість особі утверджувати свавілля власних дій як зразок поведінки.

Відповідальність — необхідний атрибут свободи людини.

Особистісна відповідальність — це прояв свободи персони, вона покликана захистити суб'єкта як від сваволі, так і від зовнішнього обов'язку.

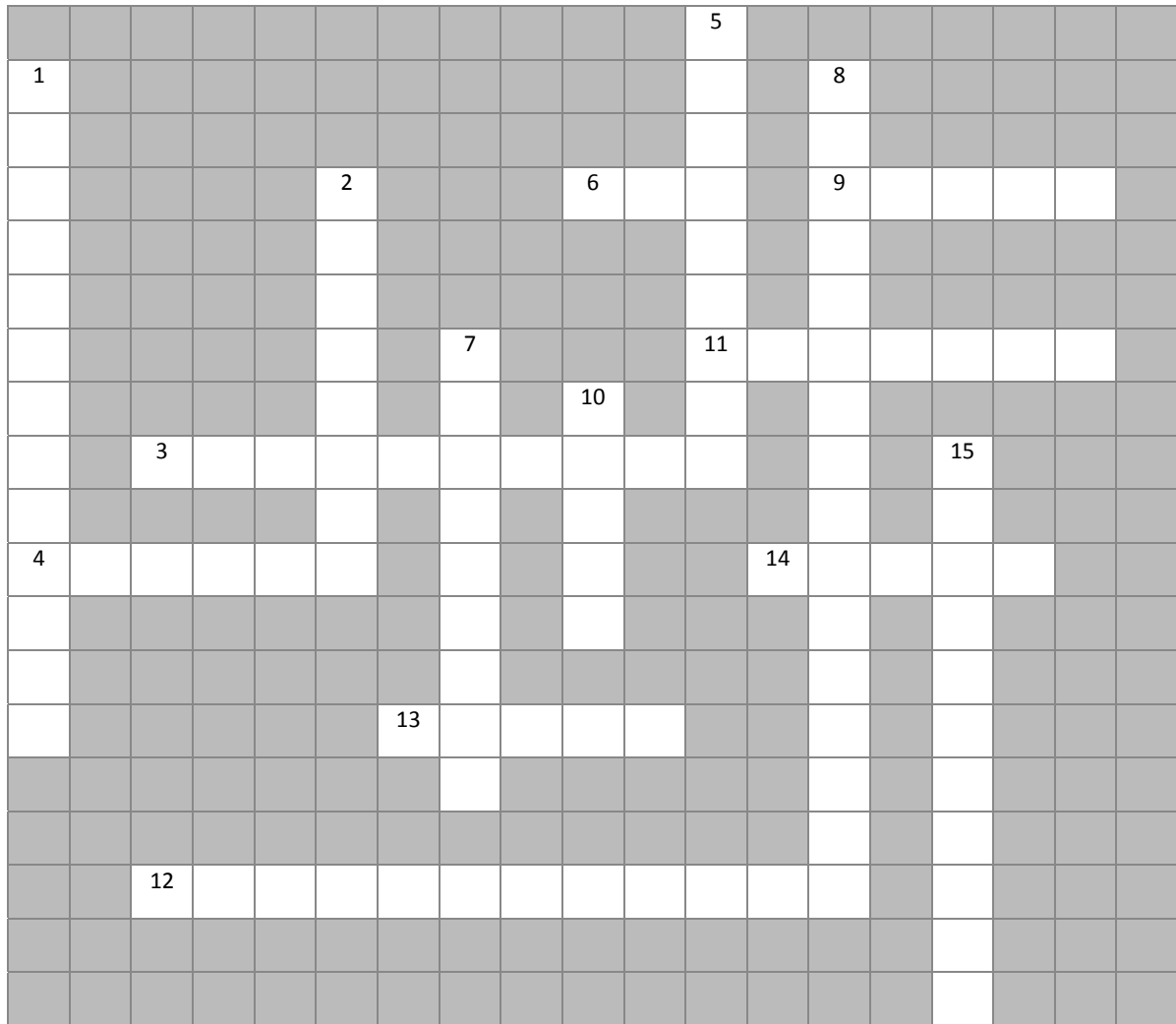
Виконання наказу — найпростіша форма реалізації відповідального ставлення, а тому посилення на наказ є поширеним способом зняття із себе персональної відповідальності за кінцевий результат.

Сенс життя — це регулятивне поняття розвинутої світоглядної системи, яким визначають те, заради чого варто жити.

Логотерапія — вчення В. Франкла про сенс життя, присвячене вивченню проблеми втрати сенсу життя та боротьбі з цією втратою. Викладене в його праці «Людина в пошуках смислу». (Див.: Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990.)

Творчість — це створення чогось абсолютно нового, того, що раніше не існувало.

КРОСВОРД

По горизонталі

- 3.** Філософ античності, який уперше ввів у науковий вжиток термін «етика».
- 4.** Звичаї суспільства, усталені норми поведінки. **6.** Абсолютна протилежність добра. **9.** Основна моральна цінність, яка часто пов'язується з категорією блага.
- 11.** Моральне почуття, яке дозволяє визначати цінність власних вчинків.
- 12.** Один з основних видів морального зла, до якого відносять таку групу людських вад, як малодушність, боягузтво, лінь, холопство, невміння володіти своїми нахилами, бажаннями та пристрастями. **13.** Наука, що вивчає мораль. **14.** Ієрархічна сукупність зовнішніх явищ та внутрішніх станів, котрі оцінюються позитивно на тій підставі, що вони мають яку-небудь цінність.

По вертикалі

1. Незалежність від думок і стандартів оточуючих. **2.** Внутрішня переконаність у власній цінності, почуття самоповаги. **5.** Один з основних видів морального зла, до якого відносять агресію, насилля, гнів, руйнацію, ненависть, бажання загибелі, бажання до гноблення інших. **7.** Створення чогось абсолютно нового, того, що раніше не існувало. **8.** Необхідний атрибут свободи людини. **10.** Моральний феномен, який є насамперед зовнішнім суспільним визнанням вчинків людини, її заслуг, що виявляється в шануванні, авторитеті, славі. **15.** Учення В. Франкла про сенс життя.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

- 3. Арістотель.
- 4. Мораль.
- 6. Зло.
- 9. Добро.
- 11. Совість.
- 12. Розпущеність.
- 13. Етика.
- 14. Благо.

По вертикалі

- 1. Нонконформізм.
- 2. Гідність.
- 5. Ворожість.
- 7. Творчість.
- 8. Відповідальність.
- 10. Честь.
- 15. Логотерапія.

Тести для самоконтролю

1. Хто з філософів античності вперше ввів у науковий вжиток термін «етика»:

- а) Арістотель;
- б) Ксенофонт;
- в) Платон;
- в) Сократ.

2. У самостійну дисципліну етика виокремилась:

- а) у XIX ст.;
- б) наприкінці XVIII ст.;
- в) у XX ст.;

3. Продовжіть думку: «В етиці осмислюються, узагальнюються, систематизуються...».

4. До етичних категорій належать такі:

- а) вчинок, моральний принцип, моральна норма;
- б) моральний ідеал, моральні цінності, добро, зло;
- в) війна, мир, соціальна ізоляція, соціальне прогнозування;
- г) обов'язок, совість, честь, гідність;
- д) справедливість, відповідальність, щастя, дружба, любов;
- е) моральний вибір, моральний конфлікт, сенс життя, товариськість.

5. Добро і зло — це:

а) універсальні поняття моральної свідомості, поняття високого ступеню узагальнення, граничні характеристики людського світу, що виражають фундаментальні установки моральної свідомості;

б) поняття, що з погляду їх принципового протиставлення регулюють поведінку людей;

- в) абсолютні «координати» моралі;
- г) альтернативи людського вибору;
- д) найважливіші категорії етики;

е) добро та зло характеризують умисні дії, реалізовані через вільний вибір, тобто вчинки;

є) добро та зло позначають не просто вільні вчинки, але дії, свідомо співвіднесені з певним стандартом, — у кінцевому рахунку з вищим благом, з ідеалом.

6. Добро — це те, що:

а) асоціюється з життям, процвітанням, повнотою буття, гармонійною взаємодією з навколишньою дійсністю;

б) хороше, прекрасне і гідне похвали;

в) співвідноситься з поняттями доброти та доброчесності.

7. Продовжіть думку: «...існуюче у світі зло може бути розподілене на три види...»:

а) фізичне, або природне;

б) зло в суспільних процесах;

в) власне моральне зло.

8. Імперативність в етиці означає:

а) обов'язковість;

б) безумовність;

в) необхідність слідувати не за певних умов, а завжди;

г) надситуативний та безособистісний, тобто універсальний, характер.

9. Основні визначення категоричного імперативу звучать так:

а) «Око за око, зуб за зуб»;

б) «Чини тільки відповідно до такої максими (настанови волі), керуючись якою ти будь-коли можеш побажати, щоб вона стала загальним законом»;

в) «Чини так, щоб ти завжди ставився до людства як у своїй особі, так і в особі будь-кого іншого також як до мети й ніколи не ставився б до нього як до засобу»;

г) «Воля людини має бути не просто підкореною законові, а підкореною йому таким чином, щоб вона розглядалася також як така, що дає закони самій собі».

10. Характерними рисами «категоричного імперативу» є:

- а) має діяти за будь-яких умов, для нього не існує «якщо»;
- б) ґрунтується на чистій волі, не зачепленої почуттями. Він не може базуватися на любові (а раптом вона завтра мине);
- в) є виразом вищого морального закону, котрому людина одночасно і зобов'язана, і здатна неухильно підкорятися.

11. Продовжіть думку: «Виконуючи функцію внутрішнього регулятора, совість діє...».

12. Що НЕ є характерним для моральної свободи:

- а) тотожна свавіллю;
- б) неможлива без обмежень;
- в) виправдання свавілля;
- г) виправдання приниження людської гідності.

13. Моральна свобода виявляється в умінні:

- а) робити усвідомлений моральний вибір дій і вчинків;
- б) передбачувати їх наслідки;
- в) здійснювати розумний контроль над своєю поведінкою, почуттями, пристрастями, бажаннями;
- г) давати їм моральну оцінку;
- д) нести відповідальність за свої дії та вчинки.

14. Продовжіть думку: «Виокремлюють такі види відповідальності:...».

15. Проблема сенсу життя постає перед людиною у зв'язку з:

- а) усвідомленням нею власної обмеженості та кінцевості;
- б) усвідомленням нею невідворотності смерті;
- в) усвідомленням нею незворотного та неповторного характеру земного життя;
- г) переконанням, що життя на землі надається лише раз;
- д) ставленням до життя зі всією серйозністю та відповідальністю;

е) з усвідомленням нею, що життя кожної людини — це унікальне поєднання можливостей, які треба максимально здійснити, зберегти здійснене та передати для подальшого розвитку прийдешнім поколінням.

16. Моральний обов'язок — це:

а) перетворення вимог суспільної моралі в особистісний імператив конкретної особи та добровільне його виконання нею;

б) неприйнятна особою необхідність підкорятися суспільній волі;

в) наше свідоме та вільне підкорення моральному повелінню;

г) наше несвідоме та невольне підкорення моральному велінню;

д) глибоке усвідомлення необхідності виконання справедливого діяння, інструмент для затвердження справедливості;

е) обмежувальний регулятив поведінки людини.

«Ключ» до відповідей

1 — а.

2 — б.

3 — «...історичні форми моральності, аналізуються етичні доктрини, які пояснюють природу, закономірності розвитку, функції моралі, здійснюється аналіз механізмів моральної орієнтації і регуляції, виражених у системі цінностей, норм, принципів, понять моральної свідомості».

4 — а, б, г, д, е.

5 — а, б, в, г, д, е, є.

6 — а, б, в.

7 — а, б, в.

8 — а, б, в, г.

9 — б, в, г.

10 — а, б, в.

11 — «...як спонука, спрямовуючи нас на дотримання моральних вимог, створюючи певну позитивну психологічну установку; як заборона, тобто

зупиняючий фактор, наперед засуджуючи нас за припустимий (можливий) вибір, за поведінку, яка лише намічається; як корегуюча складова (корегує дії під час їх вчинення); як моральна оцінка наших вчинків, виказуючи відповідне моральне переживання».

12 — а, в, г.

13 — а, б, в, г, д.

14 — «...відповідальність людини перед самою собою; відповідальність людини за свої конкретні дії та вчинки перед іншими людьми; відповідальність людини перед світом та людством».

15 — а, б, в, г, д, е.

16 — а, в, д, е.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Розкрийте етимологію та семантичну поліфонію слововжитку термінів «етика», «мораль», «моральність» в античності.
2. Що є предметом вивчення етики?
3. Назвіть щонайменше десять етичних понять та категорій.
4. Зазначте особливості «таліону» і «золотого правила моральності».
5. З якою метою здійснюється моральна й правова регуляція людської поведінки?
6. У чому полягає ціннісна специфіка стрижневих понять етики — добра і зла?
7. Розкрийте сутність категоричного імперативу.
8. Зазначте моральні норми й цінності християнської етики.
9. Розкрийте проблему сенсу життя та її джерела.
10. Свобода і моральний вибір: співвідношення чи взаємовиключення?
11. У чому полягає сутність справедливості й відповідальності як моральних цінностей?
12. Що таке честь і гідність людини?
13. Совість і сором — моральнісно-екзистенційні форми самосвідомості.

14. Які вам відомі типові концепції обґрунтування сенсу життя (альтруїзм, егоїзм, конформізм, нонконформізм тощо)?

Теми рефератів

1. Людська природа й образ досконалості в Арістотеля.
2. Християнська етика: від справедливості до милосердної любові.
3. Проблема обґрунтування моральних цінностей і норм.
4. Ідея морально-духовного сходження в етико-екзистенційному дискурсі.
5. Перфекціонізм — етика особистого вдосконалення.
6. М. Фуко: «турбота про себе» та морально-духовні практики.
7. Етика абсолютних цінностей (М. Лосський).
8. «Золоте правило моральності» й особливості Декалогу як нормативної програми.
9. М. Бердяєв про призначення людини.
10. Толерантність як універсалія новоєвропейської свідомості.
11. Учення про категоричний імператив І. Канта.
12. Реконструкція кантівської парадигми в сучасній комунікативній філософії.
13. Етико-гуманістичне вчення Г. Сковороди.
14. Добро і зло у філософських та релігійних уявленнях.
15. Любов як найвищий вияв морального добра.
16. Мистецтво любові (Е. Фромм).
17. Гуманістична та авторитарна етика (Е. Фромм).
18. «Золоте правило моральності»: виникнення та історичні метаморфози.
19. Етика ненасилля: джерела і розвиток.
20. Біоетика та проблема евтаназії.
21. Обов'язок і відповідальність як основоположні категорії соціальної етики.
22. Прикладна етика в глобалізованому світі.
23. Честь, гідність, відповідальність у ландшафтах українського суспільства.
24. Ідеї перфекціонізму в сучасній психології.

25. Язичницькі уявлення про добро і зло в українських казках.
26. Людська гідність: етичні, правові, психологічні аспекти.
27. Етика відповідальності в контексті глобальних викликів сучасності.
28. Поняття «шлях» та «гідне життя» в контексті етичного дискурсу.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Базалук О. А.* Сущность человеческой жизни. — К., 2001.
2. *Василевська Т. Е.* Складність несення моральної відповідальності у сучасному світі // Духовність і технічний прогрес: проблема гармонізації. — Вінниця: ВДТУ, 1997. — С. 65–73.
3. *Вознюк Н. М.* Етика = Ethics: навч. посіб. / Н. М. Вознюк; пер. с укр. М. Є. Люлько, О. А. Лященко. — К.: Центр учбової літератури, 2008.
4. Етика: навч. посіб. / Аболіна Т. Г. та ін. — К.: Либідь, 1992.
5. Этика: учеб. пособие / Под ред. Т. В. Мишаткиной, Я. С. Яскевич. — Мн.: Новое знание, 2002.
6. Етика. Естетика: навч. посіб. / [І. Є. Волошко, Р. М. Вечірко, Т. С. Пітякова та ін.]. — 3-тє вид. — К.: КНЕУ, 2007.
7. *Золотухина-Аболина Е. В.* Современная этика: учеб. пособие для студентов вузов. — 2-е изд. — Москва: ИКЦ «МарТ», Ростов-н/Д: Издательский центр «МарТ», 2003.
8. *Левин Г. Д.* Свобода воли. Современный взгляд // Вопросы философии. — 2000. — № 6.
9. *Лосский Н.* Условия абсолютного добра. Основы этики. — М., 1991.
10. *Малахов В. А.* Етика спілкування: навч. посіб. / В. А. Малахов. — К.: Либідь, 2006.
11. *Малахов В. А.* Етика: курс лекцій: навч. посіб. — К.: Либідь, 2001.
12. *Мовчан В. С.* Етика: навч. посіб. / В. С. Мовчан. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2007.

13. *Ницше Ф.* По ту сторону добра и зла: Избранные произведения: в 2 кн. — СПб., 1990. — Кн. 2. — С. 149–325.

14. *Сенека.* О счастливой жизни // Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. — М., 1995.

15. *Франк С. Л.* Смысл жизни // Духовные основы общества. — М., 1992.

16. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. — М., 1990.

17. *Фромм Э.* Иметь или быть? — М., 1986.

Додаткова література

1. *Апель К. О.* Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Пер. з нім. В. Купліна. — К.: Дух і Літера, 2009. — 430 с.

2. *Апресян Р. Г.* От «дружбы» и «любви» — к «морали»: об одном сюжете в истории идей [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ethics.iph.ras.ru/em/em1/11.html>

3. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. — К.: Лібра, 2001. — 400 с.

4. Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. / За заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник. — Львів: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001.

5. *Приченій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-тє вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.

6. *Савельєв В. П.* Етика: навч. посіб. / В. П. Савельєв. — 2-ге вид., випр. — Львів: Магнолія, 2008.

7. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.

8. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.

9. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.

10. Франкл В. Человек в поисках смысла [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://krotov.info/spravki/history_bio/20_bio/1905frkl.html

11. Помігуєв Р. Добро і зло як нарізні поняття етики / Р. Помігуєв, І. В. Бойченко // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій [Текст] : [зб. наук. статей] / [упоряд. Р. О. Язиніна]. — К.: Вид-во КІБіТ, 2004. — Вип. 1(8). — 2008. — 158 с.

12. Этика: энциклопедический словарь. / Ред. Р. Г. Апресян и др. — М.: Гардарики, 2001.

Предметний покажчик

Етика, ethos, мораль, благо, вище благо, позитивне, негативне, доброта, доброчесність, філантроп, аскет, гнів, страх, вчинок, моральний принцип, моральна норма, моральний ідеал, моральний обов'язок, моральні цінності, добро, зло, обов'язок, совість, честь, гідність, справедливість, відповідальність, моральний вибір, моральний конфлікт, сенс життя, щастя, товарицькість, дружба, любов, задоволення, істина, користь, краса, добро, зло, страждання, неправда, шкода, потворність, аморальність, фізичне (природне) зло, зло в суспільних процесах, соціальне відчуження, соціальне розшарування, ненависть, насилля, заздрість, зневага, ворожість, розпущеність, вбивство, неправда, егоцентризм, нонконформізм, етичний ригоризм, добровільність, активна позиція, провина, сумління, «таліонне право», «золоте правило моральності», «категоричний імператив», совість, самооцінка, моральний компроміс, безкомпромісність, докори сумління, честь, гідність, етичний фаталізм, волюнтаризм, можливість, відповідальність, виконання наказу, індивідуалізація, логотерапія, творчість, переживання, ставлення, особистісна відповідальність.

Тема 14. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ передумови та чинники виникнення філософії історії;
- ✓ предмет та завдання філософії історії;
- ✓ специфіку соціального часу як предмета філософських досліджень;
- ✓ основні філософські підходи до розуміння історії;
- ✓ визначення ключових понять та категорій філософії історії;
- ✓ основні філософсько-історичні концепції;
- ✓ основні теоретичні підходи до вирішення проблеми спрямованості та сенсу історії у філософії;
- ✓ основні теоретичні підходи до вирішення проблеми співвідношення культури та цивілізації;
- ✓ основні напрями й тенденції розвитку філософії історії;

вміти:

- ✓ експлікувати й аналізувати філософсько-історичні засновки політичних, соціально-економічних, ідентифікувати їх належність до філософсько-історичних концепцій;
- ✓ застосовувати засновки та аргументи основних філософсько-історичних концепцій при аналізі суспільних та історичних подій;
- ✓ застосовувати понятійний апарат філософії історії в дискусіях на суспільно-значущі теми та в професійному спілкуванні.

Основні терміни

Історія — сукупність подій, що сталися в минулому, та зв'язків між ними, що усвідомлюється учасниками деякої спільноти як особлива дійсність; наратив, що її фіксує.

Історизм — принцип інтерпретації процесу суспільних змін як такого, що має закономірний та поступальний характер. Розроблений у філософських системах Дж. Віко, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Г. Фіхте, Г. В. Ф. Гегеля.

Кінець історії — вчення американського соціального філософа та політолога Френсіса Фукуяма (1952 р. н.), згідно з яким після перемоги лібералізму та закінчення епохи панування великих ідеологічних систем подальші події, що відбуваються у світі, не матимуть будь-якої визначеної (виразної, умоосязної) спрямованості чи тенденції, тобто втратять єдність, властиву історичному процесові.

Лінійний час — концепція *часу суспільного*, заснована на уявленні про незворотний однонаправлений (минуле-теперішнє-майбутнє) характер процесів (змін), що відбуваються в суспільстві. Часто поєднується з ідеєю про наявність крайніх точок цього руху — початкової та кінцевої (наприклад, Августин Блаженний вважав такими гріхопадіння людини та майбутній Страшний Суд).

Наративна історія (лат. *narrare* — мовний акт, вербальний виклад) — вчення, що ґрунтується на ідеї, що сенс історичної події ґрунтується не її «об'єктивним протіканням», а виникає в контексті й унаслідок оповіді про подію та глибинно пов'язаний з її тлумаченням (представники — А. Тойнбі, П. Рікер, Дж. Каллер, А. Карр, Ф. Кермоуд та ін.).

Постмодернізм — західноєвропейська художня та інтелектуальна течія другої половини ХХ ст. ґрунтується на відмові від ціннісних ієрархій, котрі вважає симптомом тоталітарних ідеологій, та уявленні про плюралізм стилів, художніх програм, світоглядних моделей та мов культури. Виходить з уявлення про неможливість виникнення принципово нових культурних та художніх явищ, творчих та інтелектуальних прийомів, ідей, а отже, основним виражальним засобом художньої та інтелектуальної творчості вважає цитування, колаж, «перенизування» вже існуючих смислових і художніх конструктів. Основними теоретиками постмодернізму виступили Ж. Ліотар, Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда (Франція), Дж. Ватімо, У. Еко (Італія), Х. Кюнг, Д. Кампер (Німеччина), В. Джеймс, Ф. Джеймісон, Ч. Дженкс, Р. Рорті, А. Хайсен (США).

Прогрес (поступ) суспільний (лат. *progredi* — іти вперед) — характер (тип, керунок) суспільних змін, який визначається вдосконаленням різних боків суспільного життя: моральних якостей людини, засобів задоволення людських потреб, зростанням освіченості, зменшенням рівня суспільного насильства, зникненням соціальних бар'єрів, майнової, правової, статевої нерівності між людьми тощо.

Сенс історії — значеннєва перспектива, в яку виявляються вписаними окремі історичні події внаслідок наявності в історичному процесі наперед установленної мети, кінцевої цілі. Проблематика сенсу історії розроблялася у творчості М. О. Бердяєва, С. М. Булгакова, К. Ясперса, М. Шелера, М. Мюлера та ін.

Формаційна теорія історичного процесу — розроблене здебільшого К. Марксом вчення, згідно з яким логічною одиницею історичного процесу виступає суспільно-економічна формація — якісно своєрідний етап суспільного розвитку, що виникає на основі історично досягнутого рівня суспільного виробництва, тобто продуктивних сил і відповідних їм виробничих відносин (останні утворюють так званий базис суспільно-економічної формації). При цьому всі інші відносини в суспільстві (правові, моральні, релігійні тощо), тобто так звана надбудова, утворюються та визначаються вирішальним впливом «базису». Історичний процес розглядається як послідовна зміна суспільно-економічних формацій, на основі стрибкоподібних (революційних) змін системи виробничих відносин, викликаних невпинним розвитком продуктивних сил, зумовленим постійним зростанням людських потреб.

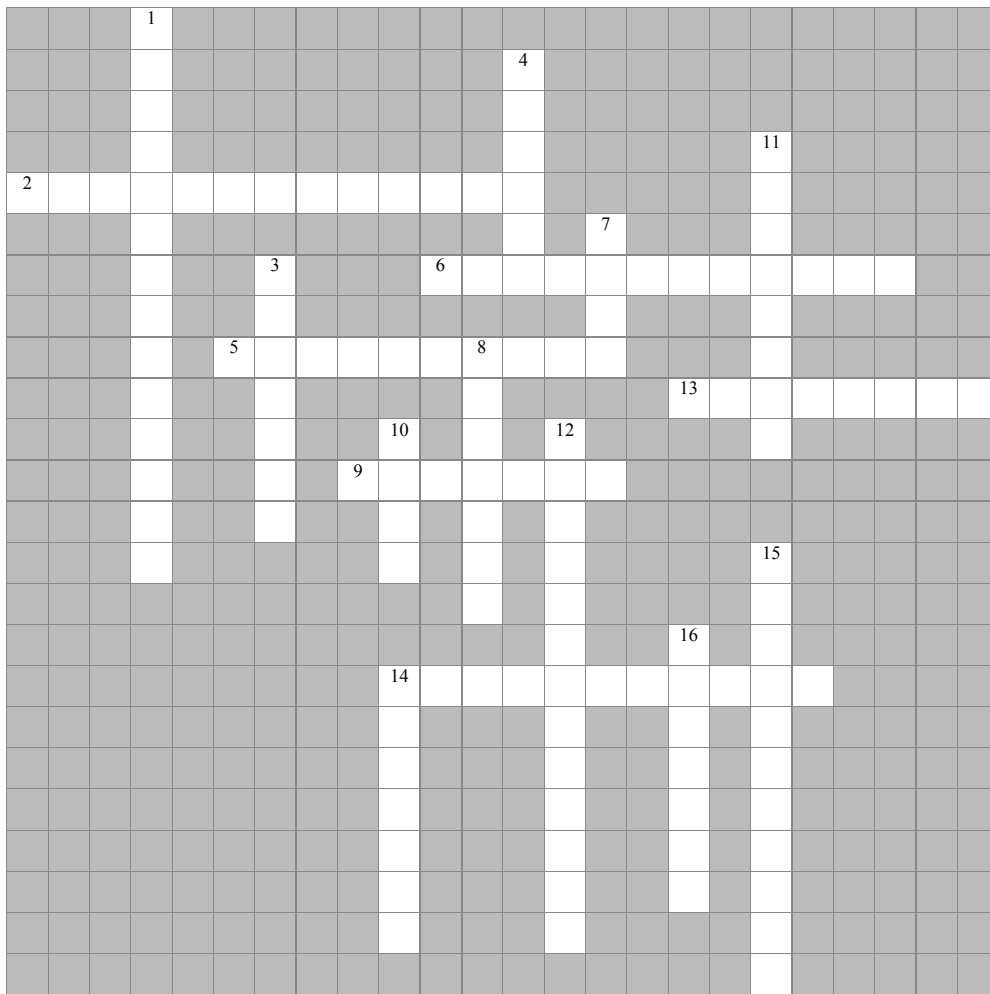
Футурологія — наука, що досліджує обґрунтовані можливості майбутніх змін у соціальній, економічній, науковій, технічній та інших суспільних сферах. Вважається, що термін був уведений 1943 р. О. Флехтхаймом (Ossip K. Flechtheim) для позначення філософії майбутнього, на відміну від ідеології та утопії.

Цивілізаційна теорія історичного процесу — вчення, що заперечує єдність всесвітньої історії, натомість розглядає її як сукупність послідовно або одночасно існуючих, не пов'язаних між собою генетично чи в якийсь інший спосіб цілісних суспільно-економічних систем, утворених на підставі дії одного або кількох взаємодіючих природних та соціокультурних факторів (географічного положення, релігії, економічного устрою, політичного ладу, правової системи, мови тощо), розвиток яких підкоряється закономірностям вітальних циклів. Розроблялася у працях Ш. Ренув'є, Ж. Гобіно, Г. Ріккерта, М. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін.

Циклічний час — концепція *часу суспільного*, заснована та тлумаченні суспільства як засобу постійного відтворення певного кола подій, котрі втілюють сакральну логіку основоположної міфологічної конструкції.

Час суспільний — спосіб освоєння (усвідомлення та впорядкування) суспільством процесів, що в ньому відбуваються, як водночас дискретних (відокремлення подій) і континуальних (включення подій у впорядковані послідовності), що надає їм таких метричних характеристик, як ритм, повторюваність, тривалість тощо.

КРОСВОРД

По горизонталі

2. Сучасна інтелектуальна течія, одним з базових принципів якої є онтологічна рівність істини та хиб, релігії та науки, реальності й вигадки. **5.** Історіософське вчення, що визначається тезою: «Історія не має визначеного наперед річища, кожна подія робить свій внесок у його створення, але, подібно до законів природи, її закони є спільними для всіх народів». **6.** Російський мислитель XIX ст., який заперечував загальнолюдський характер історії на користь уявлення про неї як про сукупність відокремлених «культурно-історичних типів». **9.** Німецький філософ другої половини XIX ст., який твердив, що історія, по суті, є намаганням зрозуміти інших через розуміння себе. **13.** Поняття, запозичене К. Марксом з геології та використане ним для визначення стадій суспільно-економічного розвитку. **14.** Наукова екстраполяція наявних соціальних, культурних, технічних та інших тенденцій з метою передбачення майбутнього.

По вертикалі

1. Філософська позиція, згідно з якою історія є самостійно існуючою об'єктивною реальністю, що підпорядковується певним закономірностям. **3.** За одним з визначень це — глобальний всесвітньо-історичний процес сходження людства від примітивних станів (дикості) до вершин цивілізаційного стану. **4.** Сучасний польсько-англійський філософ та соціолог, який виголосив тезу про те, що світ, у якому живе людство, стає дедалі менш структурованим та дедалі більш вільним від чітких меж та умов. **7.** Біблійне поняття для визначення просторово-часового універсуму. **8.** Французький просвітник, один з авторів терміна «філософія історії». **10.** Італійський філософ, один з фундаторів філософії історії, автор однієї з перших періодизацій культурно-історичного процесу. **11.** Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. **12.** Перехід від релігійної до світської вмотивованості вчинків, відносин, пояснювальних моделей тощо. **14.** Сучасний американський мислитель ліберального спрямування, який твердить, що лише ідеологія може виступати справжнім «оповідачем» історії. **15.** За вченням О. Шпенглера, завершальний етап розвитку культури, що визначається переходом від творчості до механізму, закостенінням суспільства та занепадом традицій і релігії. **16.** Сучасний американський мислитель, автор праць «Шок майбутнього» та «Третя хвиля».

Відповіді до кросворда

По горизонталі

2. Постмодернізм.
5. Позитивізм.
6. Данилевський.
9. Дільтей.
13. Формація.
14. Футурологія.

По вертикалі

1. Субстанціалізм.
3. Прогрес.
4. Бауман.
7. Олам.
8. Вольтер.
10. Віко.
11. Культура.
12. Секуляризація.
14. Фукуяма.
15. Цивілізація.
16. Тоффлер.

Тести для самоконтролю

1. Автором першої періодизації історичного процесу був:

- а) Гесіод;
- б) Арістотель;
- в) Платон;
- г) Фукідид.

2. Яка з тез є найбільш характерною для аналітичної філософії історії:

- а) «Історична подія — це те, що дійсно сталося»;
- б) «Значення історичної події може бути по-різному витлумачене різними її учасниками»;
- в) «Щоб говорити про історичну подію, спочатку слід сформулювати критерії її виокремлення».

3. На думку Дж. Віко, усі народи у своєму розвитку проходять такі стадії:

- а) божественну;
- б) титанічну;
- в) героїчну;
- г) людську.

Знайдіть хибну відповідь.

4. Автором твору «Філософія історії» (1765 р.) є:

- а) Дідро;
- б) Вольтер;
- в) Руссо;
- г) Кондорсе.

5. Яка з наведених нижче тез не характеризує філософсько-історичне вчення

Г. В. Ф. Гегеля:

- а) «Події, спричинені волею та прагненнями окремих людей, у кінцевому підсумку утворюють тенденцію, яка, по суті, є об'єктивною, тобто незалежною від волі та прагнень людей»;
- б) «Історичні тенденції є об'єктивними, бо скеровуються Світовим Духом»;

в) «Історичні тенденції в кінцевому підсумку визначаються матеріальними чинниками».

6. Хто із зазначених нижче мислителів заперечував кумулятивний характер всесвітньої історії:

- а) Августин Блаженний;
- б) Гегель;
- в) Маркс;
- г) Данилевський.

7. У котрого із зазначених нижче мислителів уперше зустрічається ідея «кінця історії»:

- а) в Августина;
- б) Гегеля;
- в) Маркса;
- г) Фукуями.

8. «Подія — це не те, що сталося, а те, що структурує нашу оповідь про те, що сталося». Наведена теза характеризує вчення про історію:

- а) І. Канта;
- б) О. Конта;
- в) Х. Уайта;
- г) А. Тойнбі.

«Ключ» до відповідей

1 — а.

2 — в.

3 — б.

4 — б.

5 — в.

6 — г.

7 — а.

8 — в.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. У чому полягає відмінність між субстанціалістською та рефлексивною філософією історії?
2. Що таке суспільний час? Чи відрізняється він від часових характеристик інших матеріальних систем? Чим?
3. Які ви знаєте основні моделі суспільного часу?
4. Що таке історія? Пригадайте кілька визначень цього поняття.
5. Охарактеризуйте розвиток уявлень про історію в добу античності.
6. Коли європейські мислителі почали усвідомлювати історію як закономірний процес?
7. З іменами яких мислителів пов'язаний розвиток уявлень про циклічний характер історії людства? Які аргументи вони використовували для обстоювання своїх переконань?
8. Як сучасна західноєвропейська філософія ставиться до уявлення про закономірний характер історії?
9. Які новації в тлумаченні історичного процесу пов'язані з іменем К. Маркса?
10. Як вплинуло на розуміння історії виникнення філософської герменевтики?
11. У чому збігаються й у чому різняться погляди на історичний процес К. Маркса та Г. В. Ф. Гегеля?
12. Чи погоджується наративна історія з уявленням про об'єктивний зміст історичних процесів? Чому?
13. Чи властива історії кумулятивність? Представники якої історіософської концепції її заперечують?

Теми рефератів

1. Історичний наратив у Давній Греції.
2. Історизм: сутність, представники та обмеження.
3. Діалектика лінійного та циклічного в історичних процесах.
4. Кумулятивність і перервність в історії.

5. Вплив християнських ідей на розвиток уявлень про історію.
6. Історія як наука: pro et contra.
7. Марксизм і християнство: порівняльний аналіз історіософських концепцій.
8. Учення про «кінець історії» Френсіса Фукуями.
9. Учення про «тічну сучасність» Зигмунта Баумана.
10. Прибічники і критики ідеї «сенсу історії».

Бібліографічний список

Основна література

1. *Бердяев Н. А.* Смысл истории. Новое средневековье / Н. А. Бердяев; сост. и коммент. В. В. Сапов. — М.: Канон+: ОИ «Реабилитация», 2002. — 446 с.
2. *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории / Г. В. Гегель; пер. А. М. Воден; вступ. ст. Ю. В. Перов, К. А. Сергеев. — СПб. : Наука, 2000. — 479 с.
3. *Коллингвуд Р. Дж.* Идея истории. Автобиография / Пер. и коммент. Ю. А. Асеева; ст. М. А. Кисселя; отв. ред.: И. С. Кон, М. А. Киссель; Академия наук СССР. — М.: Наука, 1980. — 488 с.
4. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории [Текст]: сборник / А. Д. Тойнби; пер. И. Е. Киселева, М. Ф. Носова. — М.: Прогресс, Культура; СПб. : Ювента, 1995. — 478 с.
5. *Тойнби А.* Дослідження історії. Т. 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1995. — 614 с.
6. *Тойнби А.* Дослідження історії. Т. 2 / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. — К.: Основи, 1995. — 406 с.
7. *Франко І. Я.* Поза межами можливого. Що таке поступ? Одвертий лист до галицької української молодіжі / Іван Франко. — К.: Укр. прес-група, 2012. — 79 с.
8. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; пер. с англ. М. Б. Левин. — М.: АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2005. — 588 с.

9. *Шпенглер О.* Закат Европы / О. Шпенглер; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьян. — М.: ЭКСМО, 2007. — 798 с.

10. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. М. И. Левина; сост. М. И. Левина, П. П. Гайденко. — 2-е изд. — М.: Республика, 1994. — 527 с.

Додаткова література

1. Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. / В. Х. Арутюнов [та ін.]; Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». — К.: КНЕУ, 2008. — 528 с

2. *Димитрова Л. М.* Філософія історії: від Полібія до Л. Гумільова [Текст] / Л. М. Димитрова; Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». — К., 1997. — 200 с.

3. *Бойченко І. В.* Філософія історії: підручник для студ. вищ. навч. закладів / І. В. Бойченко. — К.: Знання, 2000. — 724 с.

4. *Вільчинський Ю. М.* Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності / Юрій Вільчинський. — К.: Поліграфкнига, 2009. — 360 с.

5. *Габріелян О. А.* Філософія історії: підручник / О. А. Габріелян, І. І. Кальной, О. П. Цветков. — К.: Академвидав, 2010. — 213 с.

6. *Добролюбська Ю. А.* Філософія історії: типи та моделі / Ю. А. Добролюбська. — О.: Астропринт, 2010. — 232 с.

7. *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; [пер. з пол. та англ. В. Склокін]. — К.: Ніка-Центр, 2012. — 263 с.

8. *Методологія сталого розвитку: цивілізаційний контекст* / В. Х. Арутюнов [та ін.]; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». — К.: КНЕУ, 2010. — 296 с.

9. *Причепій Є. М.* Філософія: підручник / Є. М. Причепій [та ін.]. — Вид. 3-тє, стер. — К.: Академвидав, 2009. — 592 с.

10. *Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / М. А. Скринник [та ін.]; ред. М. А. Скринник, З. Е. Скринник; Центр гуманіт.

освіти НАН України, Львів. банк. ін-т Нац. банку України. — Л.: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001. — 485 с.

11. Філософія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013. — 509 с.

12. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. Х. Арутюнов, С. В. Бондар, Ю. М. Вільчинський та ін. — К.: КНЕУ, 2008. — 312 с.

Предметний покажчик

Виробництво, виробничі відносини, детермінізм, дискурс, еволюція, закон, зв'язок, ідеологія, інтереси, історизм, історіософія, історія, кінець історії, когерентність, лінійний час, майбутнє, минуле, міф, мораль, надбудова, наратив, наративна історія, плюралізм, подія, постмодернізм, поступ, право, прогрес, провіденціалізм, Просвітництво, релігія, рефлексивна (критична, аналітична) філософія історії, рід, світогляд, сенс історії, соціальна група, субстанціалізм, субстанціалістська (матеріальна, онтологічна) філософія історії, суспільний час, суспільні зміни, суспільно-економічна формація, суспільство, творіння, творчість, теологічна модель часу, теперішнє, філософія історії, фіналізм, формаційна теорія історичного процесу, формація, футурологія, християнство, цивілізаційна теорія історичного процесу, циклічний час, цінність.

Підготували *В. Л. Деркач*, к.філос.н., доц.,
Л. В. Северин-Мрачковська, к.філос.н., доц.

Тема 15. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ сутність понять «культура» та «цивілізація», їх взаємозв'язок;
- ✓ суть філософських поглядів видатних мислителів щодо питання культури та цивілізації;
- ✓ сутність культурно-генетичного процесу;
- ✓ місце та роль України в сучасному світовому культурно-історичному просторі.

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції.

Основні терміни

Матеріальна культура — це, власне, усе створене людьми як фізичні артефакти (наприклад, одяг, посуд, будинки, дороги тощо).

Ментальна культура — усе те, що скеровує поведінку людей, надає їй визначеності і передається від однієї особи до іншої (наприклад, інформація, яку отримує індивід через знання та пов'язані з цим різноманітні способи комунікації та регуляції поведінки).

Глобалізація — процес всесвітньої культурної, економічної і політичної інтеграції та уніфікації. Для культурної глобалізації характерні, з одного боку, уніфікація споживацької та ділової культури, інтенсифікація міжнародної

взаємодії, а з другого — популяризація у світі окремих елементів національних культур. Значну роль у процесі культурної глобалізації відіграють стрімкий розвиток засобів комунікації (насамперед Інтернету), а також можливість відносно вільного та швидкого переміщення за межі власної країни. У вузькому розумінні — це інтеграція світової економіки, що продовжується завдяки розширенню потоків товарів і послуг, капіталу, робочої сили та ідей, а також сумісним діям країн щодо вирішення глобальних проблем.

Культура — спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у вигляді матеріальних і духовних цінностей; відрізняє спосіб життя людини від способу життя будь-яких інших живих істот.

Культурно-генетичний процес — це механізм, що поєднує в собі успадкування і гнучке перепрограмування людини, що забезпечує вищу адаптивність людини, швидкі темпи змін і перебудов, що, зокрема, вилилося в унікальну екологічну пластичність людства.

Національна ідея — сукупність світоглядних принципів, які визначають національну самосвідомість та сенс існування українського народу. М. Бубер визначає **Н. і.** як чітко сформульовану мету, до якої прагне нація; зароджується в масовій свідомості як усвідомлення певної суспільної потреби, прагнення, або формулюється окремою особою (групою осіб) як розуміння соціокультурної та історичної необхідності.

Соціальний прогрес — висхідний рух від менш досконалого до більш досконалого стану суспільства, до соціально значущої мети, ідеалу спільного блага.

Інститути — неформальні (звичаї, традиції, моральні норми тощо) та формальні правила (правові норми, положення, закони, конституції, контракти тощо), процедури та організації, що виробляють, модифікують, інтегрують та втілюють у життя дані норми та закони (законодавчі органи, урядові установи, фірми, організації громадянського суспільства, поліція, суди, центральний банк та ін.), та суспільні норми, що сприяють координації людських дій і зусиль. Інститути покликані врівноважити різноманітні інтереси в суспільстві та визначити

розподіл переваг, які створюються цими силами розвитку, а також пов'язані з ними витрати та небезпеки.

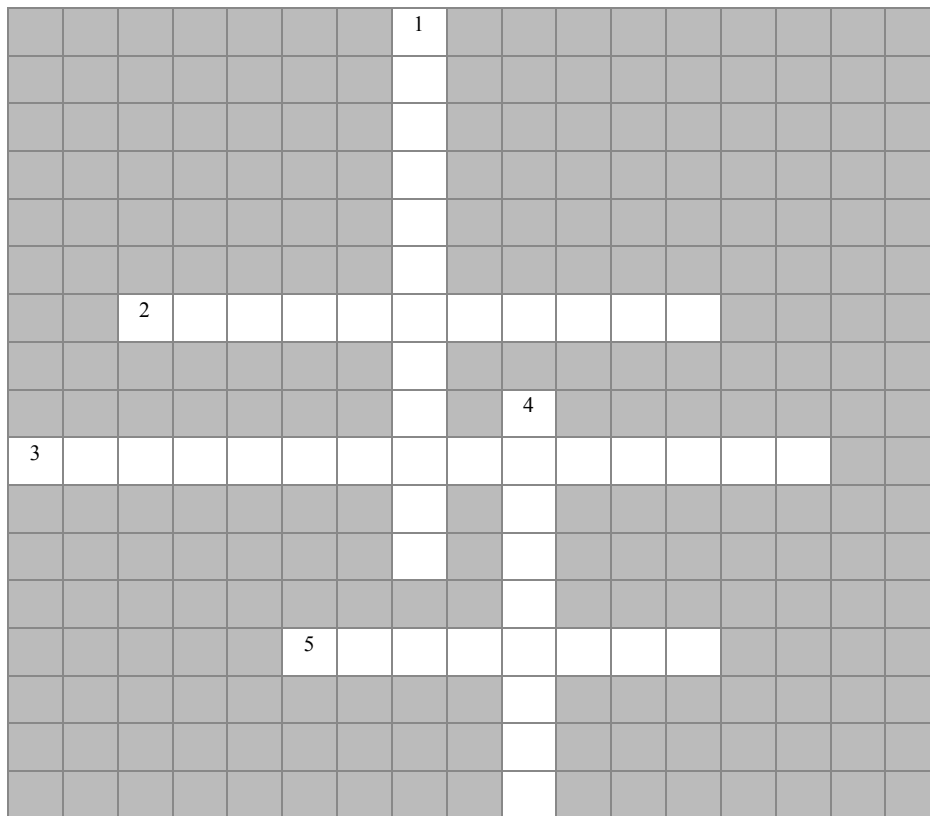
Локалізація — зростання вимог щодо посилення місцевої автономії, чому сприяє зростаюча концентрація населення країн, що розвиваються, у центрах урбанізації.

Сталий розвиток — спосіб буття сучасного світу, що передбачає рівність між поколіннями, тобто надання можливості майбутнім поколінням розвиватися так само, як розвивається покоління теперішнє.

Україноцентризм (український центризм) — це світоглядна позиція, соціально-економічна та політична концепція (доктрина), що передбачає власний державницький шлях розвитку України.

Цивілізація — синонім культури; шабель суспільного розвитку, наступний після варварства; замкнутий, відносно ізольований соціально-історичний організм, в основі якого лежать культурні особливості. Це суспільна цілісність на основі громадянських (цивільно-правових і політичних) взаємин, яка виникає як інтеграція на більш складному рівні організації спільнот людей, аніж початкові родоплемінні форми. Для цивілізації характерні більша густота залюднення, вищий ступінь розвитку технологій відтворювального господарства, спеціалізовані професійні соціальні ролі, поява міст та зростання частки населення, яке живе в містах, а також специфічні форми інституціональної культури та система пов'язаних з ними ціннісних установок.

КРОСВОРД

По горизонталі

2. Зростання вимог щодо посилення місцевої автономії. **3.** Світоглядна позиція, соціально-економічна та політична концепція (доктрина), що передбачає власний державницький шлях розвитку України. **5.** Спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у вигляді матеріальних і духовних цінностей.

По вертикалі

1. Процес всесвітньої культурної, економічної і політичної інтеграції та уніфікації. **4.** Неформальні та формальні правила, процедури та організації, що виробляють, модифікують, інтегрують і втілюють у життя норми та закони, що сприяють координації людських дій і зусиль.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

2. Локалізація.
3. Україноцентризм.
5. Культура.

По вертикалі

1. Глобалізація.
4. Інститути.

Тести для самоконтролю

1. Культура — це:

а) створений людиною світ, світ штучний, рукотворний, включаючи і саму людину як особистість, і всі ті форми регуляції її діяльності, які відтворюються як певні норми;

б) сукупність надбань певної спільноти;

в) те, що є продуктом цілеспрямованої активності людей, зосередженої на виготовленні артефактів, продуктів обробки свого життєвого середовища (матеріальні речі, виробництва, технології, звичаї та обряди, які супроводжують певні соціальні події, власне, соціальні інститути, такі як мораль чи право з культивованими в них нормами, та людей як носіїв соціальних ролей, в яких сформовані, виховані навички соціальних взаємодій (правил поведінки в суспільстві), включаючи і професійні ролі);

г) те, що відтворюється завдяки діяльності людей.

2. Визначте, який процес характеризує поняття «глобалізація»:

а) процес інтеграції західного світу;

б) процес консолідації мусульманського світу;

в) процес інтеграції людської цивілізації в цілому.

3. Термін «культурогенез» означає:

а) період стагнації культурного розвитку;

б) період виникнення, становлення культури;

в) період занепаду в процесі культурного розвитку.

4. Функцією культури НЕ можна вважати:

а) виховну;

б) адаптивну (захисну);

в) деструктивну;

г) інтегративну;

д) ціннісно-орієнтуючу.

5. Зростання взаємодії та взаємозв'язку різних регіонів світу називається:

- а) інтеграція;
- б) глобалізація;
- в) цивілізація.

6. Визначте сучасне розуміння цивілізації:

- а) рівень розвитку культури, що йде за варварством;
- б) рівень розвитку культури і суспільства;
- в) культурно-історична спільнота, яка характеризується спільністю духовного, соціально-економічного, політичного розвитку та способу життя.

7. За О. Шпенглером, цивілізація — це:

- а) період загибелі культури;
- б) синтез художньої культури й науково-технічного знання;
- в) період розквіту культури.
- г) завершальна стадія розвитку культури;
- д) епоха розквіту культури;
- е) період зародження культури.

8. Взаємозв'язок різних регіонів світу, що зростає, — це:

- а) дивергенція;
- б) глобалізація;
- в) технологізація.

9. Поняття, яке визначають таким чином: «Сукупність матеріальних і духовних цінностей, способів їх створення, трансляції від одного покоління до іншого», — це:

- а) цивілізація;
- б) практика;
- в) культура.

10. Під суспільним прогресом слід розуміти:

- а) виробничий поступ;
- б) стан суспільства на певному етапі розвитку;
- в) поступовий рух суспільства від простих форм життєдіяльності до більш складних.

11. Суспільство та культура — це явища:

- а) взаємодовнюючі;
- б) протилежні;
- в) тотожні;
- г) взаємовиключаючі.

12. Продовжіть думку: «Культурно-генетичний процес забезпечує передачу...».

13. Культурно-генетичний процес здійснюється при соціалізації індивіда в такі способи:

- а) прямої імітації зразків;
- б) селекції спільнотою тих рис в особі та тих індивідів, які відповідають нормі;
- в) опосередкованого засвоєння в знаряддях (артефактах) інформації, яка накопичена в історії їх виникнення;
- г) передачі інформації через символи та ігрову імітацію. Усі чотири способи зазвичай задіяні в нерозривному комплексі.

14. Основні тенденції, що визначають розвиток сучасного світу:

- а) глобалізація;
- б) мілітаризація;
- в) диктатура пролетаріату;
- г) локалізація;

15. Продовжіть думку: «Сталий розвиток — це...».

16. До інститутів належать:

- а) неформальні правила суспільного та індивідуального життя;
- б) формальні правила суспільного та індивідуального життя;
- в) процедури та організації, що виробляють, модифікують, інтегрують та втілюють у життя дані норми та закони;
- г) суспільні норми, що сприяють координації людських дій та зусиль.

17. Продовжіть думку: «Україноцентризм — це...».

«Ключ» до відповідей

1 — а, б, в, г.

2 — в.

3 — б.

4 — в.

5 — б.

6 — в.

7 — а, г.

8 — б.

9 — в.

10 — в.

11 — а.

12 — «...передачу від покоління до покоління (успадкування) готових зразків поведінки, знань і ментальних установок, завдяки чому культура відтворюється у своїх творцях. Таким чином, у спільноті накопичується інформація і кожне наступне покоління розпочинає не з нуля, а з того доробку, який зберігається в соціальній пам'яті».

13 — а, б, в, г

14 — а, г.

15 — «...спосіб буття сучасного світу, що передбачає рівність між поколіннями, тобто надання можливості майбутнім поколінням розвиватися так само, як розвивається покоління теперішнє».

16 — а, б, в, г.

17 — «...світоглядна позиція, соціально-економічна та політична концепція (доктрина), що передбачає власний державницький шлях розвитку, розвиток в інтересах України, а не за рахунок інтересів України».

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Що означає поняття «культура»?
2. Що означає поняття «цивілізація»?
3. Розкрийте взаємозв'язок понять «культура» та «цивілізація».
4. Що є носієм культури?
5. Як обґрунтовував свій песимістичний погляд на цивілізаційний розвиток Ж.-Ж. Руссо?
6. Як визначалася культура в німецькій класичній філософії?
7. Чому З. Фрейд вважав культуру ворожою людині?
8. У чому полягає особливість сучасної культури?
9. У чому полягає сутність глобалізації та локалізації як тенденцій світового розвитку?
10. Дати дефініцію поняття сталого розвитку.
11. Що належить до інститутів, у чому полягає їх роль і значення?
12. У чому полягає мета інституційного реформування України?
13. У чому полягає сутність ідеї україноцентризму?
14. Які можна виокремити пріоритетні напрями майбутнього розвитку України?
15. Місце України в сучасному світі.

Теми рефератів

1. Традиційна та сучасна культура: протистояння чи гармонійне співіснування?
2. Елітарна та масова культура.

3. Діалог культур: Захід – Схід.
4. Місце України в сучасному культурному просторі.
5. Вандалізм як соціальне явище: філософський аналіз.
6. Можливості та ресурси сучасної цивілізації.
7. Історія культури крізь призму філософської думки.
8. Глобалізація та локалізація в сучасному світі: сутність, прояви, перспективи.
9. Ідея україноцентризму в контексті тенденцій сучасного світового розвитку.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Тойнбі А.* Дослідження історії. — К., 1994.
2. *Франко І.* Що таке поступ?: Зб. тв.: у 50 т. — К.: Знання. — Т. 45.
3. *Фукуяма Ф.* Кінець історії? // Вопросы философии. — 1990. — № 3.
4. *Шпенглер О.* Закат Європи. Очерки морфології мирової історії. — М., 1993. — Ч.1: Гештальт и действительность. Введение. — С. 128–188.
5. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. — М., 1991. — С. 29–58.

Додаткова література

1. *Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінцицький В. М.* Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К.: КНЕУ, 2008.
2. *Добролюбська Ю. А.* Філософія історії: типи та моделі. — О., 2010.
3. *Методологія сталого розвитку: цивілізаційний контекст: монографія.* — К.: КНЕУ, 2010.
4. *Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-тє вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.
5. *Предмет і проблематика філософії: навч. посіб. / За заг. ред. М. А. Скринника, З. Е. Скринник.* — Львів: Львівський банківський ін-т Національного банку України, 2001.

6. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.

7. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка): навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Арутюнов В. Х, Бондар С. В., Вільчинський Ю. М. та ін. — К.: КНЕУ, 2008.

8. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад.: Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.

9. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.

10. *Яцук Т. І.* Філософія історії: курс лекцій: навч. посіб. — К., 2004.

Електронні ресурси

1. www.president.gov.ua/documents/constitution

2. <http://na.mil.gov.ua/number/4762/1305.htm>

3. shron.chtyvo.org.ua/Lukshyts.../Stsenarii_heopolitychnoho_rozvytku_Ukrainy.doc

Предметний покажчик

Культура, цивілізація, прогрес, матеріальна культура, ментальна культура, культурно-генетичний процес, інстинкт, цілісні зразки поведінки, знаряддя, екологічна культура, спільнота, мова, етнос, раса, інституційна культура суспільства, глобалізація, локалізація, україноцентризм, сталий розвиток, інститути, сепаратизм, НТП.

Тема 16. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

Після опанування матеріалів теми студент має

знати:

- ✓ історію становлення філософії економіки як дисципліни;
- ✓ предмет її дослідження та завдання, суть етичних питань економічної діяльності та шляхи їх вирішення;
- ✓ суть методологічних дискусій у сучасній філософії економіки;
- ✓ філософські аспекти управління персоналом;

вміти:

- ✓ самостійно опрацьовувати додаткову літературу;
- ✓ самостійно здійснювати поглиблений аналіз питань теми;
- ✓ застосовувати навички провадження дискусії, аргументовано викладати та захищати власну точку зору;
- ✓ застосовувати навички наукового обґрунтування власної позиції;
- ✓ вичерпно й аргументовано викладати власну точку зору в письмовій формі.

Основні терміни

Суспільство як цілісність — система взаємодіючих сфер і видів суспільної діяльності, соціальних інститутів, співтовариств, груп, взаємозв'язки яких визначають властивості суспільства як цілісної системи.

Цінність — філософська категорія, що виражає позитивну значимість предмета або явища. Економічна цінність — єдність корисності блага й затрат на його виробництво.

Потреби — властивість суб'єкта бажати певних умов свого існування. Походження потреб пов'язане з природними й соціально-економічними умовами життя людей. На сьогодні розроблена широка класифікація потреб, виокремлюють базові, необхідні, штучні; існує концепція розумних потреб.

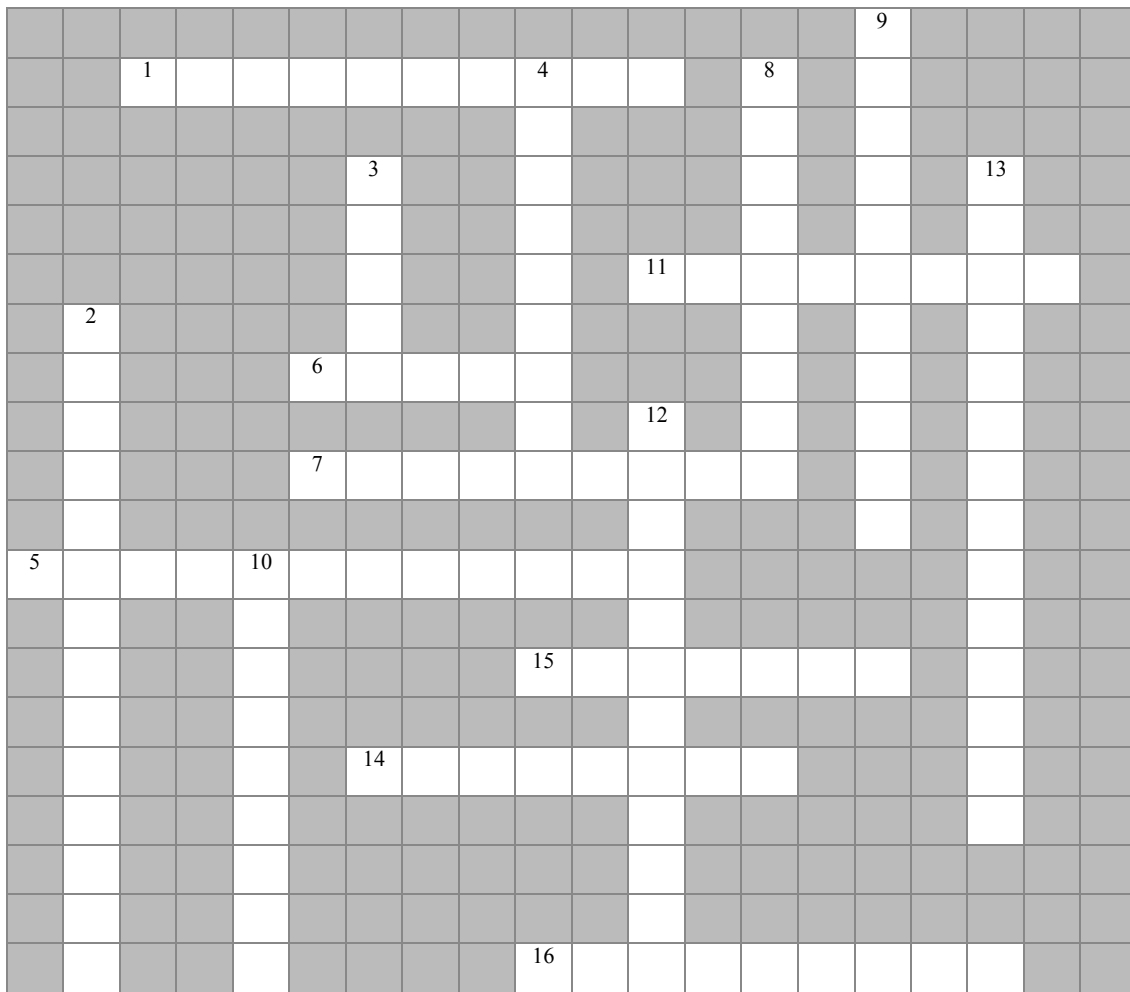
Практика — предметна доцільна діяльність людей, яка в сукупності з пізнавальною діяльністю призводить до реальних змін природи і соціуму.

Державне регулювання економіки — вплив на економіку через закони, системи економічних, адміністративних, правових регуляторів (бюджет, податки).

Гроші — товар особливого роду, що виконує роль всезагального еквівалента міри; міра вартості й засіб обігу; складний соціально-філософський феномен, що впливає на мотивацію діяльності й ціннісні орієнтації людини.

Технократизм — напрям, що стверджує необхідність встановлення влади технічних спеціалістів (організаторів виробництва й інженерів), що здійснюється в інтересах суспільства на базі науково-технічного знання.

КРОСВОРД

По горизонталі

- 1.** Давньогрецький філософ, який розрізняв два способи ведення домогосподарства — для задоволення власних потреб та задля обміну й накопичення грошей.
- 5.** Світоглядна концепція, що підносить роль техніки і технологій у соціальному житті суспільства.
- 6и** Універсальний товар, еквівалент вартості інших товарів і послуг.
- 7.** Напрямок у будь-якій сфері (культурній, економічній), що переважає.
- 11.** Свідома людська діяльність, спрямована на перетворення дійсності.
- 14.** Характеристика предмета, явища, що позначає визнання його значимості, важливості, корисності.
- 15.** Притаманний усім живим організмам стан, що виражає їх залежність від об'єктивних умов існування та слугує джерелом їхньої активності.
- 16.** Суспільні відносини з приводу розподілу, володіння, користування предметами, що склалися історично й описують належність суб'єкту результатів діяльності; ключова мета функціонування економічної системи.

По вертикалі

2. Поняття про належне, що містить вимогу відповідності дії та протидії, праці та винагороди, злочину й покарання. **3.** Німецький соціолог, історик, філософ ХХ ст., дослідник протестантських джерел капіталізму. **4.** Галузь економічної науки, що вивчає основи економічних процесів через категорії попиту і пропозиції, ринкової конкуренції, поведінки виробників і споживачів на ринку. **8.** Розмаїття думок, суджень, поглядів як принцип улаштування певних систем — політичних, економічних, світу в цілому. **9.** Філософський та етичний напрям, в основі якого лежить принцип оцінювання всіх явищ з позиції їх корисності. **10.** У Арістотеля — мистецтво ведення домашнього господарства. **12.** Арістотелева «наука» про збагачення, мистецтво накопичувати гроші, прибуток як самоціль. **13.** Галузь економічної науки, яка вивчає закономірності функціонування економіки в цілому, як сукупності економічних явищ у контексті аналізу глобальних ринків та їх взаємозв'язків.

Відповіді до кросворда

По горизонталі

1. Арістотель.
5. Технократизм.
6. Гроші.
7. Мейнстрім.
11. Практика.
14. Цінність.
15. Потреби.
16. Власність.

По вертикалі

2. Справедливість.
3. Вебер.
4. Економікс.
8. Плюралізм.
9. Утилітаризм.
10. Ойкономія.
12. Хрематистика.
13. Макроекономіка.

Тести для самоконтролю

1. Філософія економіки — це філософське знання про:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) сутність економічного буття людини;
- в) економічну нерівність людей;
- г) економічну культуру українців.

2. Об'єктом філософії економіки є:

- а) духовно-матеріальний світ людської діяльності.
- б) кризові явища глобальної економіки.
- в) економічні процеси в Україні і світі.
- г) способи економії в побуті і на виробництві.

3. В якому значенні в сучасних економічних ученнях вживається термін «homo economicus»:

- а) в значенні «дилетант в економіці» — розуміння людини як несамостійної в економічній діяльності, такої, що потребує супроводу фахівців;
- б) сучасний рівень розуміння людини як постійно залученої у сферу економічних відносин;
- в) у негативному значенні, що розкриває агресивну поведінку людини в природі у зв'язку з її економічними прагненнями.

4. Хто з античних мислителів увів у науковий обіг термін «економіка»;

- а) Ксенофонт;
- б) Геракліт;
- в) Демокріт;
- г) Арістотель.

5. Благо зводиться до практичної корисності у філософії:

- а) Арістотеля;
- б) епікурейців;

- в) кініків;
- г) утилітаризму.

6. Неприродне господарство за Арістотелем це:

- а) натуральне господарство, де виробництво продуктів відбувається тільки заради споживання;
- б) господарство, в якому все майно оголошується спільним, ринкові відносини відсутні, благополуччя держави полягає в рівності станів;
- в) господарство, в якому відбувається виробництво продукції для обміну (ринку);
- г) господарство, яке виробляє тільки штучну продукцію, нічого природного.

7. Християнські теологи за часів Середньовіччя (наприклад, Тома Аквінський) істинним багатством вважали:

- а) майно, капітал, нерухомість;
- б) здоров'я;
- в) міцну сім'ю;
- г) любов до Бога.

8. Хто з європейських філософів-просвітників XVII–XVIII ст. всупереч традиційним уявленням поміркованості щодо матеріальних благ вважав майнову нерівність передумовою нормального розвитку суспільства:

- а) Дж. Локк;
- б) Т. Гоббс;
- в) Ф. Вольтер;
- г) Ж.-Ж. Руссо.

9. Один із засновників політичної економії — А. Сміт — називав головний принцип своєї теорії (а саме: ідею мінімального втручання держави в економіку, ринкового регулювання на основі вільних цін):

- а) «третім оком»;
- б) «другою головою»;

- в) «невидимою рукою»;
- г) «вільним мозком».

10. Позакласове суспільство, суспільне виробництво, запровадження державного регулювання економіки — в основу чієї соціальної концепції покладені дані ідеї:

- а) засновників політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо;
- б) соціалістів-утопістів Ф. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена;
- в) К. Маркса;
- г) М. Вебера.

11. Вплив на економіку трьох інститутів — політики, етики та релігії; взаємозв'язок етичного протестантського кодексу і духу капіталістичного господарювання й спосіб життя; концепція стратифікації суспільства, згідно з якою розподіл влади пов'язується не з відношенням до власності, а з престижем освіти і рівнем культури людей — кому належать дані ідеї:

- а) К. Марксу;
- б) М. Веберу;
- в) Г. Зіммелю;
- г) Т. Веблену.

12. Хто із західноєвропейських мислителів одним з перших викрив некероване зростання лихварського капіталу і грошовий фетишизм як одну з причин майбутньої світової кризи:

- а) К. Маркс;
- б) М. Вебер;
- в) Г. Зіммель;
- г) Дж. М. Кейнс.

13. Засновану Дж. М. Кейнсом макроекономічну методологію характеризують такі ознаки:

- а) аналіз економіки з позиції окремих економічних одиниць;

- б) проблеми мінімізації витрат і максимізації прибутку фірми;
- в) аналіз сукупних народногосподарських величин, причинно-наслідкові зв'язки, залежності та пропорції між ними;
- г) аналіз народного господарства за допомогою категорій «споживання», «нагромадження», «заощадження», «інвестиції», «зайнятість».

14. Котрі із зазначених нижче характеристик визначають сутність «економіксу» як новітньої фази розвитку економічної науки:

- а) дослідження проблем використання обмежених виробничих ресурсів (праця, капітал, земля, гроші, підприємницькі здібності, знання);
- б) домінуючими категоріями є «праця», «капітал»;
- в) домінуючою категорією є суб'єкт, який ухвалює управлінські рішення;
- г) математизований підхід задля оптимізації продуктивного ефекту за умов обмежених продуктивних ресурсів.

15. Що в класичній економічній науці називають «квaziтоваром»:

- а) працю;
- б) золото;
- в) землю.

16. Хто із зазначених нижче авторів соціально-економічних концепцій описує суспільство в стадії «постіндустріальній»:

- а) Р. Арон, Д. Гелбрейт;
- б) В. Ульянов (Ленін), Г. Плеханов;
- в) У. Ростоу, Д. Белл;
- г) О. Тоффлер, Ж. Фурастьє.

17. Які ознаки характеризують становлення постіндустріального суспільства:

- а) самодостатність об'єднаних господарств-полісів;

- б) перехід від товарної до обслуговуючої економіки;
- в) зміна класового поділу суспільства професійним;
- г) глобалізація господарських зв'язків.

18. Постіндустріальне суспільство характеризують:

- а) посилення програм політичних технологій, механізмів маніпулювання свідомістю й поведінкою людей;
- б) небезпека руйнування біосфери і виснаження природних ресурсів;
- в) глобальна проблема протиріччя між центром і периферією, виникнення полюсів розкоші й бідності;
- г) усе зазначене вище.

19. В яких підсистемах розкривається суспільне виробництво:

- а) матеріальне виробництво;
- б) глобальне виробництво;
- в) національне виробництво;
- г) духовне виробництво.

20. «Економікс» розглядає гроші як:

- а) засіб обміну, що полегшує торгівлю;
- б) феномен, що впливає на формування моралі, психологію;
- в) зайві в умовах глобальної економіки;
- г) малодосліджений небезпечний феномен, що шкодить психіці людини.

21. Гроші виконують роль:

- а) еквівалента товарів та послуг;
- б) еквівалента «Я» їхнього власника, його здібностей і цінностей;
- в) мети, оскільки актуалізують рух не тільки в сфері речей, але й в світі людей;
- г) жодне із зазначеного вище.

22. В якому сенсі констатують із сумом, що «функції і значення грошей деформовані і гіпертрофовані»:

- а) внаслідок інфляції за них нічого не можна купити;
- б) гроші скасовані вольовим рішенням держави, відбувся перехід до натурального господарства, яке бачиться більш гуманним;
- в) цінність людини визначається як її купівельною спроможністю (у корумпованому суспільстві, де можуть бути куплені навіть закон або життя);
- г) все зазначене вище.

23. На Вашу думку, етика бізнесу — це:

- а) система норм і правил, що впливає на здатність підприємства ефективно функціонувати на ринку;
- б) система, яка функціонує за єдиним правилом: «око за око, зуб за зуб»;
- в) лженаука, якою прикриваються олігархи у своєму прагненні світової економічної гегемонії;
- г) система взаємного стримування і контролю за умов несумлінної конкуренції.

24. У сферу етики бізнесу входять:

- а) проблема соціальної відповідальності бізнесу;
- б) вплив релігійних і культурних цінностей на економічну поведінку;
- в) питання застосування етичних принципів до конкретних ситуацій;
- г) все зазначене вище.

25. Які підходи в етиці бізнесу історично сформувалися:

- а) утилітаризм, деонтична етика, етика справедливості;
- б) прагматизм, кантівська етика, етичний містицизм;
- в) етика помсти, пацифістська етика, етика атараксії (відстороненості, невтручання);

г) етика відчуттів, етика розсудку, етика розуму.

26. Етика обов'язку ґрунтується на етиці:

- а) Конфуція;
- б) Арістотеля;
- в) Т. Аквінського;
- г) І. Канта.

27. У чому суть ортодоксального напрямку (mainstream) в методології економіки:

а) теорія будується дедуктивним способом на базі самоочевидних або емпірично підтверджених вихідних положень (гіпотез, загальних положень);

б) теорія будується на основі умовиводів найбільш авторитетного й досвідченого науковця, за умов, якщо з ним погоджується більшість членів наукового товариства (50% + 1 вчений);

в) теорія взагалі не може бути побудована, оскільки економічна сфера надзвичайно динамічна; на момент свого народження будь-яку теорію вже можна вважати застарілою;

г) економічний вимір життя як надскладний феномен може бути описаний і осягнутий, але не в категоріях розуму, а ірраціональним шляхом — через інтуїцію, осяяння тощо.

28. Яку назву отримав напрям у методології економіки, що заперечує універсальний критерій оцінки й відстоює свободу вибору методу дослідження:

- а) методологічний універсалізм;
- б) методологічний монізм;
- в) методологічний плюралізм;
- г) методологічний агностицизм.

«Ключ» до відповідей

1 — б.

2 — а.

3 — б.

4 — а.

5 — г.

6 — в.

7 — г.

8 — в.

9 — в.

10 — в.

11 — б.

12 — в.

13 — в, г.

14 — а, в, г.

15 — а, в.

16 — а, в, г.

17 — б, в, г.

18 — г.

19 — а, г.

20 — а, б.

21 — а, б, в.

22 — в.

23 — а.

24 — г.

25 — а.

26 — г.

27 — а.

28 — в.

Питання для самоперевірки та контролю засвоєння знань

1. Що є предметом філософії економіки, які її світоглядні і методологічні функції?
2. Дайте визначення поняттю «цінність». Які існують теорії цінностей?
3. Зазначте етапи розвитку філософсько-економічних знань.
4. Дайте визначення базовим поняттям філософії економіки: «суспільне виробництво», «господарство», «ринок».
5. Окресліть соціально-філософські аспекти ринкової економіки.
6. Розкрийте сутність філософсько-економічних поглядів М. Вебера, Г. Зіммеля, Т. Веблена.
7. Які основні концепції «постіндустріального» суспільства ви знаєте?
8. Розкрийте сутність і функції грошей.
9. Розкрийте сутність та значення етики бізнесу.
10. Зазначте філософсько-методологічні проблеми економічної науки.

Теми рефератів

1. Філософська ретроспектива в дослідженні економічної проблематики.
2. Філософські проблеми в працях класиків політекономії (А. Сміта, Д. Рікардо).
3. Політекономія та «Економікс»: порівняльний аналіз.
4. Філософське розуміння суспільного виробництва, господарства, економіки.
5. Філософський аналіз грошей.
6. Взаємовідношення політики й економіки: соціально-філософський аспект.
7. Соціально-етичні проблеми підприємництва і бізнесу.
8. Проблеми філософії економіки в сучасних теоріях індустріального і постіндустріального суспільства.

9. Сучасне економічне мислення і його перспективи.

10. Світова економічна спільнота: усвідомлення кризових явищ і шляхи їх подолання.

Бібліографічний список

Основна література

1. *Булгаков С. Н.* Философия хозяйства. — М. : Наука, 1990.
2. *Вебер М.* Протестантская этика и дух капитализма. — К. : Основы, 1994.
3. *Зиммель Г.* Философия денег. — Лейпциг, 1900.
4. *Канке В. А.* Философия экономической науки: учеб. пособие. — М. : ИН-ФРА-М, 2009.
5. *Кейнс Д. М.* Общая теория занятости, процента и денег. — М. : Прогресс, 1978.
6. *Лаваль К.* Человек экономический. — М. : Новое литературное обозрение, 2010.
7. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М. : Эксмо, 2007.

Додаткова література

1. *Алле М.* Экономика как наука: пер. с фр. — М. : Наука, 1995.
2. *Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінціцький В. М.* Філософія: навч. посіб. для аспірантів і здобувачів ученого ступеня екон. спец. — К. : КНЕУ, 2008.
3. *Глушко Т. П.* Філософія економіки як основа формування стратегій соціального управління // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури. — 2005. — № 47.
4. *Гэри С.* Экономический анализ и человеческое поведение // Теория и история экономических и социальных институтов и систем: альманах. — 1993. — Т. 1. — Вып. 1. — С. 24–40.

5. *Герет Томас М., Клоноскі Річард Дж.* Етика бізнесу. — К. : Основи, 1999.
6. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. — М., 1999.
7. *Осинов Ю. М.* Очерки философии хозяйства. — М. : Юристъ, 2000.
8. *Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А.* Філософія: підручник. — 3-тє вид., стер. — К.: Академвидав, 2009.
9. *Самсин А. И.* Основы философии экономики. — М.: Юнити, 2003.
10. *Сорос Дж.* Кризис мирового капитализма: Открытое общество в опасности / Пер. с англ. — М. : ИНФРА, 1999.
11. Філософія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х. : Фоліо, 2013.
12. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: навч. посіб. / Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.
13. Філософія: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / Уклад. : Присухін С. І. — К.: КНЕУ, 2011.
14. Философия экономики. История: монография / Базилевич В. Д., Ильин В. В. — К. : Знання, 2011.
15. *Хайек Ф. А.* Дорога к рабству // Вопросы философии. — 1990. — № 10, 11.

Предметний покажчик

«homo economicus», хрематистика, гроші, власність, багатство, відчуження, соціальна стратифікація, дух капіталізму, класичний економічний лібералізм, інформаційна ера, космополітизм, свобода, співпраця, мотивація, глобалізація, пантеїзм, потреби, виробництво, бізнес, етика бізнесу, людина економічна економікс, утилітаризм, деонтична етика (етика обов'язку), етика справедливості, господарство, економіка, кейнсіанство, політична економія, праця, філософія економіки, mainstream, або ортодоксальний напрям, методологічний плюралізм, філософія управління персоналом, філософія організації.

Навчальне видання

СЕВЕРИН-МРАЧКОВСЬКА Людмила Василівна
ВІЛЬЧИНСЬКИЙ Юрій Михайлович
ДЕРКАЧ Вадим Леонтійович та ін.

ФІЛОСОФІЯ

Практикум

Редактор *Н. Довгань*
Коректор *О. Щербак*
Верстка *О. Руденко*

Підп. до друку 04.05.18. Формат 60×84/8.
Друк. арк. 9,29. Зам. 17-5354.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua